

Aage Solbakk

NOAIDEVUOHTA JA ÁLBMOTMEDISIIDNA

SAMISK MYTOLOGI OG FOLKEMEDISIN

SAMI MYTHOLOGY AND FOLK MEDICINE

Osku, dávddat ja buorideapmi

Álggahus – gáldut

Elii almmái Várjjagis gean namma lei Melker-Máhtte. Son lei náitalan ja máhtii maddái lohkat girjjiid. Jagi 1704 bohte noaidegázzi su lusa ja fället oahpahit sutnje noaidevuhtadáiddu. Son han gulai noaidevuoda sohki mii dál lei luottahuvamin. Danne go son han lei riegeadan ja oidnojuvvon vuostáiváldit dán dáiddu. Muhto son biehttalii. Son ii háliidan oahppat dan, vaikko son livččii riegeadan ja oidnojuvvon logigearde dasa. Dasa lassin sus lei hearckes oaivi mii ii gierdda nu mánga dáiddu ja rahčamus. Son lei dál vuosttažettiin oahppan lohkat girjjiid, ja danne son ii sáhttan lohpidit oahppat noaidevuhtadáiddu, danne go su oaivi ii gierdan sisttisdoallat guovtte sierralágan dáiddu. De sii dáhtto su jáhkkit girjásis ja jápmit ja oaidnit makkár ávki sus lei das. Go dál sii áigo su givssidit ja vuortnuhit dassái go jápmá, danne go ii dáhtton vuostáiváldit dan buori dáiddu mii lei gullan su máttarvánhemiidda, ja man sii ledje geavahan veahkehit sihke sin iežaset ja earáid eret dávdain, lihkohisvuodain ja buot eará bahávuodain ja háhkat alcceseaset birgejumi ja lihku ja guhkes eallima. De almmái dakkaviđe buohccái, ja noaidegázzi givssidedje ja vuortnuhedje su, gitta dassái go son jámii dán dávdain (Olsen s. 54. Sámás: AaS).

Ná čállá miššuneara Isaac Olsen (s. 1680–1730) Várjjaga albmá Melker-Máhte birra, gean *noaidegázzi* ledje heakkahuhtán. Olsena čohkken dieđut sámii noaidevuhtaoskku birra: *Om lapperne vildfarelse og overtro (1717)*, leat hui miellagiddevaš gáldut davvisámiid oskku birra, ovdal go miššon-

Om gudstro, sykdom og helbredelse

Innledning – kilder

*Det levde en mann i Varanger som het Mathias Melchersen. Han var gift og kunne også lese bøker. I 1704 kom noaidigázziene til han og tilbød seg å lære han noaidikunsten, som var hans arv etter slekten som var utdødd. For han var født og båret til å motta den kunsten. Men han sa nei, han ville ikke lære den om han så hadde vært født og båret ti ganger til det. Dessuten hadde han et svakt hode som ikke kunne tåle eller huse så mange kunster og anstrengelser. Han hadde nå først lært seg å lese bøker, og derfor kunne han ikke love å lære seg noaidikunsten, for hodet hans kunne ikke tåle eller huse to slags kunster. Så bad de han bare tro på boken sin og dø og se hvilken nytte han hadde av det. For nå skulle de pine og plage han til døde, siden han ikke ville motta den gode kunst som hadde tilhørt hans forfedre, og som de hadde brukt til å hjelpe både seg og sine i sykdom, ulykker og alt annet ondt og til å skaffe seg både levevei og lykke og langt liv. Så ble mannen straks syk, og noaidigázziene pinte og plaget han med mange slags og utallige plager, helt til han døde av sykdommene.*¹

Slik beskriver Isaac Olsen historien om Varangersamen Melker-Máhtte som noaidiens hjelpeånder – *noaidegázzi* – hadde drept. Hans opptegnelser om samisk religion, *Om lapperne vildfarelse og overtro (1716–1717)*, er et av de mest interessante skriftene når det gjelder kunnskapen om nordsamenes *noaidevuhta* eller åndelige liv i siidaperioden. De kildene som ligger til grunn for fremstillingen av den samiske

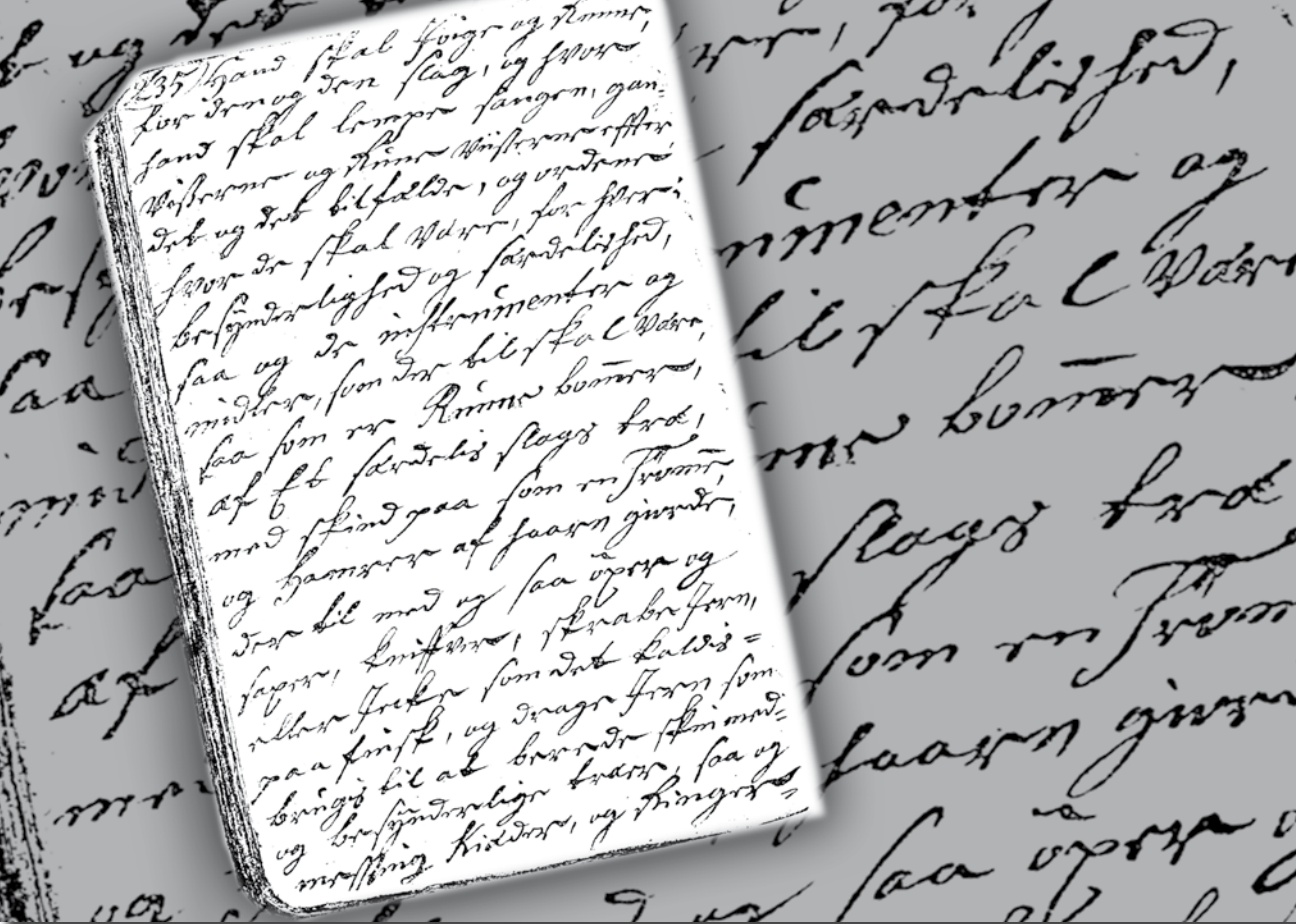
¹ I. Olsen, s. 54. Etter Brita Pollan 2002.

About belief in God, diseases and cures

Introduction – sources

There lived a man in Varanger by the name of Mathias Melchersen. He was married and could read books. In 1704, the noaidegázzi – spirit helpers – came to him and offered to teach him shamanism, the skill of the noaidi –Sami shaman – which was his heritage handed down by his deceased ancestors. Because he was born and bred to receive that skill. But he said no, he did not want to learn it even if he had been born and bred ten times to it. Also, he had a weak head that could not tolerate or grasp too many kinds of skills and exertions. He had just learned how to read books and could therefore not promise to learn shamanism because his head could not tolerate or grasp two kinds of skills. So they told him to believe only in his book and to die and see what benefit he had of it. Because now they were going to torment and vex him to death since he refused to accept the good skill that had belonged to his forefathers and which they had used to help both themselves and their families in sickness, accidents and everything else bad, and to make a living and have a long and happy life. The man immediately became ill, and the noaidegázzi tormented and vexed him with many and countless kinds of afflictions until he died of them.

This is how Isaac Olsen tells the story about the Varanger Sami Melker-Máhtte whom the noaidi's *noaidegázzi* had killed. His records about Sami religion, *Om lapperne vildfarelse og overtro (About the Lapps' Delusions and Superstitions) (1716–1717)*, are one of the most interesting works con-

Isaac Olsena giehtačálus.

Isaac Olsens håndskrift.

Isaac Olsen's writings.

olbmot «báidnigohte sámiiid mielaid».

Isaac Olsen lei riegeádan s. 1680 ja váccii muhtun áigge Troandima katedralaskuvla. Jagi 1703 mii gávdnat su viessoahpaheddjin *Goaskinvákki* báhpa luhtte Finnmárkkus. Dáppe son lei oahppan sámegiela, ja dan jagi Finnmárkku amtamánni Lorch lei fuomášan su buorre máhtu sámegiela oahpahemis. Dan seammá lei vásihan Čáhcesullo proavás Paus ge, ja nu Lorch oaččui Olsena fárret Čáhcesullui bálvališgoahtit Várjjaga sápmelaččaid. Mátkkošettiin Finnmárkkus jagi 1708 bispa Krog gávnna hii Issáha barggu nu ávkkálažžan ahte ordnii sutnje bálkká Čáhcesullo girkokássa bokte. Su bargu viiddiduvvui maid bálvalit Deanu, Lágesvuona ja Porságggu sápmelaččaid. Son lei maid golbma dálvvi (1713–1716) fálddi mielde su vearuhanmátkkiin Guoládatnjárggas.

Jagi 1716 son fárrii Troandimii ja álggii Thomas von Westen mielbargin. Olsen

noaidevuolta, stammer i hovedsak fra norske misjonærer på 1700-tallet. En av de første var Isaac Olsen.

Isaac Olsen (ca. 1680–1730) kom som lærer til Varanger i 1703. Han lærte seg samisk, og etter fem år i Varanger ble hans område utvidet i 1708 til å omfatte Tana, Laksefjord, Porsanger og Kvalsund. Hver vinter oppholdt han seg også hos fjellsamene. Mellom 1713 og 1716 gjorde han tre reiser til Kolahalvøya som tolk for fogden på hans reiser for å kreve inn skatt. Det var et slitsomt og fattig liv Isaac Olsen førte blant samene. Mange av samene hatet han fordi han gjorde kjent deres noaidevuolta-dyrkelse og offersteder, og de gjorde i det hele tatt livet surt for han.

I 1716 ble han Thomas von Westens medarbeider, og fikk denne attesten av sin leder: *Finnernes Sprog og Sæder veed han som en Indfødt*. Året etter ble Olsen også lærer,

cerning knowledge about the Northern Samis' *noaidevuolta* – spiritual life – during the *siida* (tribal) period. The sources that form the basis of the description of the Samis' *noaidevuolta* originate largely from Norwegian missionaries in the 1700s. One of the first was Isaac Olsen.

Isaac Olsen (ca. 1680–1730) came as a teacher to Varanger in 1703. He learned Sami, and after five years in Varanger, his area was extended in 1708 to include Tana, Laksefjord, Porsanger and Kvalsund. Every winter, he also stayed with the mountain Samis. Between 1713 and 1716, he took three trips to the Kola Peninsula as an interpreter for the bailiff on his journeys to collect taxes. Isaac Olsen lived a toilsome and poverty-stricken life amongst the Samis. Many of the Samis hated him because he disclosed their *noaidevuolta* and sacrificial sites, and they made his whole life miserable for him.

In 1716, he became Thomas von Westen's associate and received this attestation from his boss: *Finnernes Sprog og Sæder veed han som en Indfødt* (*He Knew the Language and Traditions of the Finns Like a Native*). The following year, Olsen also became a teacher, *informator lingvæ Lapponicæ*, at *Seminarium Scholasticum* in Trondheim (Mission School), which von Westen had established to educate

jámii 1730. Barggadettiin Finnmárkkus Isaac Olsen dutkkai hui vuđolaččat sámii dološ oskku, vieruid ja dábiid, dan botta go son vuostálasttii daid. Dat dagahii ahte sápmelaččat vuostálastigohte ja oaguišgohte su. Sii dohkkehede gal vuostái váldit girjjálaš dieđuid, muhto eai dohkkehan dan ahte son vuostálasttii sin noaidevuohtaoskku ja sin jáhku sin ipmiliidda. Go son čuoččuhišgođii ahte sin ipmilat ja bassi báikkit ledje *biro ráhkkanusat*, de Várjjaga sápmelaččat nu moaráskedje ahte áite goddit su, jos dážaid eiseválddit eai lihcon su ja nu hehtejedje stuorát lihkohisvuođaid.

Girjjistis *Om Lappernes vildfarelser og overtro* Olsen namaha noidiid namaid geat *válddahallet birovuoinjaide*. Son ráhkadii maid vuđolaš listtuid sámiiid bálvvosbáikkiid birra Finnmárkkus.

Miššonbáhpá *Thomas von Westen* (1682–1727) čohkken dieđut noidošeami birra leat hui deatalaš gáldut, maid su mielbargi ja teologa Hans Skanke (1679–1739) redigerii ja almmustahtii láhtengillii namain *Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ*, mii prentejuvvui ođđasit 1945. Skanke gallii sápmelaččaid sihke Tromssa ja Finnmárkku guovllus. Son áddii sámegiela.

Okta *Thomas von Westen* oahppiin lei *Knud Leem* gii jagi 1767 almmustahtii girjji «*Beskrivelse over Finmarkens Lapper*». Maŋŋá go *Leem* lei lohkan sámegiela, son nammaduvvui *Leavnja* dahje *Porsáŋgu* guovllu miššonbáhppan jagi 1725. Jagi 1728 son nammaduvvui *Álaheaju*-guovllu báhppan ja jagi 1734 son fárrii máttá *Norgii* *Avaldsnes*-guvlui gos son lei suohkanbáhppan gitta 1752 rádjái. Dalle son fárrii *Troandimii* go lei nammaduvvon *Seminarium Lapponicum* sámegiel professorin, manin son doaimmai dassái go jámii 1774.

Barggadettiin miššonbáhppan *Porsáŋgu-Ávjovári* guovllus jagiid 1725–1728 *Knud Leem* oahpásmuvai guovllu badjeolb-

informator lingvæ Lapponicæ, ved *Seminarium Scholasticum* i Trondheim (Misjons-skolen), som von Westen hadde opprettet for å utdanne lærere og misjonærer til å arbeide blant samene. Men Olsen opplevde aldri noen suksess i sin nye rolle. Han ble oppsagt i 1720 og ble senere klokke ved Vår Frue kirke i Trondheim. Olsen døde i 1730.

Isaac Olsen skriver spontant og direkte om sine egne opplevelser blant samene. Han medgir at alt han har opplevd, har gjort sterkt inntrykk på han. Og med jevne mellomrom understreker han at alt han forteller om, er djevelens verk. Om seg selv som iakttagere og sannhetsvitne skriver han:

Nå vil jeg ... ikke skrive etter andre menns skrift eller tale eller sagn, men alene det som jeg selv med mine egne øyne har sett og med mine ører har hørt ... for det er ingen som har sett og hørt og erfart det så vel som jeg ... ingen forstår deres språk såvel som jeg.²

En av Olsens elever i samisk var *Knud Leem* (1696/97–1774), som ble misjonær og prest i *Ávjovárri-Porsanger* fra 1725, i *Alta* fra 1728, og i *Avaldsnes* fra 1734. Fra 1752 til sin død var han professor i samisk ved det nyopprettede *Seminarium Lapponicum* i Trondheim. Allerede i 1748 hadde *Leem* gitt ut en samisk grammatikk. Han publiserte en mindre ordbok i 1756 og gav ut *Luthers katekismus* og en ABC-bok på samisk i 1767. Han begynte dessuten på et stort ordboksprosjekt i samarbeid med teologen og porsangersamen *Anders Porsanger* (1735–1780). Første del kom ut i 1768 og andre del etter *Leem*'s og *Porsanger*'s død i 1781. *Leem* og *Porsanger* er også de første som gjorde et forsøk på å lage en nordsamisk rettskrivning.

I 1767 gav *Leem* ut *Beskrivelse over*

² Olsen s. 10.

teachers and missionaries to work amongst the Samis. But he never experienced any success in his new role. He was dismissed in 1720 and later became sexton at Vår Frue Kirke (Our Lady's Church) in Trondheim. He died in 1730.

Isaac Olsen writes spontaneously and directly about his own experiences amongst the Samis. He admits that everything he experienced left a strong impression on him. And at regular intervals, he emphasises that everything he tells about is the devil's work. About himself as observer and witness to the truth, he writes:

“Now, I... will not write according to other men's works or speech or myths, but only that which I have seen with my own eyes and heard with my own ears... because no one has seen, heard and experienced it as well as I have... no one understands their language as well as I do”.

One of Olsen's students in Sami was *Knud Leem* (1696/97–1774), who became a missionary and priest in *Ávjovárri-Porsanger* in 1725, in *Alta* in 1728, and in *Avaldsnes* in 1734. From 1752 until his death, he was Professor in Sami at the newly established *Seminarium Lapponicum* in Trondheim. Already in 1748, *Leem* had published a Sami grammar book. He published a small dictionary in 1756, and *Luther's Catechism* and an alphabet book in Sami in 1767. He also started on a large dictionary project in collaboration with theologian and *Porsanger* Sami *Anders Porsanger* (1735–1780). The first part was published in 1768; the second part was published in 1781 after *Leem*'s and *Porsanger*'s deaths. *Leem* and *Porsanger* were also the first to attempt to create a Northern Sami orthography.

In 1767, *Leem* published *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (*Description of*

muide ja oahpai sin suopmana dovdat bures. Dán suopmana son geavahii vuodđun go bargagođii davvisámegiela grammatihkain. Son almmustahtii grammatihka jagi 1748, sátnegirjjáža dahje Nomenclator 1756, katekismusačča 1763, áppesa 1767–68, ja su jápmima maŋŋá almmustuvai velá sturra sátnegirji, *Lexicon Lapponicum*, 1781. Mielbargin sus lei porsáŋgolaš sápmelaš Biret-Ánder, Anders Porsanger, gii lei lohkan teologiija Københápmánis. Dát barggut ledje vuodđun davvisámegiela čállinvuogi ráhkadeamis.

Viehka deatlaš dieđuid davvisámiid noaidevuoda ja goavdáid birra oazžut maiddái Poala-Ánde diggeáššis 1692:s. Ášši lea ámtamánni Lilienskiold čilgen čállošis *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*, mii almmustuvai girjin 1998. Dan lassin lea ášši namahuvvon sundi Knag čállošis *Niels Knags relasjon om Anders Povelsen fin*, man kopijja gávdno stáhtaarkiivvas Tromssas. Goavddis lea áimmuin, ja lea vissa áidna goavddis man oamasteaddji čilgehus goavdá govvosiid birra lea áimmahuššon. Ánde oainnat gažaduvvui garrasit goavdá geavaheame birra, ja diggereferáhta dieđuid mielde son čilgii vuodlaččat mo son dainna meannudii. Vuos čilgii govvosiid ja dasto geavaheame. Ieš lei praktiseren eanaš goavdá dáidovejolašvuodaid, muhtun dáidduid son diđii ja máhtii, muhto ii praktiseren ieš. Poala-Ánde dubmejuvvui jápmimii Čáhcesullos 1692:s danne go lei geavahan goavdá. Goavddis sáddejuvvui Københápmánii ja šattai Københápmána Našonála Musea háldui, mii deponerii dan Sámiid Vuorkádáviriidda Kárášjogas jagi 1979.

Deatlaš gáldu lea maid Nærøy-čálus, man lea Johan Randulf čállán. Son lei Nærøy-guovllu báhppa Davvi-Trøndelagas. Son čállá máttasámiid dilálašvuodaid birra. Son áddii sámegeiela.

Finmarkens Lapper som også har et kapittel om samenes tro og helbredelse. Ved siden av egne iakttagelser er hans beskrivelser om noaidevuolta stort sett basert på materialet til Isaac Olsen og Hans Skanke som igjen har Thomas von Westen som kilde.

Hans Skanke (1679–1739) var utdannet teolog, men var ingen misjonær. Han kunne noe samisk som han hadde lært av samer i Troms. Han holdt seg stort sett til sine administrative plikter ved Misjonsskolen, og forble en nær medarbeider og lojal venn av von Westen. Skanke besøkte både Troms og Finnmark.

Etter von Westens død (1727) tok Skanke hånd om de etterlatte manuskriptene hans, og skrev en omfattende finnemisjonshistorie med den latinske tittelen *Epitomes Historiae Missionis Lapponicae*. Hans nedtegnelser inneholder viktig informasjon når det gjelder tolkningen av trommefigurene.

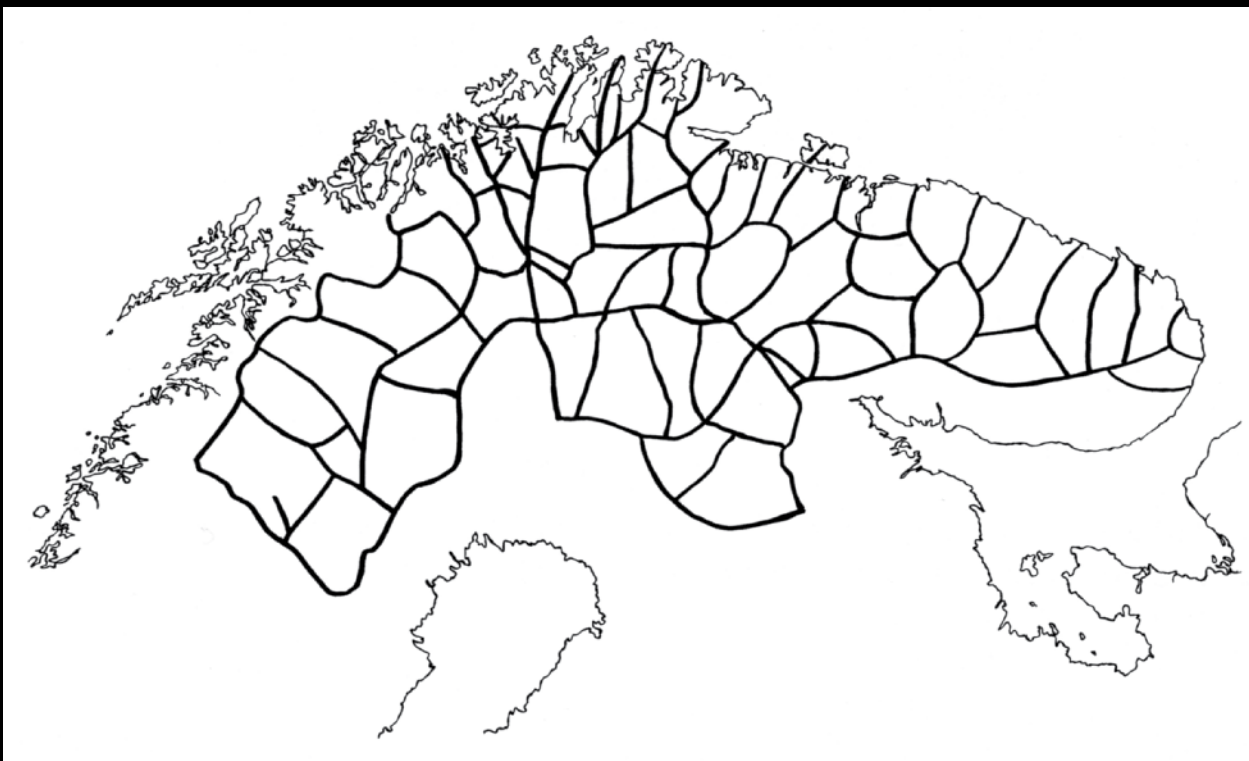
Den viktigste informasjonen om nord-samenes *goavddis* – trommen – får vi fra trolldomssaken mot noaidien Anders Poulsen på tinget i Vadsø 1692. Saken er nedtegnet av amtmann Lilienskiold i *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark* (Ravnetrykk 1998), og sorenskriver Knag i *Niels Knags relasjon om Anders Povelsen fin* (kopi Statsarkivet, Tromsø). Utsjok–Varangersamen Anders Poulsen ble arrestert i Nesseby i desember 1691, og dømt til døden på tinget i Vadsø 9. februar 1692 for *ugudelig trolldomskunst*. Rettsforhøret av han er en viktig kilde om utøvelsen av noaidikunsten fortalt av en noaidi, selv om forhøret er skrevet ned av den norske påtalemyndigheten og farget av det. Trommen hans ble konfiskert og sendt til København. I dag finner vi den ved *Sámiid Vuorkádávvirat – De Samiske Samlinger* i Karasjok. Dit kom den i 1979 etter å ha vært i København siden 1694. Poulsens *goavddis* er en av de få trommene der vi har eierens

Finnmark's Lapps), which also had a chapter about the Samis' beliefs and healing. In addition to his own observations, his descriptions about noaidegázzi are largely based on the material of Isaac Olsen and Hans Skanke, who in turn has Thomas von Westen as a source.

Hans Skanke (1679–1739) was educated as a theologian but was not a missionary. He knew some Sami, which he had learned from Samis in Troms County. He kept mostly to his administrative duties at the Mission School, and remained a close associate and loyal friend of von Westen. Skanke visited both Troms and Finnmark counties.

After von Westen's death (1727), Skanke took care of the manuscripts he left behind and wrote a comprehensive history of the Finn mission with the Latin title, *Epitomes Historiae Missionis Lapponicae*. His recordings contain important information concerning the interpretation of the drum figures.

We get our most important information about the Northern Samis' *goavddis* – drum – from the sorcery case against the noaidi Anders Poulsen at the courthouse in Vadsø in 1692. The case is recorded by County Governor Lilienskiold in *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark (Sorcery and Ungodliness in 17th Century Finnmark)* (Ravnetrykk, 1998) and Circuit Judge Knag in *Niels Knags relasjon om Anders Povelsen fin* (Niels Knag's Account about Anders Povelsen, Finn) (copy, National Archives, Tromsø). Utsjok-Varanger Sami Anders Poulsen was arrested in Nesseby in December 1691 and sentenced to death by the court in Vadsø on 9 February 1692 for *diabolic sorcery*. The court's examination of him is an important source about the practice of shamanism as told by a noaidi, even though the examination is recorded by the Norwegian prosecuting authority and coloured by it. His drum was confiscated

Kárta čájeha sámi bivdoservodaga siiddaid – ovdal go riikkarádjá gessojuvvui (1751, 1826).

Kartet viser de samiske siidaene under veidekulturen – før riksgrensene ble fastlagt (1751, 1826).

The map shows the Sami siidas during the semi-nomadic culture – before the borders were established (1751, 1826).

Sámi suopmanat otna.

Samiske dialektområder i dag.

The Sami language.

Maiddá Ruota beale gáldut seamma áiggi ja veaháš ovdalaš leat deatalaš diehtogáldut áddet sámiiid noaidevuohtheadáiddu. Gáldut leat báhppamuitalusat maid ruottelaš professor Johannes Schefferus čohkkii ja redigerii. Dát almmustuvve *Lapponia-girjii* jagi 1673. Veaháš maŋjelaš dat jorgaluvvui duiskkagillii, eaŋgalasgillii ja hollándalaš gillii. Girji almmustuvai ruotagillii 1956:s. Báhppamuitalusat leat maiddá almmustuvvan girjii *Berättelser om samerna i 1600-tallets Sverige*, mii almmustuvai 1983:s. Báhppamuitalusat sisttisdollet deatalaš dieđuid noaidi buoridandáiddu birra.

Muđuid čujuhit girjjálašvuodalistui.

Doahpagat ja namat

Čálalaš gálduin leat hui ollu sámegiela doahpagat ja namat mat leat nu čállojuvvon ahte ii leat nu álki daid čilget. Dan sivvan lea dávjá čálli fuones sámegiela máhttu. Eanaš dutkiin, geat leat dutkan sámii noaidevuohthaoskku, lea leamaš váilevaš máhttu sámii gielas ja suopmaniin, ja sii leat geavahan seamma čállivuohkehámiid go mat leat leamaš gálduin. Dát leat dagahan boasttuádejumiid ja endorii dulkomiid.

Ruota oskudutki Håkan Rydving (1995), gii máhtta sihke davvi-, julev- ja lullisámegiela, lea ráhkadan doabalisttu dáid gálduid vuodul. Doahpagat čállojit vuos nu mot leat čállon čálalaš gálduin, ja dasto son čállá doahpagiid nu mo galggašedje čállojuvvot otná čállinvugiid mielde.

Davvisámegiela hárrái lean buorre mudui ovttaoavvilis suinna dulkoma ja riektáčállima hárrái. Muhtun doahpagiid hárrái lean dulkon daid eará láhkai ja lean čállán nu mo berrešedje čállot otná čállinvugiid mielde. Dan lassin lean váldán mielde muhtun doahpagiid ja dajaldagaid mat eai leat namahuvvon Rydving listtus.

egen forklaring på trommens symboler og figurer.

Et interessant kildeskrift er Nærøymanuskriftet, skrevet av *Johan Randulf* som var sogneprest i Nærøy i Nord-Trøndelag. Hans skrift omhandler sørsamiske forhold. Han forsto samisk.

Også svenske kilder fra samme tid og noe tidligere er viktige for kunnskapen om den samiske religionsutøvelsen. Det gjelder presteberetningene som ble samlet og redigert av den tyskfødte svenske professor *Johannes Schefferus* (1621–1679). De ble publisert på latin i boka *Lapponia* i 1673, og noe senere oversatt til tysk, engelsk og hollandsk. I 1956 kom den ut på svensk. Presteberetningene er i sin helhet publisert i *Berättelser om samerna i 1600-tallets Sverige*, som kom ut i 1983.

Presteberetningene inneholder også viktig informasjon om noaidien som helbredere.

Termer og navn

I kildematerialet er det en mengde samiske termer og navn som ofte kan være vanskelig å tyde. Årsaken til dette er ofte forfatternes dårlige kunnskaper i samisk. Gjennom avskrift på avskrift har ordene iblant blitt forvandet til det ugjenkjenkelige. Etersom de fleste av dem som har studert samisk religion, har hatt utilstrekkelige kunnskaper i samisk språk og dialekter, har man fortsatt å anvende de samme formene som i kildematerialet. Det leder ikke sjelden til misforståelser.

Den svenske religionsforskeren *Håkan Rydving*, som kan både nord-, lule- og sørsamisk, har laget en liste over et utvalg termer og navn.³ Ordene gjengis først slik de er skrevet i kildeskriftene og deretter kommer han med forslag til hvordan de bør skrives med dagens skriftspråks ortografier eller rettskrivningsregler.

3 Rydving 1995:64–73.

and sent to Copenhagen. Today, we find it in *Sámiid Vuorkádávvirat – The Sami Collections* – in Karasjok, where it arrived in 1979 after having been in Copenhagen since 1694. Poulsen's *goavddis* is one of the few drums where we have the owner's own explanation of the drum's symbols and figures.

The Nærøy Manuscript is an interesting original document. It was written by *Johan Randulf*, a pastor in Nærøy in Nord-Trøndelag. His document deals with Southern Sami conditions. He understood Sami.

Swedish sources from the same time and somewhat earlier are also important concerning the knowledge about the Sami practice of religion. These sources concern the clergy correspondence that was collected and edited by the German-born Swedish professor *Johannes Schefferus* (1621–1679). These were published in Latin in the book *Lapponia* in 1673, and later translated into German, English and Dutch. They were published in Swedish (under the title *Lapland*) in 1956. These correspondences are published in their entirety in *Berättelser om samerna i 1600-tallets Sverige (Accounts of the Samis in 17th Century Sweden)*, published in 1983.

These clergy correspondences also contain important information about the *noaidi* as a healer.

Terms and names

The source materials contain a number of Sami terms and names that can often be difficult to interpret. The reason for this is often the authors' poor skills in Sami. Through transcript upon transcript, the words have often become transformed into the unrecognisable. Because the majority of those who have studied Sami religion have had inadequate knowledge of Sami

Osku

Noaidevohta ja noaidi

Sámiid oskku dovdomearka *noaidevohta* lea mángga oktavuodas gohčoduvvon *šamanisman*. Doaba galgá leat bohciidan Sibirijás ja lea geavahuvvon govvidit šamanisma arktalaš guovlluin. Nie mo doaba geavahuvvo religiovnadieđalaš digaštallamis otne, de ii leat čadnon dihto oskui, muhto dihto oskku autoritehtii ja čehppodahkii. (Pollan 2005).

Šamána geas sierranas kultuvrrain leat mángga nama, gohčoduvvo davvisámegillii *noaidin*. *Noaidi*-sátni dahje -doaba lea álgoálggus geavahuvvon albmá dahje dievddu birra, muhto ođđa áiggis maiddá nissonolbmo birra.

Ferte deattuhuvvot ahte lea čállon uhcán nisson noiddiid birra bajábeal namahuvvon gálduin. Dan sivvan sáhtta leat ahte sii geat čálle sámi oskku birra 1700-logus, beroštedje vuosttažettiin albmá/dievddu noiddiin. Sin kristtalaš duogáš dagahii dan ahte atne albmá vuoiŋjalaš hoavdan, ja nissonat eai adnon dohkálažžan danin. Nissonat ledje bahániekkánis «birobálvvát», ja sis ledje erenoamáš dáiddut vaháguhttit earáid. Sii eai galgan geavahit goavdá, man sadji lei *boaššus*, mii lei bassi báiki. Datte lei Ohcejoga-Várjjaga sápmepalaš ja noaidi Poala-Ánde oahppan noaidedáiddu eatnistis, gii lei noaidi.

Isaac Olsen gohčoda nisson noaidi *noaidegálgun* («Noide Kalcko»). Hans Skanke namaha «guaps»-sáni, mii várra lea *guobas*. Girkoistorijjá čállu Jessen (1767) geavaha fas doahpaga «guape», mii várra lea *guobbi*. Nissoniid oskkunamahus dahje noaidevohta lei *guoppesvohta* «kuopesvuot» ja almmáiolbmuid gis *noaiddesvohta* «náitesvuot». *Guobbi*-doaba gávdno

Når det gjelder nordsamisk, er jeg stort sett enig med han i tolkningen av ordene og forslag til skrivemåte. I noen tilfeller har jeg dog en annen tolkning av ordet og har skrevet det slik jeg mener det bør skrives etter dagens nordsamiske rettskrivning. I tillegg har jeg i denne artikkelen tatt med noen ord og uttrykk som ikke er nevnt i Rydvings liste.

Gudstro

Noaidevohta og noaidi

Samenes religion *noaidevohta* er i mange sammenhenger blitt kalt for *sjamanistisk*. Termen *sjamanisme* brukes av religionsforskere om et kulturfenomen som de har ment å finne spor av i alle verdensdeler. Begrepet stammer fra Sibir, og sjamanisme ble først beskrevet i forbindelse med arktiske kulturer. Slik begrepet brukes i den religionsvitenskapelige diskusjonen i dag, er det ikke knyttet til en bestemt religion, men til en bestemt religiøs autoritet og dyktighet.⁴

Sjamanen som i ulike kulturer har mange navn, kalles på nordsamisk *noaidi*. Noaidien var den som kunne tre til med løsninger i ulike krisesituasjoner. Både menn og kvinner kunne være noaidi. Ordet *noaidi* ble først og fremst brukt om menn, men i hvert fall i nyere tradisjoner også om kvinner.

Det må bemerkes at det står lite om kvinnelige noaidier i de aktuelle kildene. Årsaken kan være at de som skrev om samenes religion på 1700-tallet, var opptatt av mannskulturen. Ut fra sin kristne kultur var mannen den åndelige leder, og kvinner ble ikke betraktet som kulturbærere. Om talen kvinner får, er stort sett negativ. De drev med «trolldomskunst» og «hekseri», og de hadde spesielle krefter til å volde skade. De hadde forbud mot å røre trommen, som

language and dialects, there has been a tendency to continue using these same forms in the source material. This often leads to misunderstandings.

The Swedish religion researcher *Håkan Rydving* (1995:64–73), who knows Northern, Lule and Southern Sami, has created a list with an assortment of terms and names. The words are first reported the way they are written in the original documents, and then he makes suggestions about how they should be written using today's literary language orthographies or orthographic rules.

As concerns Northern Sami, I largely agree with him in the interpretation of the words and recommendations for writing style. In some cases, however, I have another interpretation of the word and have written it the way I believe it should be written according to today's Northern Sami orthography. In addition, I have included in this article a few words and expressions that are not mentioned in Rydving's list.

Belief in God

Noaidevohta and noaidi

The Samis' religion – *noaidevohta* – has been called *shamanistic* in many contexts. The term *shamanism* is used by religion researchers to define a cultural phenomenon they mean they have found traces of in all parts of the world. The term originates from Siberia, and shamanism was first described in connection with Arctic cultures. The way the term is used in religious-scientific discussions today, it is not connected to a certain religion, but to a certain religious authority and competence (Pollan 2005).

The shaman, who has many names in different cultures, is called *noaidi* in Northern Sami. The noaidi was the one who could intervene with solutions in different emergencies. Both men and women could be noaidi. The word noaidi was primarily

4 Pollan 2005:423

muhtun suopmaniin máddelis. Divttasvuonas lea doaba *guobbie* ja vearba *guoppahit*, mii mearkkaša: *geahččat bahás skielgá čalmiin*. Nuorta-Sámis lea doaba *guobbat*, mii mearkkaša *várdát, geahččat*. Nisson *guobbi* gehččojuvvui danin *bahás čalbmin*. (Nesheim 1972). Nisson noaidi gohčoduvvo otno *noaideáhkku* dahje *noaidin*.

Dán čállošis geavahan doahpagiid *noaidi* ja *noaidevuohta* oktasaš namahussan sámiiid vuoiŋgalaš hoavdda ja sin oskku birra.

Noaidi doaimmahii áššiid mat eanaš gulle máilbmái mii lei don bealde olbmuid dábálaš eallima. Danne sáhttit dadjat ahte son doaimmai gaskaolmmožin olbmuid ja ipmil-máilmmi gaskkas. Dábálaččat lei siiddas okta váldonoaidi, muhto sáhtte maid leat bearašnoaidit, geat bearráigehčče bearráša dárbbuid, erenoamážit dan áigge go siidda bearrašat eai lean čoahkis. Ledje maid dakkárat geat dahkaludde noaidin. Noaidin šattai son geas ledje erenoamáš návccat. Dan válljedje ja oahpahedje mahkáš *vuoiŋgat* dahje *noaidegázzi* mat eai gullan dán máilbmái. Muhto son gii lei *oidnojuvvon* noaidin, oačču dieđušge oahpu siidda eallilan noiddiin. Son fertii vásihit ja čađahit garra ja lossa oahppoáigge, danne go son guttii stuorra noađi go galggai bearráigehččat oppa siidda dearvasvuođa dili ja riggodagaid. Oahpahusáigge son oahpai hálddašit *vuoiŋgaid* dahje *noaidegácci* mat galge lean su veahkit nidošettiin. Su vuoiŋgalaš fámu duohken lei dat ahte sus ledje áimmuin buot bánít. Jos massii ovttá ge bání, de vuimmehuvai su ge fápmu.

Noaidástaladettiin noaidi deataleamos neavvu lei *goavddis* mainna *čákjalii* «Ziammelii» nuppi máilbmái. Jáhkku lei ahte olbmós sáhtte lean máŋga sielu. «Rumaš-siellu» lei čadnon olbmo dákteriggái ja lei álfárot čadnon olbmo eallimii. Noaidi erenoamáš dáidu lei ahte sáhtii gievvundilis

ble oppbevart i *boaššu*, det innerste rommet i *goahti* – teltet – som var hellig, osv. Like fullt hadde Utsjok/Varangersamen Anders Poulsen lært noaidi-kunsten fra sin mor, som var noaidi (ifølge rettsprotokollen).

Isaac Olsen kaller den kvinnelige noaidien for *noaidegálgu*⁵. Hans Skanke bruker betegnelsen «guaps»⁶, og Jessen «guape»⁷, som trolig er *guobas* og *guobbi*. Kvinnelig religion ble kalt *guoppesvuohta* «kuopesvuot» og mannlig *noaiddesvuohta* «náitesvuot». Ordet *guobbi* finnes fremdeles i noen samiske dialekter lenger sør. I Tysfjord har vi *guobbie*, som betyr *skjelende*, og verbet *guoppahit*: *skjele sint på, se misunnelig på*. I østsamisk har vi *guobbat* som betyr *speide, titte*. Den kvinnelige *guobbi* kan i så fall ha blitt oppfattet som *det onde øye* eller *misunnelsens øye*⁸. En kvinnelig noaidi kalles i dag, foruten *noaidi*: *noaideáhkku* «noaidi-kjerring».

I denne artikkelen vil jeg bruke *noaidi* og *noaidevuohta* som en fellesbenevnelse for samenes åndelige ledere og deres religion.

Ikke hvem som helst kunne bli noaidi. Det kunne bare den som hadde helt spesielle evner. Noaidien ble valgt ut av ånder som ikke var av denne verden. Vedkommende som var utsett til dette, bar en tung bær, siden han eller hun hadde ansvaret for hele siidaens ve og vel. Dessuten måtte vedkommende utsettes for en meget krevende opplæring. Under opplæringen ble han/hun kjent med og vant til å omgås åndene – *noaidegázzi*⁹ – som skulle være medhjelpere i utøvelsen av *noaidevuohta*. En forutsetning for noaidiens åndelige kraft var at han/hun hadde alle sine tenner

5 Noide Kalcko, Olsen s. 85

6 Skanke, s. 200.

7 Jessen, s. 46.

8 Se Nesheim 1972:22.

9 Leem: Noaade-Gadze. Ordet *gázzi* brukes i dag i betydningen: husstand, den og den med følge; eks. *áhčigázzi*: far med følge.

used about men, but in modern times at least, also about women.

It must be pointed out that there is little about female noaidi in the present sources. The reason could be that those who wrote about the Samis' religion in the 1700s were concerned with the male culture. Based on their Christian culture, the man was the spiritual leader, and women were not regarded as culture bearers. The mention the women receive is largely negative. They performed “sorcery” and “witchcraft”, and had special powers to cause harm. They were not allowed to touch the drum, which was kept in the *boaššu*, the innermost room in the *goahti* – the tent – which was sacrosanct, etc. Nevertheless, Utsjok-Varanger Sami Anders Poulsen had learned the noaidi skill from his mother, who was a noaidi (according to the court records).

Isaac Olsen calls the female noaidi *noaidegálgu* – “Noide Kalcko”. Hans Skanke uses the term “guaps”, and Jessen “guape”, which are most likely *guobas* and *guobbi*. Female religion was called *guoppesvuohta* – “kuopesvuot” – and male *noaiddesvuohta* – “náitesvuot”. The word *guobbi* is still found in some Sami dialects further south. In Tysfjord, we have *guobbie*, which means *squint-eyed*, and the verb *guoppahit* – *to squint angrily at, to look at with envy*. In Eastern Sami, we have *guobbat*, which means *to watch, to peek*. The female *guobbi* could then have been perceived as *the evil eye* or *the eye of envy*. Today, in addition to *noaidi*, a female noaidi is called *noaideáhkku* – “noaidi woman”.

In this article, I will use *noaidi* and *noaidevuohta* as a common name for the Samis' spiritual leaders and their religion.

Not just anyone could become a noaidi. Only those who had special talents. The noaidi was chosen by spirits who were not of this world. The person who was chosen

dahje *čákŋaleames* sirret dan oasi sielus man sáhtii luvvet rupmašis, ja man sáhtta gohčodit «luođuidsiellun». «Luođuidsiellu» sáhtii darvánit bahás áibmui, mii gohčoduvvui *Jábmiidáibmun*, ja nu dagahit dávdmaid ja buohcuvuođa. Noidošetiiin noaidi sáhtii de viežžat ruovttoluotta čádjidan sielu ja buoridit buohcciid. Dán *čákŋaleapmái* ledje noaiddis veahkkin bajábeal namahuvvon *noaidegázzi*, manin son maiddái sáhtii nuppástuhtit iežas.

Oanehaččat čilgejuvvon noaidi váldodoaimmat ledje:

- viežžat dieđuid boaittoeale bivdo-báikkiid dahje duovdagiid birra dán máilmmis,
- ohcat gos meahccelihtorat dahje gottit ledje gávdnamis,
- einnostit siidda olbmuid boahtheáigge (goavdá vehkiin),
- čilget dávdmaid ja geahččalit buoridit daid,
- gulahallat ipmiliiguin, gávnnahtit guđemuš dain dáhtui sálláša (vearu) ja makkár sálláša,
- geahččalit beastit siidda olbmo, gii lei jápmimin dahje hejot buohcamin,
- doaibmat bálvvošhoavdan,
- doaibmat *kulturhoavdan* bearráigeahčadettiin siidda olbmuid vai ellet sápmelažžan.

Buorit noaidit, geat dikšo siidda olbmuid, gohčoduvvojedje *ipmillaš noaidin* «Ibmelatzh Noaade» ja bahás noaidit geat vaháguhtte olbmuid ja ealliid, gohčoduvvojedje fas *boranoaidin*.

Go almmáinoaidi ráhkkanišgođii noaidás-tallat, de sus ledje guokte nissonolbmo, dahje nuorra nissonolmmoš ja almmái, veahkkin. Guktot nissonat leigga činadan, liidnegahpir oaiivvis ja čikŋabivttas boahkána haga. Soai gohčoduvvuiga *šarahin*

i behold. Tapet av en eneste tann betydde en svekkelse.¹⁰

Sentralt i noaidi-seansen var trommen, *runebommen*, på nordsamisk kalt *goavddis*. *Goavddis* ble brukt til å fremkalle *transen* slik at noaidien kunne gjøre reisen til den annen verden – *čákŋaleapmi*¹¹, som er Olsens betegnelse. Skanke bruker betegnelsen *jámálgeapmi*¹² («besvimelse»). Forestillingen var at mennesket kunne ha mange sjeler. *Kroppssjelen* var knyttet til skjelettet og uløselig forbundet med livet i mennesket. Noaidiens spesielle ferdighet var at han/hun under *čákŋaleapmi* og *jámálgeapmi* kunne skille fra seg den delen av sjelen som lot seg løs fra kroppen, såkalt *frisjel*, og styre den f.eks. inn og ut av *Jábmiidáibmu* – dødsriket (se nedenfor). Til denne reisen hadde noaidien til hjelp den nevnte *noaidegázzi*, som han/hun også kunne forvandle seg til. Kort sagt var noaidiens viktigste gjøremål disse:

- Noaidien skulle hente informasjon om fjerntliggende steder eller jaktmarker,
- finne ut hvor viltet – *fuodđu* – eller villreinen – *goddi* – var,
- se inn i framtiden for å kunne si hva siidafolkets framtid ville bli,
- forklare og helbrede sykdommer,
- være i kontakt med gudene for å finne ut hvilke av dem som skulle ha offer og hva slags offer,
- overvåke siidafolkets moral, og også passe på at siidaens medlemmer levde som gode samer.

De gode noaidier som påsto at de bare gjorde godt for siidafolket, ble kalt *ipmillaš noaidi*¹³ – *en Guds vismann*. De onde ga seg ut for å kunne skade mennesker og dyr, og ble kalt *boranoaidi* – eternoaidi – som er

10 Skanke, s. 209.

11 Ziammelli, Olsen s. 46.

12 Jamalgai, Skanke s. 251.

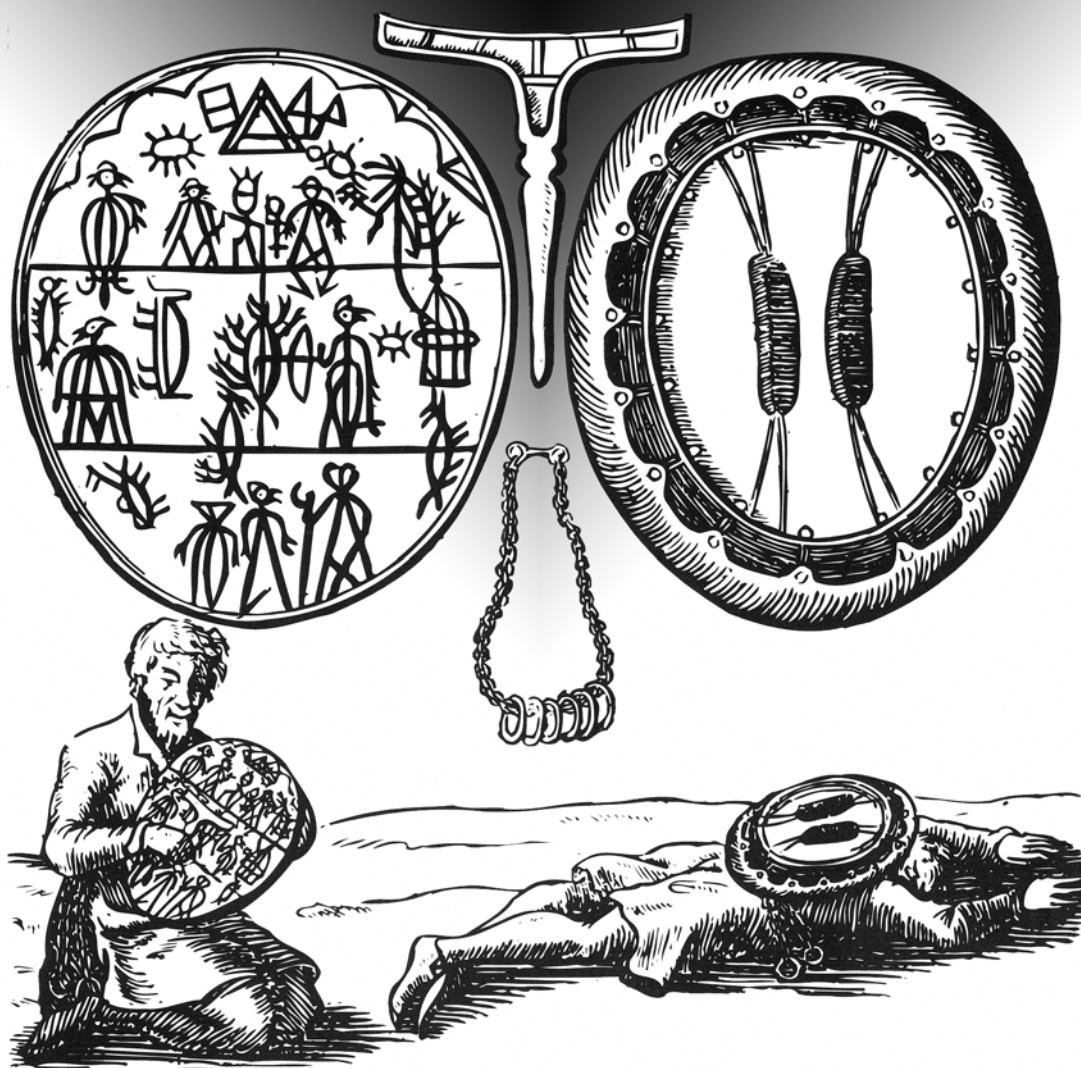
13 Ibmelatzh Noaade, Leem s. 475.

for this carried a heavy burden since he or she had responsibility for the well-being of the entire *siida* (tribe). And that person also had to be exposed to a very demanding training. During the training, he/she became familiar with and used to dealing with the spirits – *noaidegázzi* – who would be helpers in the practice of *noaidevuohta*. (Today, the word *gázzi* is used in the sense of: household, crowd of people; as the last part of the compound: so and so with household, so and so with company, e.g. *áhčigázzi*: father with group.) A prerequisite for the noaidi's spiritual power was that he/she had all his/her teeth. The loss of one single tooth signified a weakness.

The drum – *runebommen*, in Northern Sami *goavddis* – was central in the noaidi's séance. The *goavddis* was used to bring on *the trance* such that the noaidi could make the journey to the other world – *čákŋaleapmi* – “Ziammelli”, which is Olsen's term. Skanke uses the term *jámálgeapmi* – (“loss of consciousness”). The notion was that man could have many souls. *The body soul* was connected to the skeleton and inseparably connected to the life in the individual. The noaidi's special skill was that during the *čákŋaleapmi* and *jámálgeapmi*, he/she could separate from him-/herself that part of the soul that allowed itself to break away from the body, the so-called *free soul*, and guide it, for example, in and out of *Jábmiidáibmu* – the Kingdom of the Dead (see below). For this journey, the noaidi had the help of the mentioned *noaidegázzi*, into which he/she could also transform.

In short, the noaidi's most important tasks were:

- Getting information about distant places or hunting grounds;
- Finding out where the game – *fuodđu* – or the wild reindeer – *goddi* – were;

(vuodđohápmi: *šárat*, vrd. *vearbba šárrat*). Almmáiveahkki gohčoduvvui fas *mearro-oaivin*. Noaidis ledje lassin oaidnemeahttun dahje geaidnus veahkit: *Árja-fápmu* ja guokte nissonolbmo, nu gohčoduvvon *ruđot*, maid dušše noaidi oinnii. Dan lassin bajábeal namahuvvon *noaidegázzi*, mat máddelis gohčoduvvojedje *sáivogázzin*. *Noaidegázzi* ledje mahkáš jápmán fuolkkit dahje noaidit, geat ásse *Sáivvus/Basseváris* (gč. maŋnelis), geat sáhtte veahkehit siidda olbmuid go dat gillájedje. Go noaidi galggai oažžut oktavuoda singuin *Sáivvus*, de ledje sus veahkin: *noaideloddi*, *noaideguolli* ja *noaidesarvvis*, máddelis gohčoduvvon *sáivoloddi*, *sáivoguolli* ja *sáivosarvvis*. Dan lassin lei *gearpmaš* «guarms», man noaidi geavahii ee. vahágahttit earáid. Buot dát oaidnemeahttun vuoiŋŋat gohčoduvvojedje maiddái *noaiddesvuoigŋan* «Noides-Woei-

omtalt nedenfor.

Som gode representanter for det patriarkalske kristne samfunn har Olsen og Leem en detaljert beskrivelse av den mannlige noaidiens seremoni. Slik gikk den for seg: Først tilkalte han sin *noaideloddi* – noaidifugl – og sa til den: *Hehti dal gohčču du mátkái* (Nød ber deg nå å begi deg på reisen).¹⁴ På den måten ba han den å fare avsted og hente *noaidegázzi*, noaidiens medhjelpere. Når disse var kommet til han, var det to forsamlinger til stede, en synlig og en usynlig. Den synlige var noaidien selv og to kvinner som assistenter, eller en mann og en ung kvinne. Kvinnene var vakkert pyntet i helligdagsklær og med en linlue på hodet (lue av lin fordi man trodde lin hadde magisk kraft), men uten belte om livet. Disse kvin-

14 Hætte dal kotzhio duu Matkai, Leem s. 475.

Noaidi goavdáin. Nubbi lea čakŋalan.

Noaidi med tromme. Den ene har falt i transe – čakŋalan.

Noaidi with drum. The one has fallen into a trance – čakŋalan.

© SCHEFFERUS 1673.

- Looking into the future to see what the siida people's future would be like;
- Explaining and curing diseases;
- Being in contact with the gods to find out which of them should have sacrifices, and what kinds of sacrifices;
- Oversee the morals of the siida people and make sure they lived as good Samis.

The good noaidi who claimed they only did good things for the siida people were called *ipmillaš noaidi* – “Ibmelatzh Noaide” – *a wise man of God*. The evil ones passed themselves off as being able to harm people and animals, and were called *boranoaidi* – ether noaidi – who are discussed below.

As good representatives for the patriarchal Christian society, Olsen and Leem have a detailed description of the male noaidi's ceremony. This is how it went: First, he called his *noaideloddi* – noaidi bird – and said to it: *Hehti dal gohčču du mátkái* – (Necessity now bids you to set out on the journey). In that way, he asked the noaidi bird to rush off and fetch the *noaidegázzi*, the noaidi's helpers. When they arrived, two assemblies were present: one visible and one invisible. The visible was the noaidi himself and two women as assistants, or

gni». Isaac Olsen namaha maiddái *snoalla-gácci* «snola-gadse», mii lei deatalaš soga joatkimii.

Go noaidi gohččojuvvui veahkehit omd. muhtuma gii lei buohccán, de son gohčui su *noaidelotti* viežžat noaidegácci veahkin dajadettiin: *Heahti dal gohčču du mátkái!* Go buohkat ledje čoahkkanan, sihke oainnus ja oaidnemeahttun veahkit, de noaidi válddii eret gahpira oavvvis, ložžii boahkána ja vuoddagiid, bijai goapmiriid čalmmiid ovdii, gopmirdii ja dadjalii: *Válmmaštit hearggi! Sáhčalit vatnas!* Ovdal go *čákŋalii* «Ziammelli» nuppi máilbmái dahje áibmui, de son jugistii *ruhpaliepmačázi* («Rupliimzias») dahje buolle viinni. De son juoiggadii gievvundilis, ja «luođuidsiellun» galggai de gálgat mohkis omd. *Jábmiidáimmus* dahje *Sáivvus*, gč. maŋnelis. Dan botta go son lei dan dilis, de galggaiga *šarat*-guovttos juoigat ja humadit dán *manaheami* «Monatæbme», nu go dat gohčoduvvui, dassái go noaidi morráni. De noaidi dakkavieđe juoigagođii ja mii gohčoduvvui *vuollecoapmin* («vuolet zaabme»), mii lei giittus nissonguoktái ja gudnejahtii sudno dáinna juigosiin man lei oahppan noaidegáccis ja snoallagáccis. Isaac Olsen čállá ahte snoallandajahusat ledje jo nu fasttit ahte ii beana ge livčče storrán guldalit jos livččii ádden daid mat daddjojedje.

Dan maŋná *šarat*-guovttos juoigagođiiga jitnosit. Go dat ja eará vel ledje dahkkon, de noaidi rávvii addit oaffariid ipmiliidda. Maiddái noaidi galggai oažžut bálkkašumi, mii gohčoduvvui *vearrun*.

Nu go ovdalis namahuvvon, de sáhtii noaidi bidjat baháid dahje *bijagiid* earáid ala, geaid navddii vašálažžan. Son gohčoduvvui *boranoaidin*. Su veahkkin lei ee. erenoamáš loddi – *vuohku* – ja bajábeal namahuvvon *gearpmaš* maid sáhtii geavahit roasm-

ner kaltes *šarat*¹⁵ (av *šarrat*, som i dag betyr å gi småskramlende lyd). Den mannlige hjelperen ble kalt *mearrooavi*.¹⁶

Den usynlige forsamling, som bare noaidien så, var *árja* (energi) og to kvinnelige hjelpere, kalt *rudot*¹⁷ (som gir jammerlåt). Dessuten den nevnte *noaidegázzi* (lenger sør kalt *sáivogázzi*). *Noaidegázzi* kunne oppfattes som avdøde slektninger eller noaidier, som bodde i *Sáivu/Bassevárri* (sammen «paradis», se nedenfor) og som man trodde kunne være til hjelp når siidafolket var i nød. For å få kontakt med dem i *Sáivu* hadde noaidien til rådighet disse usynlige hjelpere: den nevnte fugl – *noaideloddi*, en fisk – *noaideguolli* eller en reinbukk – *noaidesarvvis* (lenger sør kalt *sáivoloddi*, *sáivoguolli* og *sáivosarvvis*). I tillegg nevnes en orm: *gearpmaš* «guarms». Disse ble med en fellesbetegnelse også kalt *noaiddesvuoigna*¹⁸, noaidiänder.

Olsen nevner i tillegg *snoallagázzi*¹⁹ som hadde ansvaret for sameslektens forplanting og seksualitet. (I dag betyr *snoallan* kunsten å kunne uttrykke seg i erotiske vendinger uten at det oppfattes støtende.)

Når alle var samlet, tok noaidien av seg lua, løste beltet – *boagán* – og skobåndene – *vuoddagat* –, la hånden for ansiktet, bøyd kroppen fram og tilbake og sa: *Válmmaštit hearggi! Sáhčalit vatnas!* (Gjør i stand kjøre-reinen! Skyv hurtig båten ut!).²⁰ Før han falt i transe, drakk han *ruhpaliepmačáhci*²¹, vann blandet med bunnfall av tran, eller brennevin.

Så «runer» han seg inn i dvalen, som betyr at han dukker ned i den «usynlige»

a man and a young woman. The women were beautifully dressed in holiday attire and with linen hats on their heads (the hats were of linen because people believed that linen had magical powers), but without a belt about their waists. These women were called *šarat* – “Shjarak” (from *šarrat*, which today means to make low rumbling sounds). The male helper was called *mearrooavi* – “Mærrro-Oaaive”.

The invisible assembly, which only the noaidi saw, was *árja* – “Aarja” (energy) and two female helpers, called *rudot* – “Rudok” (who makes moaning sounds), as well as the mentioned *noaidegázzi* (further south called *sáivogázzi*). *Noaidegázzi* could be perceived as deceased relatives or noaidi who lived in *Sáivu/Bassevárri* (the Samis’ “paradise”, see below), and who it was believed could help when the siida people were in distress. To get in touch with them in *Sáivu*, the noaidi had these invisible helpers at his disposal: the mentioned bird – *noaideloddi*, a fish – *noaideguolli*, or a reindeer buck – *noaidesarvvis* (further south called *sáivoloddi*, *sáivoguolli* and *sáivosarvvis*). In addition, a snake is mentioned: *gearpmaš* – “guarms”. These were also collectively called *noaiddesvuoigna* – “Noides-Woeigni”, noaidi spirits.

Olsen also mentions *snoallagázzi* – “snola-gadse” – who had responsibility for the Sami family’s propagation and sexuality. (Today, *snoallan* means the art of being able to express oneself in erotic figures of speech without having it perceived as offensive.)

As soon as everyone had gathered together, the noaidi took off his hat, loosened his belt – *boagán* – and his shoe ties – *vuoddagat*, put his hand in front of his face, bent his body back and forth and said: *Válmmaštit hearggi! Sáhčalit vatnas!* – (Ready the draught reindeer! Push the boat out quickly!). Before falling into a trance, he drank *ruhpaliepmačáhci* – “Rupliimzias”,

15 Shjarak, Leem s. 476.

16 Mærrro-Oaaive, ibidem.

17 Aarja, Rudok, ibidem.

18 Noides-Woeigni, Skanke s. 191.

19 snola-gadse, Olsen s. 46.

20 Valmashftet Hæрге, Satzhalet Vaanas; Leem s. 477.

21 Rupliimzias, Olsen s. 23.

Poala-Ánde goavddis. Girječálli (gurut) čájeheamen Poala-Ánde goavdá, mii otne lea vuorkkás Sámi Vuorkádávviin Kárášjogas. Govva: John T. Solbakk.

Trommen til noaidien Anders Poulsen. Forfatteren (til venstre) viser den originale trommen til Poala Ánde som er oppbevart av De Samiske Samlinger, Karasjok. Foto: John T. Solbakk.

The noaidi Anders Poulsen's drum. The author (left) shows the original drum, which is stored by The Sámi Collections, to Poala-Ánde. Photo: John T. Solbakk.

mehuhttit olbmuid ja ealliid.

Buorre noaidi lei maid nu gohčoduvvon *geaidu*, mii sáhtii *geaidut*, dahkat juoidá oaidnemeahttummin. Sullasaš lei maid *juovssaheaddji* gii sáhtii *juovssahit*, omd. oažžut suollaga buktit ruovttoluotta biergasiid maid lei suoládan. Son sáhtii maid ránggáštít suollagiid, omd. billistit sus čalmmi, dahje diktít su «goikat», dahje «buolláhit» su bađa, mii Isaac Olsen dieđuid mielde gohčoduvvui *hávrra gaskat*.

Go mišuvdna geahččalii návccahuhttit noaidi fámu ja doaimmaid, de noaidi šattai balddonas- ja cielussátnin. Noaidi dáidu seallui de eambo čihkosis ja eará

verdenen. Dette kalles *De čákŋalii*²². Mens han ligger i dvale, fører de to *šárat*-hjelpere en sakte samtale, såkalt *manaheapmi*²³ med hverandre, angående hvor han kunne befinne seg på sin ferd. Etter hvert som kvinnene får noaidien til å våkne til liv igjen, begynner han å joike sakte en takksigelsestale til kvinnene, som kalles *vuollecoapmi*²⁴:

... Da synger og joiker han det aller lettferdigste og utuktigste som være kan, og det

22 «Die Ziammelli». De čákŋalii betyr: «så dukket han ned»; čákŋalii er preteritum av verbet i infinitiv: čákŋalit.

23 Monatæbme, Leem s. 478.

24 «Vuolet zaabme»; *vuolli*: joikemelodi; *coapmi*: joiketkst; se Nesheim 1972:27f.

water mixed with sediment of cod liver oil, or distilled spirits.

He then “runes” himself into a trance, i.e. he submerges himself into the “invisible” world. This is called *De čákŋalii* – “Die Ziammelli”. (*De čákŋalii* means: “then he dove down”; *čákŋalii* is the past tense of the verb in the infinitive: *čákŋalit*.) While he lies in a trance, the two *šárat* helpers carry on a slow conversation, a so-called *manaheapmi* – “Monatæbme” – with each other concerning where he could be found on his journey. Gradually as the women get the noaidi to awaken again to life, he starts to *yoike* – chant – a speech of thanksgiving to the women, which is called *vuollecoapmi*

hámis, omd. dávdmaid buoridandáidun, mii lea seilon gitta otnáži. Son lea dalle gohčoduvvon siseatnamis *guvhllárin* ja mearrarittus *lávvin*. Eará namahusat leat *buorideaddji* ja *dikšu*. Sin dáidu joatkašuvvá doaimmaid bokte mii otne gohčoduvvo *sámi álbmotmedisiidnan*, man čilget maŋnelis.

Goavddis

Nu go ovdalis leat čilgen, de lei noaidi deataleamos neavvu *goavddis*, mainna beasai nuppi máilbmái oažžut oktavuoda ipmiliiguin ja jábmiiguin. Eará namahus lei *meavrresgárr*, mii lea ođđaáigge loatnasátni. Máttasámi namahus lei *gievrie* ja nuortalaš namahus *kyömdes*. *Goavddis*-namahus lea hui boaris ja lea geavahuvvon ee. Deanuleagis. Dan duođašta ee. báikename *Goavddesgurra* Deanus mii dolin lei noaidi bálvvosbáiki. *Goavddis* lei bassi neavvu, ja dáhpáhuvai maidái ahte oaffarušše dasa. *Goavddesávnnasin* geavahuvvui «erenomáš muorra», mii lei sierra sajis gosa beaivváš ii báitán. Daddjo ahte dat árbejuvvui, ja dan fápmu stuorui jagiid mielde. Dan áimmahušše vásedin náhkkelávkkas siste dahje giissás, ja dan neavvut, *bállin* ja *vuorbi* (gč. vulobealde), ráddjojuvvojedje erenomáš lávkkas sisa mii lei gorrojuvvon gáhkornáhkis. *Goavdá* sadi lei boaššus, mii lei bassi sadi. Mátkkoštettiin *goavddis* galggai leat ráiddu maŋemus gerresis.

Sámiid gaskkas mii dovdat njeallje goavddes-šlájja. Máttasápmelaččat geavahedje rápmaja geavregovdá. Vuosttas lei asehis, duolba muorra, mii lei sojahuvvon gierdun dahje guhkedáležin. Geavregovddis lei ráhkaduvvon luondduvidá muoras. Davvisámiid goavddis lei muoras gohppojuvvon, ja das ledje guhkedáleš ráiggit vuodus giehtasaji várás. Giema Sámis geavahedje čiehkarámma goavdá. Buot šlájain lei bajožin miessadat dahje áldodat. Bajožii ledje

skal være en ære for henne som har arbeidet for han ... og noaide-gázzi og snoallagázzi som har lært han ... og hun skal nå ha og bruke manns lem etter sin vilje og som hun behager ...²⁵

Deretter begynner *šárat*-hjelperne å joike med høy stemme. Etter at dette og mer er gjort, råder noaidien til at det skal gjøres offer til gudene. Også noaidien får sin belønning, kalt *vearru*²⁶ (som i dag betyr skatt, avgift).

Joiking var også viktig som tidsfordriv som alle kunne gjøre, f.eks. stemme i en joik om kjærlighet og frieri. Joikeren ble da kalt *márggus*.²⁷

Noaidien kunne også sette ondt, gand eller dauinger – *bijat* – på andre mennesker og ta livet av dem, som han/hun mente var fiender (se nedenfor). Denne ble kalt *boranoaidi* (eternoaidi).

Motsvarende var *juovssaheaddji*, som kunne avlede det onde som boranoaidi gjorde. *Juovssaheaddji* kunne også *juovssahit gottiid*, dvs. jage villreinen mot jegeren, et uttrykk som er kjent i Tanadalen. Videre kunne hun/han påvise tyven, sende han tilbake med tyvegodset eller binde han til stedet. Han/hun kunne også straffe tyver ved å ødelegge øye på han, la han *tørkes opp*, eller *sette ild* i enden på han, som ifølge Olsen ble kalt *hávrra gaskat*.²⁸

I forbindelse med den kristne misjonen ble noaidien et skjellsord og utskjelt som djeveldyrker. Men like fullt fortsatte noaidiens virksomhet, men i andre og mer skjulte former og under andre betegnelser. bl.a. *guvhllár* (*guvllár*), *buorideaddji* (helbreder), *diehhti* (en kyndig), *čalbmegeaidi* (synkverver) og *lávvi* (som i dag betyr venn). De

25 Olsen s. 46

26 Vuærrø, Verro; Leem s. 478; Olsen s. 31.

27 Maargos; Leem 485.

28 Haure Kodsk, Olsen s. 33.

– “Vuolet zaabme” (*vuolli*: yoik melody; *coapmi*: yoik text):

... He then sings and yoiks the most indecent and obscene there is, it will be a praise to her who has worked for him... and the noaidegázzi and snoallagázzi who have taught him... and she will now have and use man's member as she wills and as she pleases... (Olsen, p. 46)

Then the *šárat* helpers start yoike in a loud voice. After this and more is done, the noaidi informs that a sacrifice is going to be made to the gods. The noaidi also gets his reward, called *vearru* – “Vuærrø” (which today means tax, fee).

The noaidi could also put evil, sorcery or spectres – *bijat* – on other people and kill them, people whom he/she believed were enemies (see below). This was called *boranoaidi* (ether noaidi).

The counterpart was *juovssaheaddji*, which could divert the evil caused by the boranoaidi. *Juovssaheaddji* could also *juovssahit gottiid*, i.e. chase the wild reindeer towards the hunter, an expression that is known in the Tana Valley (Tanadalen). He could also point out the thief, send him back with the stolen goods or bind him to the place. He could also punish a thief by destroying his eyesight, letting him *dry up*, or by *setting fire* to his bottom which, according to Olsen, was called *hávrra gaskat* – “Haure Kodsk”.

In connection with the Christian mission, the noaidi became a word of abuse and was reviled as a devil worshipper. Nevertheless, the noaidi's activities continued, but in other and more hidden forms and under different circumstances, including *guvhllár/guvllár* (helper), *buorideaddji* (healer), *diehhti* (expert), *čalbmegeaidi* (hallucinator) and *lávvi* (which today means friend). They carry on

sárgojuvvon govvosat leaibeosttuin dahje gottevarain. Goavdát ledje mángga sturrodagas. 1600-logus miššonearat gávdne Giema Sámis nu stuorra goavdáid ahte eai sáhtán daid váldit fárrui, muhto fertejedje daid boaldit bálvossajis. Muhtun goavdáin sáhtte leat dušše moadde govvosa, nuppiin fas badjel čuođi. Vuodus náhkkesárgáid dahje – báttiid geažis heaŋgájedje mánggalágan ádat: veaike- ja silbarieggát, riebana ja guovžža guoccatdávttit, guovžža bánít ja gaccat jna. main gádde lei noaidefápmu.

Mii diehtit ahte leat leamaš geavahusas sullii 3 000 goavddis-variántta. Gaskamearálaččat leat sárgojun 40 govvosa juohke goavdá, mat leat doaibman čállingiellan, ja nu doaibman noaidi ofelažžan noaidástaladettiin. Danin miššonbáhpát gohčodedje goavdáid *sámiid bippalin*.

Goavdá bajoža ala ledje sárgojuvvon ee. ealliid ja ipmiliid govvosat. Noaidástaladettiin noaidi dearppai goavdá *bállimiin* dahje *čoarveveahčiriin*. Goavdá bajoža alde jođašii golmmačiegat čoarvebierrgas, man máttaguovllus gohčodedje *árpan*. Davvisámiid namahusat ledje *vuorbi* ja *bajá*. Go veaiki šattai gávpegálvun ja lei fidnemis, de das ráhkadišgohte maiddá veaikevuorbii, mii namahuvvui *veaikin*. Dearppadettiin bajoža *vuorbi* njuikkui dego cuoppu govvo-siid mielde. Dan johtima vuodul ja gosa de loahpas bisánii, noaidi de einnostii ipmiliid dáhtu.

Go miššonbáhpát jođašišgohte Sámis, de fuomášedje man deatlaš goavddis lei sámi oskkus. Dat han lei *sámiid bippal*. Vai sápmelaččat heaittäsedje bálvalesames sin ipmiliid ja siiddiid, de báhpát válde dad-jat veagal goavdáid sis, bolde daid dahje sáddejedje daid Stockholmii ja Københápmánii, gos dat bullii stuorra buollimis muhtun jagi maŋŋá. Otne leat áimmuin badjelaš 70 goavdá Davviriikkaid museain

fører videre den tradisjonen som i dag kalles for *samisk folkemedisin* (se nedenfor).

Goavddis – trommen

Noaidiens viktigste redskap var trommen, på nordsamisk kalt *goavddis*²⁹ eller *meavrresgárr*;³⁰ på sørsamisk *gievrie* «den buete» og på kolasamisk *kyömdes*.³¹ *Goavddis* var samenes hellige skrift eller bibel, som også ble betraktet som besjelet. Med denne skulle noaidien få kontakt med den andre verdenen, med gudene og de døde.

Goavddis ble bevart som en helligdom, og det hendte at man ofret til den. Tre-materialet skulle tas av et «særdeles slags tre», som sto for seg selv, og på et sted hvor solen ikke skinte.³² Det heter at den gikk i arv, og dens kraft vokste med årene. Den ble tatt omhyggelig vare på og ble innpakket i en skinnsekk – *sistelávka* – eller kiste – *giisá* –, mens tilbehøret, *bállin* og *vuorbi* (se nedenfor), ble oppbevart i en særskilt pose av lomskinn. I reinraiden ble *goavddis* fraktet i siste slede, og i goahti eller lávvu oppbevart i *boaššu*, det innerste rommet som var hellig. På grunn av den begrensede plassen i *boaššu* – som ikke bare skulle gi plass til trommen – var det helst store trommer som ble oppbevart utenfor, da helst i en pulk – *geres* – som var oppreist mot bakdøren – *boaššouksa*. En ny *goavddis* ble innviet med offer i nærvær av flere noaidier.

På *goavddis* var det tegnet inn figurer av guder, dyr og andre figurer som var viktige når noaidien skulle utføre sine viktige handlinger. Disse figurene var tegnet eller malt med farge fremstilt av olderbark som først ble tygget. Under *goavddis* var

29 Kobdan, Skanke s. 188; gobdes, govdes, Friis 1885-1887:251.

30 *meavrres* av *meavrit*, fra finsk *möyriä*: rote, sparke, brøle; *gárr*, som er lånord: kar, beholder, skål; se Nesheim 1972:23.

31 se Itkonen II s. 333, Sergejeva 1997.

32 Leem s. 466.

the tradition, which today is called Sami folk medicine (see below).

Goavddis – the drum

The *noaidi*'s most important tool was the drum, in Northern Sami called *goavddis* – “Kobdan”, “Goawdes”, or *meavrresgárr*; in Southern Sami *gievrie* – “the curved”, and in Kola Sami *kyömdes*. The *goavddis* was the Samis' Sacred Scripture or Bible, which was also regarded as animated. With this, the noaidi would have contact with the other world, with the gods and with the dead.

The *goavddis* was protected as a sacred object, and people would sacrifice to it. The wood material had to come from a “special kind of tree” that stood alone and in a place where the sun did not shine. It is said that it was handed down from father to son, and that its power increased with the years. It was meticulously taken care of and was packed in a leather bag – *sistelávka* – or chest – *giisá* –, while the accessories, the *bállin* and *vuorbi* (see below), were stored in a special bag made from the skin of a diver bird. In the *raidu* (many draught reindeer pulling their sledges at the same time, in a large group), the *goavddis* was transported in the last sledge, while in the goahti or lávvu, it was stored in the *boaššu*, the innermost room, which was sacrosanct. Because of the limited space in the *boaššu* – which was not only supposed to accommodate the drum – the large drums were usually stored outside, and then preferably in a pulk – *geres* – which stood erect against the back door – *boaššouksa*. A new *goavddis* was consecrated with sacrifices in the presence of several noaidi.

On the top of the *goavddis*, figures were drawn of gods, animals and other things that were of importance when the noaidi was going to carry out his important acts.

ja eará riikkain. Vissásit čihkkojuvvojedje muhtun goavdát báktemomiide ja juovaide, go noaidit áddedjedje ahte miššonbáhpát háliidedje daid.

Máilbmeoaidnu ja ipmilat

Oskkudutkiid oaidnu lea leamaš ahte sámi máilbme govva lei dakkár ahte ledje golbma dahje vihtta avvosa dahje máilmmi: máilbmi gos mii eallit ja okta dahje guokte máilmmi min bajábealde ja vulobealde. Dát oaidnu lea vuolgán dan dulkomis mo govvosat leat sárgojuvvon goavdáide ja man láhkai mišnearat leat geahččalan systemiseret ja dulkot ipmilmáilmmi. Muhto dovddus ruoŧa oskkudutki Rydving (2003) oainnu mielde (son máhtta sihke davvi-, julev- ja máttasámegiela) de lea hui eahpesihkkar ahte leat go sápmelaččat ádden máilmmi dán láhkai. Davvisámegillii gávdno dajaldat *guovtte áimmu gaskkas* dahje *guovtte ilmme gaskkas*, mii sáhtta čujuhit dan guvlui ahte sápmelaččaid dološ oskkus ledje guokte máilmmi, min máilbmi dahje áibmu ja geaidus dahje oaidnemeahttu *nubbi áibmu*.

Mii navdit ahte nu gohčoduvvon oktageardánis oskkuin leat ollu sierralágan luodudahje luonduipmilat, ja árvvus adnon oskkuin – omd. kristtalašvuodas – lea dušše okta buotveagalaš ipmil mii stivre buot. Muhto sápmelaččain lei maiddái vuoinjalaš ipmil mii lei buot eará ipmiliid bajábealde ja mas lei fápmu. Dan namma lei davvisámegillii *Ipmit*, julevsámegillii *Jubmel* ja lulli- dahje máttasámegillii *Jupmele*. Máttasámiid *Jupmele*-namahus rievddai *Raedia*-namahussan, mii lea skandinávalaš loatnasátni. Nu dáhpáhuvai maiddái eará máttasámegiel ipmil-namahusaiguin, maid diktít čilgekahtta dán háve.

Ipmit-Jubmel-Jupmele lei guhkkinn eret olbmuid beaivválaš eallimis, ja su hárve bálvaledje. Vai sámit heaittášedje bálvameames

det hengt opp ulike gjenstander med skinntråder, f.eks. ringer av messing og sølv – *šiella* –, penisbein av bjørn, bjørnetenner og andre gjenstander som en mente hadde overnaturlig kraft.

Når noaidien skulle bruke trommen, la han/hun en trekantet gjenstand, «viser», laget av horn på trommeskinnet, kalt *vuorbi* eller *bajá*,³³ lenger sør kalt *árpa*.³⁴ «Viseren» kunne også være en liten ring av kopper, som ble kalt *veaiki*³⁵ (som betyr kopper). Så slo han/hun på skinnet med en hammer laget av horn, kalt *bállin*.³⁶ *Vuorbi* (som i dag betyr lodd, skjebne) beveget seg rundt på trommeskinnet og var innom de ulike figurene som var tegnet inn. Noaidien tolket så gudenes vilje ut i fra figurene ringen var innom, og hvor den til slutt stanset.

Da misjonærene begynte å reise rundt i Sápmi for å kristne samene, så oppdaget de snart hvor viktig trommen var for noaidien. Den var samenes bibel. For å få samer til å overgi den gamle religionen brukte myndighetene ulike typer vold og hårde straffer. Trommene ble beslaglagt, brent eller sendt til Stockholm eller København. I dag kjenner vi til ca. 70 trommer som er bevart på museer i Norden og andre land. Mange ble nok også gjemt bort i ur og berg i Sápmi når noaidien forsto at misjonærene ville ha tak i dem.

Verdensoppfatningen og gudene

Den tradisjonelle nordsamiske oppfatningen av verden er omdiskutert blant religionsforskerne. Den gjengse oppfatningen er at

33 Baya, Kildal s. 137. Jens Kildal var misjonær i nordre Nordland på 1720-tallet.

34 Arpa, Tornæus 1672:30. Johannis Tornæus (ca. 1608-1681), sokneprest i Torne lappmark, var en av de viktigste kildene om nordsamiske forhold til Schefferus' Lapponia (1673). Oversatte Manuale Svecicum til nordsamisk under tittelen Manuale Lapponicum (1648).

35 Weiko, Skanke s. 186.

36 Ballem, Leem s. 466; Palm, Anders Poulsen 1692.

These figures were drawn or painted with colours made from the bark from the alder tree, which was chewed first. Under the *goavddis*, different objects were hung using leather thread, e.g. rings of brass and silver – *šiella* –, penis bones from bears, bear teeth and other objects that people believed had supernatural powers.

When the noaidi was going to use the drum, he/she placed a triangular object, “a «pointer», made of antler, on the drum skin. The «pointer» – called *vuorbi* or *bajá* – «Baya» further south, could also be a small copper ring. “The pointer” could also be a small copper ring, which was called *veaiki* – “Weiko” (which means copper). He/she would then hit on the skin with a mallet made of antler, called *bállin* – “Ballem”, “Palm”. The *vuorbi* (which today means “lot” or “destiny”) moved about on the drum skin and touched upon the different figures that were drawn there. The noaidi interpreted the will of the gods based on the figures the ring touched upon, and where it finally stopped.

When the missionaries started travelling around in Sápmi (“Sápmi” is the name of the traditional homeland of the Sami) to Christianise the Samis, they quickly discovered how important the drum was for the noaidi. It was the Samis’ Bible. To get the Samis to surrender their old religion, the authorities used different types of violence and extreme punishment. The drums were confiscated, burned or sent to Stockholm or Copenhagen. Today, we know of approximately 70 drums that are preserved at museums in Scandinavia and other countries. Many were probably also hidden away in screes and mountains in Sápmi when the noaidi understood that the missionaries wanted to get a hold of them.

Nissonipmilat Sáráhká, Uksáhká ja Juoksáhká.

.....
De kvinnelige guddommene Sáráhká, Uksáhká og Juoksáhká.

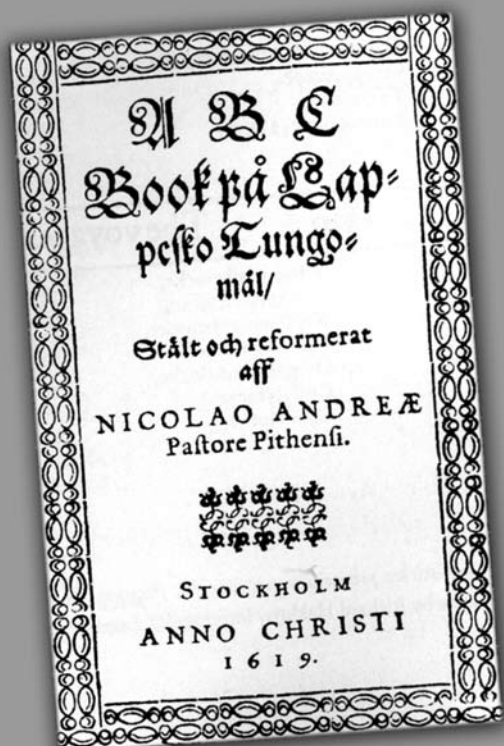
.....
The female divinities Sáráhká, Uksáhká and Juoksáhká.

*Máttasámiid Jupmele man miššonbáhpát
dáruiduhte Raedie-namahussan.*

.....
*Sør-samisk Jupmele, som av misjonærene ble
fordansket/fornorsket til Raedie – den rådende.*

.....
*South Sami Jupmele, which was Danishised and
Norwegianised to Raedie – the prevailing.*

luođuoskku ja dorvvastivčče kristtalašvuhtii, de miššonbáhpat rievdadedje sámi *Ipmil-Jubmel-Jupmele* namahusaid kristtalašvuoda Ipmila namahussan. Dákko bokte lea sámi dološ oskku namahus seilon otná áigái, muhto lea dušše ožžon ođđa sisdoalu.

Ipmila lagamus lei *Dierpmis*, mii muhtun gálduid dieđuid mielde lei bajimus ipmil. *Dierpmis* (máttasámegillii «Horagallis», mii lea skandinávalaš loatnasátni) lei bajánipmil mii dagahii riđu (stoarpma), bajána ja álddagasa ja nu arvvi. Dat lei árvvus adnon danne go dat attii arvvi, mii lei buorin šaddui. Dat *buhstistii* áimmu vai dávddat ja bahás vuoiŋŋat eai beassan cieggat olbmo rupmašii. Das lei nappo fápmu olbmuid eallima, dearvasvuoda ja jápmima badjel. Danne sámit das balle ja dan doahttaledje ja bálvalledje viššalit.

Beaivválaš eallima várás ledje dát ipmilat: *Leaibealmmái* lei meahcástanipmil. Leaibe-

Julev-, biton- ja máttasámit báidnojedje áramusat kristtalašvuhtii. Juo vuosttas sámegiel áppes- ja meassogirjái, mii prentejuvvui 1619, ihtá «Jupmel» kristtalašvuoda ipmilin. Vuostas báhkkon čuodjá: «Mon lie tdu Herra ia tdu Jubmel» (Mun lean du Herra ja du Ipmil). Girji lei prentejuvvon julev-bitonsámegillii, ja čállli lei miššonbáhppa Nicolao Andreae.

Lule-, pite- og sørsamene (se kartet) kom tidligst under kristendommens påvirkning. Allerede i den første samiskspråklige boka «ABC Book på Lappesko Tungomål», trykt i Stockholm 1619, innføres «Jubmel» som den kristne guden. Foruten en side med alfabetet inneholdt den fader vår, trosbekjennelsen, dåpsbefalingen, noen bønner og de 10 bud. Det første budet innledes med setningen: «Mon lie tdu Herra ia tdu Jubmel»; på nordsamisk: Mun lean du Herra ja du Ipmil (Jeg er din Herre og din Gud). Boka var skrevet på lule-pitesamisk av misjonæren Nicolao Andreae.

The Lule, Pite and Southern Samis (see map) came at the earliest during the influence of Christianity. Already in the first Sami language book, "ABC Book på Lappesko Tungomål" (ABC Book in Lapp Tongue), published in Stockholm in 1619, "Jubmel" is introduced as the Christian God. In addition to a page with the alphabet, the book contained The Lord's Prayer, the Creed, the Order of Baptism, some prayers and The Ten Commandments. The First Commandment begins with the sentence: "Mon lie tdu Herra ia tdu Jubmel"; in Northern Sami: Mun lean du Herra ja du Ipmil (I am your Lord and your God). The book was written in Lule-Pite Sami by the missionary Nicolao Andreae.

det samiske verdensbildet består av tre eller fem sfærer, den verden vi lever i og en eller to sfærer under og over vår verden. Denne inndelingen bygger på tolkninger av noen av de samiske trommene, på grunnlag av misjonærenes forsøk på systematisering av den samiske gudeverdenen. Men ifølge den svenske religionsforskeren Rydving er det høyst usikkert om samer tradisjonelt har oppfattet verden på den måten. På nordsamisk finnes uttrykket *guovtte áimmu gaskkas*, som ordrett betyr *mellom de to verdnene*, men i dag anvendes i betydningen *forvirret*. Uttrykket synes å antyde at samene tradisjonelt har trodd på to verdener, vår verden og den usynlige eller andre verdenen – *nubbeáibmu* «nubbeaimo».³⁷

Vi antar gjerne at primitive religioner har mange ulike guder, og at mer høyverdige religioner, som kristendommen, bare har en allmektig gud som styrer alt. Men samene hadde en gud som sto over alle de andre gudene, og som hadde makt. På nordsamisk ble guden kalt *Ipmil*, på lulesamisk *Jubmel*

View of the world and the gods

The traditional Northern Sami view of the world is much debated amongst the religion researchers. The common view is that the Sami view of the world consists of three or five spheres: the world in which we live and one or two spheres below and above our world. This division is based on interpretations of some of the Sami drums on the basis of the missionaries' attempts at systematising the Sami gods' world. But according to the Swedish religion researcher Rydving (2003), it is highly uncertain whether the Samis have traditionally perceived the world in that way. In Northern Sami, there is the expression *guovtte áimmu gaskkas*, which literally means *between the two worlds*, but today is used in the sense of *confused*. The expression seems to imply that the Samis have traditionally believed in two worlds, our world and the invisible or other world – *nubbeáibmu* – "nubbeaimo".

We generally assume that primitive

³⁷ Se Rydving 2003.

Guovža sárgojuvvon máttasámi gjevrái. Guovža lei bassi ealli, ja jáhkku lei ahte das lei issoras vuoiŋjalaš ja fysihkalaš fápmi. Danne siiddaolbmot dan doahhtaledje. Guovža galggai namahuvvot buddosnamain. Gáddu lei ahte dat lei buotdiehetti, gulai buot ja áddii olbmuid giela. Danne geavahuvvonedje dakkár buddosnamat su birra go ee. Áddjá, Áhkku, Buolddahas, Darffot, Muoddáddjá jna. (Gč. Leem s. 502).

Bjørnen ble betraktet som et svært hellig dyr, som var i besittelse av stor kraft både åndelig og fysisk. Derfor ble bjørnen behandlet med stor respekt. Bjørnen skulle ikke omtales med dens rette navn, men omtales med omskrivninger. Man mente at bjørnen var allvitende, allhørende og forsto menneskenes språk. Derfor brukte man ikke den direkte betegnelsen guovža (bjørn), men slike kallenavn som: Áddjá (bestefar), Áhkku (bestemor), Buolddahas (som bor i skrånningen), Darffot (torv), Muoddáddjá (pelsmannen) o.a. (Se Leem, s. 502)

The bear was regarded as a very sacred animal that was in possession of great strength, both spiritual and physical. The bear was therefore treated with great respect. The bear was not supposed to be mentioned by its real name, but with paraphrases. People believed that the bear was omniscient, all-hearing and understood the language of man, which was why they did not use the direct term guovža (Bear), but nicknames like: Áddjá (Grandfather), Áhkku (Grandmother), Buolddahas (Who Lives in the Hillside), Darffot (Sod, or Peat), Muoddáddjá (the Fur Man), amongst others. (Leem p. 502)

muorra adnojuvvui bassi muorran, ja dan ostu geavahuvvui vuoidat dahje málet goavdá govvošiid. Erenoamážit bivddedettiin guovžža lei deatalaš addit bálvvos-sállasa dasa vai gáhtte bivdiid, muđuid gale sáhtii guovža goddit sin. Čáhcealmmái lei fas guolástanipmil. Sullasaš ipmil lei *Guolleipmil* («Gulli Ibmel»). Muhtun eará ipmil lei *Bieggalmmái* mii lei deatalaš goddebivdui, omd. botnjat biekká vai gottit mannet bivdorokkiide. *Bárboáhká* bearráigeahčai bárbmolottiid vai gidđat bohtet dearvan *Bárpimus*, lieggaeatnamis. *Guorga*, mii lei lottiid «gonagas» ja dieđihii ahte gidđa lea boahtán, galggai maiddái doallat logus *Bárboáhká* ovddas galle lotti bohte gidđat ja galle dušše mátkkošettiin, nu ahte son beassá mearridit galle lotti oažžu váldit gitta. *Boaššoáhká* orui boaššu vuolde ja attii bivdoliikku. Seammasullasaš ipmil lei *Gieddegeašgálgu*

og på sørsamisk *Jupmele*. Den sørsamiske *Jupmele* fikk etter hvert benevnelsen *Raedic* – den rådende – som er lånord fra skandinavisk. Det gjelder også en god del andre gude-benevnelser på sørsamisk, bl.a. *Horagallis* «Tor-karl» som er skandinavisk lån.³⁸

Ipmil sto langt fra menneskenes daglige liv og ble sjelden ofret til. For å få samene til å bli kristne tok misjonærene i bruk den samiske betegnelsen *Ipmil–Jubmel–Jupmele* for den kristne gud. Slik har ordet fra den gamle samiske religionen overlevd til i dag, men har fått et nytt innhold.

Ipmils nærmeste var *Dierpmis*, som ifølge noen kilder ble regnet som den høyeste guden. *Dierpmis* (på sørsamisk «*Horagallis*») våket over menneskenes liv og helse

³⁸ Se Rydving 1995:64.

religions have many different gods, and that the more superior religions, like Christianity, have only one Almighty God who controls everything. But the Samis had one god who stood above all the other gods, and who had power. In Northern Sami, this god was called *Ipmil*, in Lule Sami *Jubmel*, and in Southern Sami *Jupmele*. The Southern Sami *Jupmele* was eventually called *Raedic* – the prevailing – which is a loanword from Scandinavian. This is also true for a large number of other god names in Southern Sami, including *Horagallis* – “Tor-karl” (God of Thunder), also a Scandinavian loanword.

Ipmil stood far removed from the people’s daily life and sacrifices were seldom made to him. To Christianise the Samis, the missionaries used the Sami term *Ipmil*

Goavddesgursieidi Goavddesgurra Deanus. Sieidi lea leamaš deatalaš bálvvosbáikin Ohcejoga siidda olbmuid. Bálvvosbáikki lea vissásit geavahan Ohcejoga-Várjjaga noaidi Poala-Ánde.

Goavddesgursieidi i Goavddesgurra nedenfor Geavngjis/Storfossen i Deatnu/Tana. Stedsnavnet Goavddesgurra («Trommeskaret»), den store sieidien og fangstgropene øverst oppe i skaret forteller at stedet har vært en viktig offerplass for siidafolket i Ohcejohka/Utsjok. Offerplassen er trolig brukt av Utsjok/Varanger noaidien Anders Poulsen. Artikkelforfatteren holder en kopi av trommen til Anders Poulsen som er laget av duojár Ingvald Guttorm.

Goavddesgursieidi in Goavddesgurra, below Geavngjis/Storfossen in Deatnu/Tana. The place name Goavddesgurra/ Trommeskaret ("Drum Pass"), the large sieidi and the hunting pits at the top in the pass tell us that the place was an important sacrificial site for the siida people in Ohcejohka/ Utsjok. The sacrificial site was probably used by the Utsjok/Varanger noaidi Anders Poulsen.

© Mihkku Solbakk.

gii ásai *gieddegeažis* dahje goahtešilju ravddas ja suodjalii goahtešilju.

Ledje maiddái nissonipmilat main lei guovddáš sadji olbmo riegádeamis ja bajásšaddamis. Bajimusas lei *Máttaráhkká*. Sus ledje golbma nieidda: *Sáráhkká*, *Juoksáhkká* ja *Uksáhkká*.

Sáráhkká várjalii ogi ja veahkehii riegádahttit máná. Son lei sealgeadni ja sivndi-deaddji. Maŋŋá go sámít fertejedje gásttašišgoahtit mánáideaset kristtalašvuoda girkus, de dáhpáhuvai maŋgii ahte go bohte ruoktot, de lággo máná ja adde dasa ođđa nama *Sáráhkkái* gudnin (gč. maŋjelis). *Sáráhkká* lei maiddái isida suodjaleaddjin ja

og hadde ansvaret for fruktbarhet hos dyr og vekster. Den beskyttet også noaidien under hans/hennes reise til *Sáivu* og *Jábmiidáibmu* (se nedenfor).

For det daglige liv hadde samene disse gudene: *Leaibealmmái* – oldertremannen – var jaktens gud. Oldertreet var betraktet som et hellig tre. Med avtrykk av bark malte man figurene på *goavddis* – trommen. *Leaibealmmái* rådde over skogens ville dyr. Særlig ved jakt på bjørn var det viktig å gi offer til han for å få beskyttelse, for ellers ville jegerne bli revet i hjel av bjørnen. *Čáhcealmmái* – vannmannen – rådde over innsjøene og fisket. En lignende gud var *Guolleipmil* «Gulli Ibmel», fiskeguden. En annen gud var *Bieggalmmái* – vindmannen – som var viktig under villreinfangsten, f.eks.

– *Jubmel* – *Jupmele* for the Christian God. This is how the word from the old Sami religion has survived to today, but has been given a new content.

Ipmil's "Number One" was *Dierpmis* who, according to some sources, was estimated as the highest god. *Dierpmis* (in Southern Sami "Horagallis") kept watch over people's lives and health and had the responsibility for fertility of animals and plants. He also protected the noaidi during his/her journey to *Sáivu* and *Jábmiidáibmu* (see below).

For their daily life, the Samis had these gods: *Leaibealmmái* – the Elder Tree Man – was the God of Hunting. The elder tree was regarded as a sacred tree. With dyes made

Bassijávri Sávja Unjárgga gielddas.

.....
Det hellige vannet Sávja i Unjárga–Nesseby i Finnmark.

.....
The sacred lake Sávja in Unjárga–Nesseby in Finnmark.

© Mihkku Solbakk.

oppalohkái goađi ráđđejeaddjin, dasgo son orui árranis. Danne oaffarušše dasa juohke beavivve borramuša ja jugástaga.

Uksáhká orui uksašielmmá vuolde ja várjalii goahteuvssa ja goađi ássiid. Son válddii vuostá máná go dat riegádii ja várjalii máná lihkohisvuodas. Son veahkehii maiddái nissonolbmuid buhtásmuvvat go dain ledje mánnodávddat. *Juoksáhká* bearráigeahčai gándamánáid vai ožžot bivdosearaid.

Jáhkke ahte olbmo riegádeapmi dáhpáhuvai dán láhkai: *Ipmil* attii sielu *Máttaráhkái*, mii sivdnidii *ogi* sielu birra ovdal go sáddii dan viidáseabbot *Sáráhkái*. Son bijai olbmo álggu nissona *gottui* dahje *mánágohtái*. Jos ohki galggai šaddat nieidamánán, de áimmahušai *Sáráhká* dan. Muhto jos lei dáhttu riegádahttit gándamáná, de addui *Juoksáhká* háldui, gii nissona goatus sáhtii muhttit nieidamáná gándamánán. Ovdal riegádahttima oaffarušše beatnaga sidjiide geat ledje jápmán, vai riegádahttimiin manná

bestemme vindretningen. *Bármoáhká* overvåket at alle trekkfuglene – *bárbmolottit* – kom velberget tilbake fra *Bárpmu*, varmere land («Syden»). Til hjelp hadde hun «fuglenes konge»: *Guorga* «Guerga» – tranen, som skulle rapportere til henne om hvor mange trekkfugl ble avlet og hvor mange gikk tapt mens de var i Sápmi.³⁹

Det var flere guder i kvinneskikkelse. Disse bragte mennesket til verden og våket over familiens helse. Øverst av disse var *Máttaráhká* – modergudinnen. Hun hadde tre døtre: *Sáráhká*, *Uksáhká* og *Juoksáhká*. *Sáráhká* (av *sárrat*, «skape») var skapningens mor og kvinnes gud. Daglig ble det ofret mat og drikke til henne i *árran* – ildstedet. Hun var den man henvendte seg til blant annet for å sikre dyrs og menneskers fruktbarhet, og hun hjalp gravide kvinner og bisto ved fødselen. *Uksáhká* – dørguden – hadde sitt tilhold under *uksa* – døra – og passet inn- og utgangen. Hun overtok omsorgen for moren og barnet etter fødselen, og hjalp

³⁹ Skanke s. 236.

from bark, the people painted the figures on the *goavddis* – drum. *Leaibealmmái* had control over the wild animals of the woods. When hunting bear, it was particularly important to sacrifice to him to get protection, otherwise the bear would rip the hunters to death. *Čáhcealmmái* – the Water Man – had control over the lakes and fishing. *Guolleipmil* – “Gulli Ibmel”, the God of Fishing, was a similar god. *Bieggalmmái* – the Wind Man – was another god who was important when the Samis hunted for wild reindeer, e.g. he could decide the direction of the wind. *Bármoáhká* made certain that all the migratory birds – *bárbmolottit* – returned safely from *Bárpmu*, warmer countries (“the Mediterranean countries”). For help, she had “the King of Birds”: *Guorga* – “Guerga” – the crane, which would report to her about how many migratory birds were bred and how many were lost while they were in Sápmi.

There were several gods in female form. These brought people to the world and watched over the family’s health. The highest of these was *Máttaráhká* – the Mother Goddess. She had three daughters: *Sáráhká*, *Uksáhká* and *Juoksáhká*. *Sáráhká* (of *sárrat*, “create”) was the Mother of Creation and the women’s god. Daily sacrifices of food and water were made

Várjjaga nissonat geaid amtamánni Lilienskiold lea málen. Olgešbeale nissonis lea giehtašiella giehtagávas suddjet máná, man lea lávgumin, bahás vuoigŋaid vuostá. Ođđa áiggis namahuvvojit maidái čalbmešiella, mii lei attus sutnje gii gávnnai dan mii lei láhpon, ja bátnešiella mii lei attusin sutnje gii fuomášii máná vuosttas báni.

Sjøsamekvinner fra Varanger malt av amtmann Lilienskiold. Kvinnen til høyre har en giehtašiella – messingring – rundt høyre håndledd for å beskytte seg og barnet hun vasker, mot onde makter. Giehtašiella (hånd-šiella) hadde man også på seg når man skulle stelle med lik. I nyere tradisjoner nevnes også Čalbmešiella (øye-šiella) som betyr finnerlønn, og bátnešiella (tann-šiella) som betegner den gave den skulle gi som oppdaget barnets første tann.

Sea Sami women from Varanger painted by County Governor Lilienskiold. The woman on the right has a giehtašiella – brass ring – around her right wrist to protect herself and the child she is washing from evil powers. People also wore the giehtašiella (hånd-šiella – hand ring) when they were going to handle dead bodies. In recent traditions, čalbmešiella (øye-šiella – eye ring) is also mentioned, which means finder's reward, and bátnešiella (tann-šiella – tooth ring), and represents the gift that would be given to the person who discovered the child's first tooth.

bures ja eadni ja mánná leaba dearvasat. Riegádahttima manŋá oaffarušše bohcco/gotti dahje eará ealli mii hávdáduvvui. Riegádahtedettiin nisu galggai veallát dahje čohkkát boššui-čalmmiid, gos *Boaššoáhká* ráđđii. Jos riegádahtti lei uksii-čalmmiid, de gal váddásmahtii riegádahttima.

Jábmiidáimmus ráđđiiga *Jábmiidáhká* ja *Rohttu* («Rutu»), mat leigga dávda- ja jápminvuoigŋat. (*Fuomáš rohttodávda*-sáni mii dárogillii lea *kopper*, ja mii hearjidii garrasit davvi Sámis 1700-logus). Go muhtun siiddaolbmuin buohccái, de gádde ahte buohcci siellu lei čádjidan *Jábmiidáibmui*, gos bahás vuoigŋa givssidii ja biinniidii dan, danne go dáppe eatnama alde son lei eallán ipmilmeahttumit. Noaidegácci

kvinner under menstruasjonen. *Juoksáhká* – buegudinnen – våket over guttebarna slik at de kunne bli gode jegere.

Slik trodde samene mennesket ble til: *Ipmil* sendte en sjel til *Máttaráhká* som skapte et foster – *ohki* – rundt sjelen før hun sendte det videre til *Sáráhká*. Hun plasserte det begynnende mennesket i livmora – *goattu*, *heđengohti* – til kvinnen som skulle føde barnet. Dersom det ufødte fosteret skulle utvikle seg til jentebarn, tok *Sáráhká* hånd om det. Dersom det derimot skulle bli en gutt, ble det overlatt til *Juoksáhká*, som kunne gripe inn i morens liv og forandre kjønnnet på fosteret. Før fødselen ofret man en hund til de døde slik at alt skulle gå bra

to her in the *árran* – the hearth. She was the one you turned to ensure the fertility of animals and people, for one thing, and she helped pregnant women and assisted at the birth. *Uksáhká* – the Door Goddess – had her habitat under the *uksa* – the door – and watched over the entrance and exit. She took over the care of the mother and the baby after the birth, and helped women during their menstrual cycles. *Juoksáhká* – the Bow Goddess – watched over the male children so that they could become good hunters.

This is how the Samis believed people were made: *Ipmil* sent a soul to *Máttaráhká*, who created an embryo – *ohki* – around the soul before she sent it on to

vehkiin de noaidi sáhtii viežžat ruovttoluotta siiddaolbmo čádjidan sielu ja dearvvasmahttit su.

Maiddá *Beaivi* dahje *Beaivváš* lea leamaš deatlaš sámii noaidevuohtaoskkus, erenoamážit máttasámiid gaskkas. Dat lei buot eallima fápmu, ja lei čuovgga, lieggasa ja sahkkehusa ipmil. Dan hálddus lei maid olbmo jierbmi ja dávdadid buoridan fápmu.

Davvisámiid mielas *Beaivváš* lei vel nu erenoamáš dannego dat jávkka moatte mánnui dálvit, ja geassit gis ii oppanassii ge astan vuoiŋgastit dahje nohkastit. Vuosttas *beaivvášbeaivve* skábma maŋŋá noaidi vuoiddai muorrarieggá varain. Ja dasto son geahčai rieggá čađa *Beaivváži* veahkehit daid geat ledje massán jierpmi.

Sápmelaččat jáhkke maiddá veahkkevuoiŋnaide dego *ganeš*, *hálđi*, *ulda* ja *gufihtar*.

Sieidi – eatnanipmil

Sápmelaččaid gáddu han lei ahte luodus/luonddus lei siellu. Bassivuoiŋgat ráđđejedje deatlaš báikkiin dahje sajiin luodus. Muhto muhtun sajít ledje erenoamáš bassit ja geavahuvvojedje bálvvosbáikin. Dakkárat ledje čalbmáičuohcci geađggit, muorat dahje erenoamáš bávttit. Dát gohčoduvvojedje *sieidin*. Isaac Olsen geavaha maiddá namahusa *eatnanipmil*. Sieidi lei dávjá gárdojuvvon geađggiiguin, hirssaiguin dahje čorvviiguin, man báhppa Rheen (1671) gohčodii *čoarvegárdin* («tiorjwe gardi»). Muhto maiddá čalbmáičuohcci várri doaimmai bálvvosbáikin, mii gohčoduvvui *áldan* dahje *basseáldan*.

Juohke siiddas lei *sieidi*, dahje sáhtte lean maŋga sieiddi. Bearrašis dahje ovttaskasolbmos sáhtii maid leat iežas *sieidi*, áinnas

med forløsningen og med moren og barnet. Etter forløsningen ofret man en rein eller et annet dyr som ble gravd ned. Under fødselen måtte kvinnen ligge slik at hun så mot *boaššu*, det innerste av gammen, hvor *Boaššoáhká* rådde. Lå den fødende og så mot døren, ville hun få en vanskelig fødsel. *Boaššoáhká* ga også lykke ved jakt og fangst. En lignende gud var *Gieddegeašgálgu*, som holdt til i utkanten av gammel-plassen – *šillju* – og overvåket denne.

I *Jábmii dáibmu* – dødsriket – hersket dødsgudene *Jábmii dáhká* og *Rohttu*.⁴⁰ De dødes gud var en ond ånd som varslet om sykdom og død (se nedenfor).

Også *Beaivi*- eller soldyrkelsen har vært viktig i den samiske religionen, spesielt blant sørsamene. Hos dem har *Biejje* – solen – en sentral plass på *gievrie* – trommen. Men også Finnmarkssamene har ofret til *Beaivi* eller *Beaivváš* som den også heter på nordsamisk. Ifølge Knud Leem smurte samene inn dørene med fett når solen for første gang viste seg om våren.⁴¹ Ofringene til *Beaivi* bærer først og fremst preg av fruktbarhetskult. Knud Leem sier at samene ofret til solen som med sitt skinn oppvarmer jorden og gjør at graset vokser til føde for reinen, for at den skal skinne vel.⁴²

Samene trodde også på ulike typer skytsånder som *ganeš*, *hálđi*, *ulda* og *gufihtar*. *Ganeš* synes å være opprinnelig samisk ord, mens *hálđi* er lånt fra finsk, *haltija*, og *ulda* og *gufihtar* skandinavisk lånt, *hulder* og *govetter*.

Sieidi

Som nevnt foran så oppfattet samene naturen som besjelet. Troen var at ånder hersket over alle viktige steder ute i naturen.

⁴⁰ Rota, Rutu, Jessen s. 3. *Rohttu* ble siden en betegnelse for pest eller ondartet epidemi: *rohttodávda*; se Itkonen II s. 449.

⁴¹ Leem s. 505.

⁴² Leem s. 411.

Saráhká. She placed the beginning human in the uterus – *goattu*, *heđengoahhti* – of the woman who was going to have the baby. If the unborn foetus was going to develop into a girl, *Saráhká* took care of it. If, on the other hand, it would become a boy, it was entrusted to *Juoksáhká*, who could intervene in the mother's uterus and change the gender of the foetus. Before the birth, they often sacrificed a dog to the deceased so that everything would go well with the delivery and the mother and child. After the delivery, they would sacrifice a reindeer or another animal, which was buried. During the birth, the woman had to lie such that she faced the *boaššu*, the innermost room of the *gamme*, where *Boaššoáhká* had control. If the woman lay and faced the door, she would have a difficult delivery. *Boaššoáhká* also brought luck in hunting and fishing. *Gieddegeašgálgu* was a similar god, who lived on the outskirts of the *gamme* (*Sami turf hut*) site – *šillju* – and watched over this.

The God and Goddess of Disease and Death, *Rohttu* – “Rota” and “Rutu” – and *Jábmii dáhká* ruled in *Jábmii dáibmu* – the Kingdom of the Dead. (Since then, *Rohttu* became a term for plague or malignant epidemic: *rohttodávda*.) The God of the Dead was an evil spirit that warned about disease and death (see below).

Beaivi – or sun worship – has also been an important part of the Sami religion, especially amongst the Southern Samis. *Biejje* – the sun – has a central place amongst them on the *gievrie* – the drum. But the Finnmark Samis have also sacrificed to *Beaivi* or *Beaivváš*, which is what it is called in Northern Sami. According to Knud Leem, the Samis smeared the doors with fat when the sun showed itself for the first time in the spring. The sacrifices to *Beaivi* are primarily characterised by fertility cults. Leem says that the Samis sacrificed to the sun, which

lahka ássangođiid *boaššu* duogábealde gos bálvosealli njuovjuvvui. Nissonat eai ožžon lobi lahkanit njuovvansaji. Njuovadeapmi lei almmáiolbmuid/dievdduid bargu.

Sieidi sáhtii maiddái leat lahka deatalaš bivdosajiid ja bálvaluvvui danne hui viššalit meahcástan- ja guolástanáigge.

Bálvvosmeanut sieidesajis sáhtte dáhpáhuvvat iešguđet láhkai. Dábálaš lei ahte ealli mii galggai oaffaruššot, vuššojuvvui. Buot borrojuvvui, earret dávtit, mat guđđojuvvojedje sieidesadjái. Bázahusat gohčoduvvojedje *dámengárrin*. Muhtumin vuidovjuvvojedje gotte- dahje eará eallivarain sieidi dahje erenoamáš bálvvosmuorat mat gohčoduvvojedje *luohtemuorran* dahje *vearromuorran*, mat ceggejuvvojedje sieiddi vuostá, máttageahči bajás. Máttageahči lei oaiivi ja ieš muorra lei gorut.

Sáivu (Sávju)

Sáivu dahje *Sávju*, nu mo Deanuleagis ja Várjjagis daddjo, lei sámiid *ruoktu* dahje paradijjas, mii dávjá lei sárgojuvvon goavdesbajoža ala lahka Ipmila. *Sáivvus/Sávjjus* ledje sámiid máttut vuolgán, ja dohko máhce fas jápmima maŋŋá. Doppe lei buorre dilli, ollu buoret dilli go eatnama alde ja *Jábmíidáimmus*. Sáivu/Sávju sáhtii leat erenoamáš várri, mii maiddái gohčoduvvui *Bassin* dahje *Bassevárri* (*Basevárri*). Dahje lei erenoamáš jávri, mii maiddái gohčoduvvui *Sáivan* dahje *Sávjan*.

Otne lea *sáiva/sávja* dovddus davvi Sámis goallossánis *sáivačáhci/sávjačáhci*, mas ii leat sáhti. Guovdageainnus dan mearkašupmi lea *jávri*, masa eai golgga stuorát jogat. Das lei mahkáš duppal bodni ja lei issoras čienjal. Sáivu/sávja-sáni etymologija dahje historjá lea eahpečielggas. *Sáiva* lea omd. jávrii namma Guovdageainnus, ja Unjárggas gis lea muhtun jávrii namma *Sávja*.

Men visse steder ble betraktet som spesielt hellige og ble brukt som offerplasser. Det kunne være spesielle steinformasjoner, innsjøer og kilder. Olsen nevner også trealtere og tilvirkede gudfigurer. En slik helligdom ble kalt *sieidi*.⁴³ Olsen bruker navnet *eatnanipmil* (landgud). Men også en iøyenfallende fjellformasjon kunne tjene som kult- eller offerplass, som ble kalt *álda* eller *basseálda*.⁴⁴

Offerplasser kunne nyttes av hele siidaen i felleskap, eller av flere siidaer. Men også den enkelte familie kunne ha sin egen sieidi, som vanligvis lå i nærheten av gammeplassen, på nordsiden av gammen bak *boaššu* hvor offerdyret ble slaktet. Slakteplassen var tabuområde for kvinner, noe som medførte at både slaktingen og behandlingen av kjøttet var mannsarbeid.

Ofringen på sieidi-plassene kunne foregå på ulike måter. Det vanlige var at dyr som skulle ofres, ble kokt. Man åt da alt untatt bein, som ble levnet på offerplassen. Levningene ble kalt *dámengárri*.⁴⁵ Iblant smurte man med blod eller fett sieidien eller spesielle offerstokker, kalt *luohtemuorra*⁴⁶ eller *vearromuorra*,⁴⁷ som man stilte opp på plassen, med roten opp – *máttageahči bajás*.⁴⁸ Roten forestilte hodet og stammen kroppen.

Sáivu (Sávju)

Samene er sterkt knyttet til slekten sin, og slekten har betydning, og betyr mye i det samiske samfunnet. På noen trommer er det tegnet inn et spesielt symbol for det samiske *paradis*. Samene trodde at mennesket etter

warms the Earth with its light and makes the grass grow to feed the reindeer, so that it would shine well.

The Samis also believed in different types of guardian spirits like *ganeš*, *háldi*, *ulda* and *gufihtar*. *Ganeš* appears to be an original Sami word, while *háldi* is a loanword from the Finnish *haltija*, and *ulda* and *gufihtar* are Scandinavian loanwords, *hulder* (mischievous or wicked wood nymphs) and *govetter* (good, kind spirits who lived underground).

Sieidi

As mentioned above, the Samis perceived nature as animated. They believed that spirits ruled over all important places out in nature. But certain places were regarded as particularly sacrosanct and were used as sacrificial sites. These could be special rock formations, lakes and springs. Olsen also mentions wooden alters and man-made god figures. These sacred objects were called *sieidi*. But a striking mountain formation could also serve as a cult or sacrificial site, which was called *álda*.

Sacrificial sites could be used by the entire siida jointly, or by several siida. But the individual family could also have its own sieidi, which usually lay in proximity of the gamme site, on the north side of the gamme behind the *boaššu* where the sacrificial animals was slaughtered. The slaughter site was a taboo area for women, which meant that both the slaughtering and the handling of the meat was men's work.

Sacrifices at the sieidi sites could be done in different ways. The most common was that animals that were going to be sacrificed were cooked. The people ate everything except the bones, which were

43 Seitä, Tornæus 1672:27.

44 Ædne Ibmilid, passe alda; Olsen s. 7.

45 Damengare, Skanke s. 200.

46 Lødt Morra, Olsen s. 34; Liet Morak, Leem s. 429.

47 Wærro-muora, Skanke.

48 Madgedsje pahas, Skanke.

Gásta ja olbmonamat

Sámemiššuneara *Isaac Olsen* čilge ahte ođđa sámemáná galggai árrat čatnat oskku vuoignamáilbmái ja jábmiid máilbmái. Dát dáhpáhuvai nammaaddima ja gástta bokte. Su áigge lei dáhpin gásttašit máná ođđasit sámevieru mielde ja addit dasa sámenama maŋŋá go lei gásttašuvvon kristtalaš girkus. Ledje dan oskkus dahje jáhkus ahte kristtalašvuođa gásta ja dážanamma ii čálga-dan sámemáná. Sáhtii baicce buktit buohcuvuođa ja dávddaid mánnái. Ovdal gásta-meanuid noaidi galggai juhkat ollu guolevuoja dahje ruhpačázi vai juoiganjietna lea buorre ja noidošandáidu lea bastil. Noaidi basai máná bures liegga čázis dajadettiin: *Dál basan dus eret gástta ja nama maid báhpáaddjá lei bidjan dutnje*. Mánná gásttašuvvui *Sáráhká* nammii ja deatalaš lei jugistit gudnejahtit su dajadettiin: *Dát lea Sáráhkágárri*. Gásta gohčoduvvui *Sáráhkká-lávgun*, ja jos nissonolmmoš gásttašii, de son gohčoduvvui *lávgoeadnin*. Mánná oaččui de nama mii lei čuvvon soga doložis.

Gástta maŋŋá mánná oaččui *nammašiel*a mii duođaštii ahte lei luohpan kristtalašvuođas eret ja buressivdnidan *Sáráhká*. Šiella bálkestuvvui gástačáhcai, ja gásttašeadđi buressivdnidii máná vai ealášii lihkolažžan dán máilmis. Dan maŋŋá šiella darvehuvvui mánnái, - gieđa vuollái gándamánái ja raddái nieidamánái. Dákkár *nammašiel*la lei bassi oapmi, man mánná guttii badjelis dassái go šattai ollesolmmožin, ja dan maŋŋá gánddat darvehedje šielaset goavdá.

Mánná oaččui maiddái luodii mii galggai muittuhit máná go lagas olbmot háleštedje su birra, ja nu dáhtto muitit su.

Dávddat ja dálkkodeapmi

Goavddis bippalin ja dálkkasin

Go sii (noaidit) dáhttot buoridit dávddaid goavdáin, de dáhpáhuvvá dán láhkai: Buohc-

sin død kom til det hellige stedet de kalte for *Sáivu* (*Sávju*),⁴⁹ som var et bedre sted å være enn *Jábmiidáibmu*, der sykdoms- eller dødsgudene rådde. I *Sáivu* levde de døde på samme måte som på Jorden, bare mye lykkeligere. *Sáivu* (*Sávju*) kunne være et hellig fjell, også kalt *Bassi* eller *Bassevárri* (*Basevárri*),⁵⁰ eller en hellig innsjø, også kalt *Sáiva* (*Sávja*) eller *Bassejávri*⁵¹, som man antok hadde dobbel bunn, uten inn- og avløp.

I Sápmi har vi flere stedsnavn som har tilknytning til denne troen, bl.a. det hellige vannet *Sávja* i Unjárga/Nesseby, og det hellige fjellet *Basečearru* nordvest for Båtsfjord.

Navn og dåp

Den samiske bruken av navn var knyttet til *noaidevuohta*. Isaac Olsen forklarer at allerede før barnet var født begynte noaidien med offerhandlinger for det kommende barnet.⁵² Barnet måtte tidlig knyttes til ånde verdenen. Sentralt sto gudinnen *Sáráhkká*, og man æret henne blant annet ved å drikke en skål for henne: *Dát lea Sáráhkágárri* (Dette er drikke for *Sáráhkká*). Dåpen ble kalt *Sáráhkká-lávgun* (*Sáráhkká*-dåp) og den kvinnelige døperen *lávgoeadni*⁵³ – dåpsmoren.

Når barnet var født, var det viktig å gi det et navn som en avdød slektning hadde hatt. På den måten ble den avdøde levende igjen gjennom barnet, og man trodde at barnet fikk hans eller hennes identitet og karaktertrekk. Det ble vanlig at noen navn

49 Saiwo, Jessen. I Utsjok har vi stedsnavnet *Sávjobákti*, som betyr «hellig berg». Ifølge språkforsker Samuli Aikio (muntlig med.) er det rimelig å anta at *Sáivu* er metatese av *Sávju*, som kan være det opprinnelige begrepet om samenes «Paradis». Se også Bäckman 1975: 13.

50 Passe vare, Kildal; Passe Warek, Jessen; Passe vare, Leem.

51 Basse Jaure, Olsen s. 7–8.

52 Olsen s. 11.

53 Laugodni, Skanke s. 198, 250

left at the sacrificial site. The remains were called *dámengárri* – “Damengare”. Occasionally, the Samis smeared blood or fat on the sieidi or a special sacrificial log, called *luohtemuorra* – “Lødt Morra” or *vearromuorra* – “Wæro-muora”, which the people set up at the site, with the root up – *máttageahči bajás* – “Madgedsje pahas”. The root represented the head and the trunk the body.

Sáivu (Sávju)

The Samis are strongly tied to their families, and the family has been and is important in the Sami society. On some drums, a special symbol has been drawn for the Sami *paradise*. The Samis believed that after death, man came to the sacred place they called *Sáivu*, which was a better place to be than *Jábmiidáibmu*, where the gods of disease or death ruled. In *Sáivu* (*Sávju*), the dead lived the same way as they did on Earth, but were much happier. *Sáivu* (*Sávju*) could be a *sacred mountain*, also called *Bassi* or *Bassevárri* (*Basevárri*), or a sacred lake, also called *Sáiva* (*Sávja*), which people believed had a double bottom and no inlet or outlet.

In Sápmi, several place names are connected with this belief, including the sacred lake *Sávja* in Unjárga–Nesseby and the sacred mountain *Basečearru* northwest of Båtsfjord.

Names and baptisms

The Sami use of names was connected to *noaidevuohta*. Isaac Olsen explains that already before the child was born, the noaidi started performing sacrificial acts for the coming child. The child had to be connected to the spirit world from an early age. The goddess *Sáráhkká* was a central figure,

ci galgá addit sutne gii oamasta goavdá, messet- ja silbaáđa, man son čatná goavdesgeavaheaddji olgeš gieđa birra máksun veahki ovddas. Maŋŋá goavdesgeavaheaddji gozasta áđaid guottahakkasis, man son álo geavaha dearppadettiin goavdá. Dearppadettiin goavdá, de galget buohkat sihke albmát ja nissonat geat leat dasa searvan, juoigat. Albmát juiget jitnosit ja nissonat vuollegasat. De goavdesgeavaheaddji fuomáša lea go dávda lunddolaš vai lea go muhtun bidjan bijagiid buohcci ala (Samuel Rheen 1671. Sámás: AaS).

Ná čilge ruoŋa-sápmelaš báhppa Samuel Rheen (su. 1615–1680) man láhkai noaidi geavahii goavdá/gievrie dulkot ja buoridit dávddaid.

Sámiid dálkkodanvieruin lei goavdá/gievrie geavaheapmi hui deatalaš. Goavdái noaidi sáhtii dulkot dávddaid siva ja man láhkai daid sáhtii dálkkodit. Goavddis doaimmai sihke bippalin ja dálkkasin, ja noaidi lei sihke báhppa ja doavttir.

Go noaidi dearppai bállimiin goavdá bajoža, de vuorbi/veaiki/árpa jođášii govvosiid gaska ja attii nu rávvagiid noaidái. Jos vuorbi jođii beaivváža johtinguovllu vuostá dahje jábmiidáimmu govvosa guvlui, de dat ii lean buorre ja einnostit dan ahte buohcci sáhtii fargga jápmit. Oaffar lei áidna vejolašvuhta.

Lei gáddu ahte váralaš dávddaid sivva lei dat ahte jápmán fuolkkit ledje bidjan daid buohcciid ala. Noaidi bargun lei “jeđđet” jábmiid nu ahte eai viežžan buohcci lusaset. Dávjá lei dárbu addit oaffara dahje maiddái oažžut veahki noaidegáccis. Jáhkku lei ahte buohcci siellu lei čádjidan *Jábmiidáibmui gos Rohttu* ja *Jábmiidáhkká* givssideigga su. Noaidegácci vehkiin noaidi de sáhtii viežžat

gikk i arv fra farfar til sønnesønn og fra mor til datterdatter i flere generasjoner. På den måten ble noen navn ganske vanlige i hver slekt.

Etter dåpen fikk barnet en *nammašiella* – navneamulett – som skulle verne om barnets oppvekst. *Nammašiella*⁵⁴ bar jenter og kvinner på brystet, gutter og menn under armen. Den kunne også festes til *goavddis* – trommen – eller komsa – *gietkka*.

Barnet kunne også få en *luohti* – joik – som, liksom navnet, kunne brukes for å identifisere vedkommende når noen tenkte på eller snakket om han eller henne.

I misjonsperioden fikk prestene og verdslig myndighet pålegg om å utrydde de samiske «hedenske» navn. Barna skulle få kristne navn i dåpen, og fogder og skatteoppkrevere skulle forandre de voksnes navn til nye.

Men lenge etter kristendommens innføring var det vanlig at foreldrene foretok såkalt omdåp. De vasket av den kristne dåpen, som presten hadde gitt barnet – *báhpa-áddjá lei bidjan dutnje*⁵⁵ – og døpte barnet på nytt til ære for *Sáráhkká*. Barnet fikk også et samisk navn, kalt *sámenamma* «Same-Nabma» eller *sáivonamma*.⁵⁶ De trodde at den kristne dåpen og det norske navnet kunne gjøre barnet syk, og hindre barnets utvikling.

Sykdom og helbredelse

Trommen som bibel og medisin

Når de (noaidiene) vil helbrede sykdommer og dårlig helse med trommen, skjer det på følgende måte: Den syke må gi den som eier trommen, en messing- og en sølvring, som han binder om trommeslagerens høyre arm som be-

and people honoured her, amongst other ways, by drinking a toast to her: *Dát lea Sáráhkágárri* – (This is a drink to Sáráhkká). The baptism was called *Sáráhkká-lávgun* (Sáráhkká baptism) and the female baptist *lávgoeadni* – “Laugoedni” – the baptism mother.

When the baby was born, it was important that he/she received a name after a deceased relative. In that way, the deceased became alive again through the child, and people believed that the child took on his or her identity and traits. It became common that some names were passed down from grandfather to grandson and from grandmother to granddaughter for several generations. In that way, some names became quite common in every family.

After the baptism, the child received a *nammašiella* – name amulet – that was supposed to protect the child’s childhood. Girls and women wore the *Nammašiella* – «Nabma-Skiello» - on the breast. while boys and men wore it under their arm. They could also be fastened to the *goavddis* – the drum – or cradle – *gietkka*.

The child could also receive a *luohti* – yoik – which, like the name, could be used to identify him/her when someone thought or talked about him/her.

During the missionary period, the priests and secular authorities were ordered to eradicate the Sami “heathen” names. The children were to receive Christian names at the baptism, and bailiffs and tax collectors were to change the adults’ names to new Christian names.

But long after the introduction of Christianity, it was common for the parents to do a so-called re-baptism. They washed off the Christian baptism, which the priest had given the child – *báhpa-áddjá lei bidjan dutnje* – “pap ajum leej bijum dunne” – and re-baptised the child in honour of *Sáráhkká*. The child also received a Sami

54 Nemo-Skjello, Skanke s. 198

55 pap ajum leej bijum dunne, Olsen s. 17.

56 Same-nemo, Saiwonemo, Skanke s. 197; Same-Nabma, Saiwo-Nabma, Jessen s. 34–35.

Jagi 1609 Várggáid ladni hoavda oačču dieđu gonagas Christian IV:s ahte buohkat geat gávnnahalle noaidevuoda bálvaleamen, galge dubmejuvvot jápmimii. Govva čájeha Christian IV 1599:s, dan jagi go son dagai mátkki gitta davvi ja nuorta Sápmái, bealuštit Dánmárkku ja Norgga vuoigatvuodaid dáppe.

I 1609 fikk kommandanten på Vardøhus festning bud fra kong Christian IV om at alle som ble tatt i å utøve trolldomskunster, i hekseri som det også ble kalt, måtte bøte med livet. Om det ryktes at samene bedrev sine noaidikunster, så måtte de jages bort fra Sápmi. Kongens befaling om noaidiene skulle få en slutt på samenes egen religion – noaidevuoha.

In 1609, the Commander at Vardøhus Fortress received an order from King Christian IV commanding that everyone who was caught in the act of practicing sorceries, or witchcraft which it was also called, had to pay with their life. If there were rumours that the Samis were practicing their noaidi skills, they had to be driven away from Sápmi. The King's order against the noaidi was supposed to put an end to the Samis' own religion – noaidevuoha.

Dát ruota sárggus 1670:s čájeha noidošanmeanuid. Ovddebealde noaideáhkut ja noaidit. Gasku gurutbealde noaidit mat leat váldon gitta; daid ovdda-bealde dutkkadankommišuvdna mii guldala nissoniid ja mánáid váidalusaid. Duogábealde noaidedolla.

Dette svenske kobberstikket fra 1670 viser en trolldomsprosess i dens ulike faser. I forgrunnen hekser og trollmenn. I midten til venstre drives en flokk fangne hekser og trollmenn fram. Foran dem hører en forhørskommisjon på anklager fra kvinner og barn. I bakgrunnen heksebålet omgitt av djevler, hekser som bortfører barn, flyvende hekser og demoner.

This Swedish copper engraving from 1670 shows a sorcery process in its different stages. In the foreground, witches and sorcerers. In the centre on the left, a group of captured witches and wizards are pushed forward. In front of them, an interrogation committee listens to accusations from women and children. In the background, the witches' bonfire surrounded by demons, witches who are abducting children, flying witches and demons.

name, called *sámenamma* – “Same-Nabma” or *sáivonamma* – “Saiwo-Nabma”. They believed that the Christian baptism and the Norwegian name could make the child sick, and hamper his/her development.

Diseases and cures

The drum as a Bible and medicine

When they (the noaidi) want to cure diseases and bad health with the drum, they do it in the following way: The sick person must give the person who owns the drum a brass and a silver ring, which he/she ties around the drummer's right arm as payment for his troubles. Later, the drummer ties the rings in his bunch of rings, which is always used when he beats on the drum. While he beats on the drum, all the men and women who are present have to sing. The men sing with a loud voice, and the women with a softer voice. Then the drummer discovers whether the disease is of natural causes or a result of someone casting the disease on the sick person (Samuel Rheen, 1671. According to Brita Pollan, 2002).

This is how the Swedish-Sami priest Samuel Rheen describes how the noaidi used the drum to interpret and cure diseases.

In Sami folk medicine, the drum – *goavddis*, *gievrie*, *kyömdes* – held a central position. With the drum, the noaidi could *read* both the cause of the individual disease and how it should be cured. The drum functioned as both Bible and medicine, and the noaidi was both priest and doctor

When the noaidi beat on the drum, “the pointer” – *vuorbi*, *árpa* – wandered amongst the figures and gave the noaidi advice and answers. If the *vuorbi* moved in the direction of the sun or towards the

ruovttoluotta čádjidansielu ja dearvvasmuhttit buohcci. Muhtun goavdáin oidno mo noaidi gavnje Rohtu soppin ja niibbiin.

Sápmelaččat leat leamaš doloža rájes bahá-nihkkánis, fasttes noaidit. Nu sáhtta lohkat dološ dáža saga-muitalusain ja maiddái eará muitalusain gitta 1800-lohkui. Sii sáhtte ee. bidjat bijagiid earáid ala ja nu roasmomuhttit sin. Norgga proavás Peder Claussøn Friis (1545–1614) dieđuid mielde sápmelaččat ledje guolgás ja bahá-nihkkánis olbmot geain lei erenoamáš máhttu sierrat earáid (Gilje og Rasmussen 2002:256).

Dolin lei dat jáhkku ahte njoammu- dahje rohttudávdda dagahedje fasttes fámut oaidne-meahtun «dávdanjuolaid» bokte. Njoammudávda sáhtii čuožžilit fáhkkestaga, ja jáhkku lei ahte erenoamážit sápmelaččain lei dát dáidu dagahit dáid noammudávddaid. Muitaluvvo ahte sámi noiddiin lei erenoamáš loddí – *vuohku* – mii lei sin veahkki bidjat bijagiid earáid ala. Orru leamen čielggas ahte lea sáhka vilgesskuolffis. Skanke dieđuid mielde lei dát loddí mii veahkehi noaidi roasmomuhttit earáid. Skanke gohčoda lotti «Warre-houken», mii lea vilgesskuolffi máttasámegillii. Várjjaga guovllus lea muitalus «vuogo» birra man suomelaš gielladutki Paavo Ravila čálii muitui 1920-logu loahpas (Ravila 1931). «Vuogo» veadjá leat seammá go «Wuoko» man Isaac Olsen namaha Várjjagis 300 jagi áigi. Leat ollu muitalusat vilgesskuolffi birra. Dan ii galgan báhčit, ii ge galgan lihkahit dan maniid. Son gii gávnnaš jápman vilgesskuolffi, áimmahušai dan julggiid. Dain ráhkadedje bohci mainna juhke čázi jogain ja jávrrin, vai eai joga bosttadivriid, main sápmelaččat balle (Steen 1959).

Dađistaga go kristtalašvuohta oaččui coavcci sámiid gaskii, de šattai árbevierrun geavahit sádduid girkogárdis – *jámešsádduid*

taling for umaken. Senere binder trommeslageren ringene i sitt ringknippe, som alltid brukes når han slår på trommen. Mens han slår på trommen, må alle menn og kvinner som er til stede, synge. Mannfolkene synger med en høy stemme, og kvinnfolkene med en lavere stemme. Da oppdager trommeslageren om sykdommen er naturlig eller et resultat av at noen har satt den på den syke. (Samuel Rheen 1671. Etter Brita Pollan 2002).

Slik beskriver den svensk-samiske presten Samuel Rheen hvordan noaidien brukte trommen for å tolke og helbrede sykdommer.

I den samiske folkemedisinen hadde trommen – *goavddis*, *gievrie*, *kyömdes* – en sentral stilling. Med trommen kunne noaidien *lese* både årsaken til den enkelte sykdom og hvordan den skulle kureres. Trommen fungerte både som bibel og medisin, og noaidien var både prest og lege.

Når noaidien slo på trommen, vandret «viseren» – *vuorbi*, *árpa* – mellom figurene og gav noaidien råd og svar. Beveget *vuorbi* seg mot solens retning eller mot tegnet *de dødes vei* (*Jámiidáibmu*), var det et dårlig tegn og tydet på at den syke snart skulle dø. Offer var da ofte eneste mulighet.⁵⁷

Farlige sykdommer med uklar årsak mente man ofte ble kastet på den syke fra avdøde slektninger. Noaidiens oppgave var å påvirke den avdøde til å avstå fra ønsket om å hente den syke til seg. Ofte var det nødvendig med offer og eventuelt få hjelp av medhjelpere – *noaidegázzi*. Troen var at den sykes sjel hadde havnet i *Jábmiid-* eller *Rohttuáibmu* hvor sykdoms- og dødsdemonen *Rohttu* og hans hustru, *Jábmiidáhkká*, pinte den. Ved hjelp av *noaidegázzi* kunne noaidien som *frisjel* hente den sykes bortkomne eller bortførte sjel og helbrede den syke. På noen av trommene ser man hvordan noaidien jager

57 Leem s. 466.

symbol “*the road of the dead*”, it was a bad sign and indicated that the sick person would soon die. Sacrifice was then the only option.

People believed that dangerous diseases with uncertain cause were often cast on the sick person by dead relatives. The noaidi’s task was to influence the deceased to give up the wish to bring the sick person to him/her. Sacrifices were often necessary, as was getting assistance from helpers – *noaidegázzi*. The belief was that the soul of the sick person had ended up in *Jábmiid* – or *Rohttuáibmu*, where it was tortured by the God of Disease and Death, *Rohttu*, and his wife, *Jábmiidáhkká*. With the help of *noaidegázzi*, the noaidi as a *free soul* could fetch the person’s lost and abducted soul and cure the person. On some of the drums, we can see how the noaidi chases *Rohttu* away with sticks or knives.

The notion that the Samis are experts in sorcery continues as an unbroken tradition from the earliest saga texts and up until the late 19th century. The Samis had words for operating with both white and black magic. Not only did they know the skill of healing, but also of putting disease – “*finnskudd*” (diseases people believed were caused by Sami sorcery) – *bijat* – on people and livestock. According to the Norwegian priest Peder Claussøn Friis (1545–1614), the Samis were shaggy and evil people who were experts in harmful magic and witchcraft. “De ere allesammen grumme Troldfolck, hvis Lige jeg icke tror at de har nogensteds vært, eller endnu findes i Verden (You are all gruesome trolls, whose bodies I do not believe have been anywhere, or are even found in the world) (Gilje and Rasmussen, 2002:256).

In ancient times, it was a widespread belief that epidemics were caused by so-called shots with invisible arrows from

– vaháguhttit earáid. Gáddu lei ahte jámežat sáhtte oažžut fámu olbmo badjel, nu ahte sáhtte dagahit su miellabuohccin. Vierun šattai bidjalit girkosádduid káffii dahje buolleviidnii ja addit dan sutnje gean áigo vaháguhttit. Dát jáhkku lea ain eallin olbmuid gaskkas muhtun sámi báikegottiin.

Dálkkodanvierut ja dálkasat

Luodu šattut leat geavahuvvon dálkkasin don doloža rájes. Dás sihteret farmakologiija professor Thrina Loennechen (Ottar 2003):

Álbmotmedisiinnas leat su iežas árbevierut ja ipmárdusat dearvvasvuoda ja dálkkodemiid birra (omd. dávdda birra man mahkáš noidošeampi lea dagahan). Njuolggadusat šattuid ja šaddocohkodagaid seaguhusaid birra leat áimmahuššojuvvon, áinnas njálmálaččat, buolvvas bulvii. Klosteriin šaddadedje ja geavahedje ee. urtasiid, ja oažžut giitit muŋkkaid go dát máhttu ja dáidu lea seilon.

Sullasaš árbevieu sáhtta duodaštit sámiid gaskkas. Dieđut mo sápmelaččat leat geavahan šattuid ja eará ávdnasiid dálkko-deapmái, gávdnojit dološ báhppamuitalusain, mátkemuitalusain, ja maddái šaddo-čoakkáldagain go Linné *Flora Lapponica* (1737) ja Ernst Gunnerus *Flora norvegica* (1766, 1772). (Gč. Amundsen 1976). Gunnerus, gii lei bispa ja ássanbáiki Troandin, oaččui dieđuid sámi šaddonamaid ja šattuid geavaheami birra ee. Várjjaga guovllus.

Deatlaš čohkkenbargguid sámi šattuid birra leat dahkan Just Qvigstad (1901, 1932) ja Adolf Steen (1961) (geahča girjjálaš-vođalisttu).

Čálalaš gálduid dieđuid vođul sáhtta nu dulkot ahte muhtun sámi dálkkodanvuogit

Rohttu bort med kjepper eller kniver.

Forestillingen om samene som trolldomskyndige går som en ubrutt tradisjon fra de tidligste sagatekstene og fram til langt ut på 1800-tallet. Samene hadde ord på seg for å drive med både hvit og svart magi. De kunne ikke bare kunsten å helbrede, men også å sette sykdom – finnskudd – *bijat* på folk og fe. Ifølge den norske prosten Peder Claussøn Friis (1545–1614) var samene lodne og onde mennesker som var eksperter på skademagi og forgjøring. *De ere allesammen grumme Trolldfolck, hvis Lige jeg ikke tror at de have nogensteds vært, eller endnu findes i Verden.*⁵⁸

I gammel tid var det en utbredt tro at epidemier ble forårsaket av såkalt *skudd* med usynlige piler fra de onde maktene. Denne troen kan spores tilbake til oldtiden over nesten hele verden. I folketroen har man hatt den oppfatningen at slike *skudd* forårsaket pest og epidemier, som kunne oppstå plutselig og gi hurtig virkning.⁵⁹

Særlig samene ble tillagt å kunne sende ut sykdomsbringende piler som *finnskudd* eller *gandskudd*, som også gikk under navnet *gandfluer*. Det er blitt hevdet at især utslett, svulster og blodspytting var typiske gandfluesykdommer. Det heter at en spesiell fugl: *vuohku*⁶⁰ forsynte noaidien med slike fluer som er tegnet inn på de fleste trommene. Fuglen det er snakk om, er etter all sannsynlighet snøugla. Ifølge Skanke var det denne fuglen som skaffet noaidiene de gandfluer som de sendte ut for å skade sine uvenner. Skanke kaller fuglen for «Warre-houke»,⁶¹ som er snøugle på sørsamisk. I Varanger finnes det et sagn om «trollfuglen vuogo», som ble skrevet ned av den finske språkforskeren Paavo

58 Gilje og Rasmussen 2002:256.

59 Holck 1996:108

60 Wuocko, Wuoko, Vuokke; Olsen s. 14, 96; Leem s. 483; Skanke s. 206.

61 Skanke s. 191.

the evil powers. This belief can be traced back to ancient times throughout almost the entire world. In popular superstition, people believed that these invisible arrows caused plagues and epidemics which could arise suddenly and have immediate effect (Holck, 1996:108).

The Samis in particular were ascribed the ability to send out disease-carrying arrows like *finnskudd* or *gandskudd* (a sudden medical condition attributed to a spell cast by a Sami shaman), which were also called *gandfluer* (flies sent by Sami shamen to bring misfortune to a person). It has been claimed that rashes, tumours and spitting blood were particularly typical *gandflue* medical conditions. It is said that a special bird – *vuohku* – “Wuocko” supplied the noaidi with these flies, which are drawn on most of the drums. The bird they are talking about is most likely the Snowy Owl. According to Skanke, this bird got the *gandfluer* for the noaidi to send out to harm his/her enemies. Skanke calls the bird “Warrehouke”, which is Snowy Owl in Southern Sami. In Varanger, there is a saga about “the troll bird vuogo”, which was written down by the Finnish linguist Paavo Ravila in the 1920s. “Vuogo” is probably the same as “Wuocko”, which Isaac Olsen recorded in Varanger about 300 years ago. The Snowy Owl has been wrapped in mystery all the way up to the present. No one could shoot it; no one could take its eggs or disturb it. When someone found a dead Snowy Owl, however, he/she would take care of its leg bones. These medullary cavities are filled with a fine tissue through which it is possible to suck water. Many Samis have had an ingrained fear of drinking insects in streams and springs and brought these leg bones of the Snowy Owl with them to drink through. In Northern Sami, the Snowy Owl today is called Vilgesskuolffi or Jievjaskuolffi (see Steen, 1959).

Dá geahččala guhppejeaddji dálkkodit dán čálli.

Her prøver en kopperske å behandle artikkelforfatteren.

Here, a copper tries to treat the author of the article.

© Mihkku Solbakk.

Ravila på 1920-tallet.⁶² Trolig er «vuogo» det samme som «Wuocko» som Isaac Olsen fikk nedtegnet i Varanger for ca. 300 år siden. Helt til i dag har snøugla vært omgitt med mystikk. Ingen måtte skyte den, ingen måtte ta dens egg eller forstyrre den. Den som fant en død snøugle, tok imidlertid vare på leggbeinene. Disse beinpipene er forsynt med et fint vev som det går an å suge vann gjennom. Mange samer har hatt en inngrodd redsel for å drikke smådyr i bekker og kilder. Derfor har de hatt med seg et slikt leggbein av snøugla til å drikke gjennom.⁶³ På nordsamisk heter snøugla i dag *Vilgesskuolfi* eller *Jievjaskuolfi*.

Etter hvert som kristendommen fikk fotfeste blant samene, ble det tradisjon å bruke norsk kirkegårdsjord for å skade andre. *Rohttu* og *Jábmiidáhkká* ble erstattet med *jámežat* – dauinger – i kirkegården. Kirkegårdsjord kalles på nordsamisk *jámešmuolda* – dauingmold – eller *jámešsáddot* – dauingsand. Forestillingen var at dauinger – *jámežat* – kunne ta herredømme over et menneske og skade det, f.eks bevirke sinn sykdom. Den mest brukte metoden var å blande kirkegårdsjord i kaffe eller brennevin og gi vedkommende, som man ønsket å skade. Ifølge Adolf Steens informanter var denne forestillingen fremdeles levende i Kautokeino på 1960-tallet.⁶⁴

Betegnelsen *finnskudd* har helt opp til våre dager vært et vanlig uttrykk for en akutt sykdoms- eller smertetilstand.

Behandlingsmetoder og naturlegemidler

Stoffer fra naturen har vært brukt i medisinsk behandling siden menneskene først begynte å behandle sykdom. For å sitere professor i

62 Ravila 1931:59f

63 Se Steen 1959:4f.

64 Steen 1966:14–15.

As Christianity gradually gained foothold amongst the Samis, it became the custom to use Norwegian cemetery soil to harm others. *Rohttu* and *Jábmiidáhkká* were replaced with *jámežat* – spectres – in the cemetery. In Northern Sami, cemetery soil is called *jámešmuolda* – spectre mould – or *jámešsáddot* – spectre sand. The idea was that spectres – *jámežat* – could take control of a person and harm him/her, e.g. cause madness. The most common method was to mix cemetery soil in coffee or distilled spirits and give it to the person you wanted to harm. According to Adolf Steen's sources, this idea was still alive in Kautokeino in the 1960s (Steen, 1966:14–15).

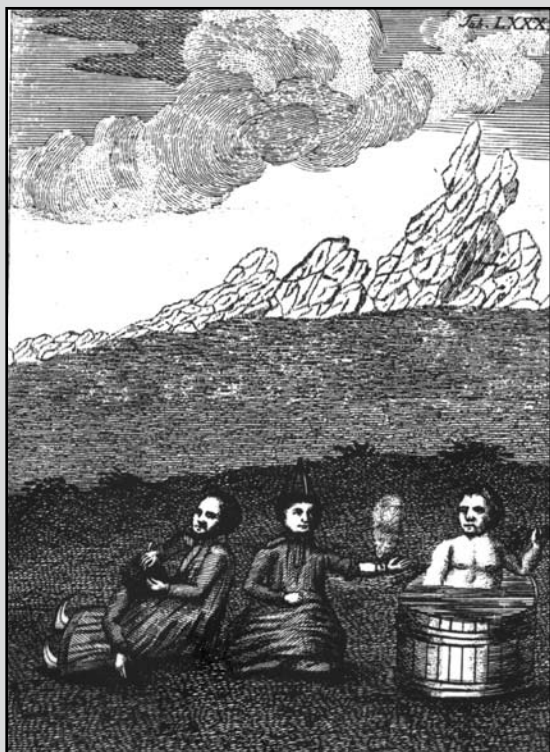
The term *finnskudd* has been used up to the present as a common expression for an acute state of disease or pain.

Methods of treatment and natural remedies

Materials from nature have been used in medical treatment since man first started treating disease. Quoting Professor of Pharmacology Thrina Loennechen (2003:10):

Folk medicine has its own knowledge, traditions and ideas about health and healing (e.g. diseases caused by sorcery or witchcraft). Recipes with mixtures of plant parts or plant extracts are passed down, often verbally, from generation to generation. There was great activity in the monasteries around growing and using herbs, and the monks must be given much of the credit for the survival of this knowledge.

A similar tradition can be documented amongst the Samis. Information about the use of Sami plants and other products for medical use are found spread about in old

Duovlun

Knuskbrenning

Tinder burning

© Knud Leem, 1767.

farmakologi Thrina Loennechen:

Folkemedisinen har sine egne kunnskaper, tradisjoner og forestillinger om helse og helbredelse (f.eks. sykdom forårsaket av trolldom). Oppskrifter på blandinger av plantedeler eller planteekstrakter er overlevert, ofte i muntlig form, fra generasjon til generasjon. I klostrene foregikk det en utstrakt dyrking og bruk av urter, og munkene må tilskrives mye av æren for at denne kunnskapen har overlevd.⁶⁵

En lignende tradisjon kan dokumenteres blant samene. Opplysninger om bruk av samiske planter og andre produkter til medisinsk bruk finnes spredt rundt i gamle presteberetninger, reiseskildringer, og i noen floraer, som Carl von Linnés *Flora Lapponica* (1737) og Johan Ernst Gunnerus' *Flora norvegica* (1766, 1772). Gunnerus og Linné etterlot seg en stor korrespondanse som tok opp mange sentrale spørsmål i samtidens botanikk. (Amundsen 1976). Gunnerus, som var biskop i Trondheim, fikk inn opplysninger om samiske plantenavn og bruk av planter blant annet fra Varanger.

Viktige innsamlingsarbeider om planter og andre tradisjoner som er brukt i samisk folkemedisin, er gjort av Just Qvigstad (1901, 1932) og Adolf Steen (1961) (se litteraturlista).

Ut fra kildene kan man slutte at noen samiske legeråd har oppstått og blitt videreutviklet i det samiske miljøet, mens andre igjen er lån fra andre kulturer og tilpasset samiske brukere.

Her skal kort presenteres noen behandlingsmetoder og naturlegemidler som same- ne har brukt opp gjennom tidene.

Duovlun – knuskbrenning

65 Loennechen 2003:10.

priests' accounts, travelogues, and in some handbooks of plants, like Carl von Linné's *Flora Lapponica* (1737) and Johan Ernst Gunnerus' *Flora Norvegica* (1766, 1772). Both Gunnerus and Linné left behind a large amount of correspondence that dealt with many central issues in contemporary botany (Amundsen, 1976). Gunnerus, who was Bishop in Trondheim, included information about Sami plant names and use of plants from Varanger.

Just Qvigstad (1901, 1932) and Adolf Steen (1961) have done some important collective works about plants and other traditions used in Sami folk medicine (see Literature List).

Based on the sources, one can conclude that some pieces of Sami medical advice have resurrected and been further developed in the Sami community, while others are borrowed from other cultures and adapted to Sami users.

The following is a short presentation of some treatment methods and natural remedies which the Samis have used up through the ages.

Duovlun – tinder burning

Knud Leem, some of Schefferus' sources and Linné mention tinder burning – *duovlun* – as widespread amongst the Samis. Linné adds that *duovli* – tinder – is the Samis' "universal medicine" (see Gullander, 1977:68).

Duovlun is still practiced in some Sami communities. The *duovlun* method is as follows:

Tinder – *duovli* – is made from fungi that grow on old birch, or aspens, in Northern Sami called *čátná*. The outermost layer is hard and must be cut away. To make tinder for burning, the innermost layer must be cooked for

leat čuožžilán ja ovddiduvvon sámi birrasiin, dan botta go eará vuogit leat gis boah tán eará kultuvrrain ja heivehuvvon sámiide.

Dán čállošis čilgestit muhtun dálkkodanvuogiid ja luodudálkasiid maid sápmelaččat leat geavahan áiggiid čađa.

Duovlun

Sihke Schefferus ja Leem namaheaba dálkkodanvuogi duovluma. Jos juolgi dahje giehta vealččehii, dahje olmmoš oaččui eará bistevaš, rumašlaš bákčasiid, de lei buorre geavahit *boaldinvieru*, nu gohčoduvvon *duovlun*. Lei vierrun *duovlut* bávččassaji. Bidje duovlli, mii lei ráhkaduvvon nivssahis mii fas lei váldon čánás, liikki ala ja cahkkehedje. De liiki skoavhllahasttii. Dikšunvuohki jávkadahtii dábálaččat bákčasa. Buoledettiin duovli dollui sajstis bessiin dahje bárkkuin mii lei ráiggastuvvon. Maiddái veaikeriekkis geavahuvvui doallat sajis duovlli.

Duovlun lea maiddái geavahuvvon leasmmi, seargadávdaid, oaivebákčasa ja bátnevearkka vuostá. Oaivvilduvvo ahte duovlunvuohki lea vuolgán Kiinnás ja geavahuvvo miehtá davviguovlluid Jaskesábis gitta sámi guovlluide.

Čátná-láganat leat geavahuvvon miehtá Eurohpa orustahttit vara.

Vara orustahttin

Sámis ja eará kultuvrrain orustahttit vara golgama lea leamaš deatlaš dáidu ja máhttu. Vara golgama orustahttin sáhtii dáhpáhuvat máŋgga láhkai, omd. lohka bokte. Lohkan ii galgan dáhpáhuvat jitnosit. Dát dáidu lea nu boaris ahte namahuvvo nu gohčoduvvon čáhpesgirjjiin.

Både Knud Leem, noen av Schefferus' informanter og Linné nevner knuskbrenning – *duovlun* – som utbredt blant samene. Linne føyer til at *duovli* – knusk – er samenes «universalmedisin».⁶⁶

Duovlun praktiseres fremdeles i noen samiske miljøer. Duovlun-metoden er følgende:

Knusk – *duovli* – lages av sopp som vokser ut på gammel bjørk, or eller osp, på nordsamisk kalt *čátná*. Det ytterste laget er hardt og må skjæres bort. For å lage knusk til brenning må det innerste laget kokes lenge i bjørkelut. I Kautokeino banket man *čátná* til den ble seig og tørr. Av stoffet lages små kuler av erts størrelse – *duovli* som oppbevares i en skinnpose. *Duovli* brennes på det syke sted til den er utbrent. Så vil verken forsvinne etter hvert. For å holde *duovli* på plass under brenningen, må den være omgitt av en ring. De eldste kildene nevner ringer laget av never og bark ved at det ble satt et passelig hull i, eller ved å kutte over en bjørkekvist og siden fjerne veden så never og bark dannet en ring. Også messingringer ble brukt. I nyere tid brukte man også fingerhåndtaket av en saks.

Duovlun ble brukt mot mange slags smerter. Hvis man vrikket en fot eller arm, eller fikk andre langvarige legemssmerter kunne man ty til *duovlun*. Den gikk ut på å legge *duovli* på det stedet på kroppen der smerten satt. Når man så tente på, oppsto det en vannblemme. Kuren tok vanligvis knekken på smerten.

Duovlun ble også brukt ved giktsmerter, mot leddgikt, reumatisme, hodepine og tannpine. Brennekuren, også kalt moxabrenning, regnes for å ha sin opprinnelse i Kina, og brukes over hele det nordlige Eurasia fra

a long time in birch lye. In Kautokeino, they pounded *čátná* until it became pliable and dry. The material is then rolled into small pellets the size of a pea – *duovli* – which are then stored in a leather bag. *Duovli* is burned at the diseased site until it burns out and the pain will eventually disappear. In order to hold the *duovli* in place during the burning, it must be surrounded by a ring. The oldest sources mention rings made of the outer and inner layers of birch bark, made by cutting a suitable hole or by cutting across a birch twig and then removing the wood so the outer and inner layers formed a ring. Brass rings were also used. In modern times, people also used the handles of scissors.

Duovlun was used to treat many types of pain. If you sprained a foot or arm or had other long-lasting leg pains, you could turn to *duovlun*. You would place *duovli* on your body on the pain site. When you lit it, a heat blister would form. The cure usually killed the pain.

Duovlun was also used for rheumatic pains, arthritis, rheumatism, headaches and toothaches. The burning cure, also called moxa burning, is believed to have originated in China and is used throughout Northern Eurasia from the Pacific Ocean in the East to the Sami regions in the West.

Fungal growths have also been used throughout Europe as styptics for stopping blood.

Blood-stopping

In Sápmi, and in other cultures, blood-stopping has been an important skill. The person who could stop bleeding was called *helper*; in Northern Sami *guvhllár* or *diehtti*.

66 Se Gullander 1977:68.

Ándde-Niljas – Anders Nils Guttorm (r. 1922) – Hilláguras Deanus eret, muitá guoktása geain lei dát dáidu: Máret Hánsa (1844-1936) Sirpmás eret, ja Jovnna-Jovnna (1844-1928) Hilláguras eret. Son aiddo muitá go son mánnán čuolastii ákšuin juolggi ja varra golgagođii issorasat. Hoahpus Jovnna-Jovnna vizžojuvvui. Son geahčai hávvái, buljardastii ja nu heittii varra golgamis.

Qvigstad čoakkáldagain gávdnojit dát sánit vara orustahttima birra, man Máret-Hánsa lea muitalan:

Vuoi don ruovderávki, mii albmá beaivebarggu duššadit! Mun gielddán du, varra, don galggat bissut du náhkát ja oaččát siste, nugo dan olbmo siellu mii lea helvehii mannan, bissu doppe, de biso don ge maiddái seamma láhkai du oaččát siste ja du náhkát vuolde!

Sápmelaččat geavahedje máŋggalágan vuogiid orustahttit vara golgama. Bidje hávi ala bohccobuoiddi, adđama dahje beahcegáhči. Duovli geavahuvvui orustahttit njunnevardima. Duovli galggai cahkkehuvvot njuni vuollái, ja veallut. Sálti guččas geavahuvvui maiddái orustahttit vardima.

Guhppen

Guhppen davvisámi dálkkodanvuohkin namahuvvo vuosttas geardde čálalaš gálduin 1700-logu loahpas. Ávjovári-Guovdageainnu báhppa Samuel Bugge Budde (1786–1791) čohkkii dieđuid sámi dálkkodanvugiid birra, maid son almmustahttii teologalaš áigečállagis 1808:s. Son nama ha ee. guhppema ja varraluoitima, maid Schefferus ja Leem eaba namat. Guhppen- vuogi davvi Sápmái bukte varra vuosttas kvenat geat ožžo lobi ásaiduvvat Ávjovárrái 1720-logus. Sátni *guhppet* veadjá leat loatnasátni suomegielas: *kupata*.

Stillehavet i øst til de samiske områder i vest.

Sopputvekster har dessuten vært brukt i hele Europa som blodstillende middel.

Stemming av blod

I Sápmi, og i andre kulturer, har blodstemming vært en viktig kunnskap. Den som kunne stemme blod, ble kalt *hjelper*; på nord-samisk *guvhllár* eller *diehtti*. Stemming av blod kunne skje både med og uten magiske formler. Formlene måtte ikke leses høyt, og de måtte ikke læres bort. De fleste formlene kan følges tilbake til de såkalte svartebøker.⁶⁷

Anders Nils Guttorm (f. 1922) fra Hillágurra kan huske to i Buolbmát/Polmak som hadde denne kunnskapen: Máret-Hánsa – Hans Hansen Varsi (1844–1936) i Sirma og Jovnna-Jovnna – John Johnsen Svart (1844–1928) i Hillágurra. Anders Nils husker såvidt da han som liten gutt skadet seg med øksa og blodet begynte å sprute – *varra golgagođii issorasat*. I en fart ble Jovnna-Jovnna tilkalt. Han bøyde seg over såret og mumlet ett eller annet på samisk, og blødningen stanset.

I Qvigstads opptegnelser finnes denne formelen om blodstemming, fortalt av Máret-Hánsa – Hans Hansen Varsi:

Vuoi don ruovderávki, mii albmá beaivebarggu duššadit! Mun gielddán du, varra, don galggat bissut du náhkát ja oaččát siste, nugo dan olbmo siellu mii lea helvehii mannan, bissu doppe, de biso don ge maiddái seamma láhkai du oaččát siste ja du náhkát vuolde!
Å du stakkars jern som ødelegger menneskets dagarbeid. Jeg byder deg å bli i din hud og ditt kjøtt, liksom det menneskes sjel som er gått til helvete,

Bleeding could be stopped both with and without magic formulas. The formulas could not be read aloud and could not be taught. Most of the formulas can be traced back to the so-called “books of black magic” (Steen, 1966:4).

Anders Nils Guttorm (born 1922) from Hillágurra can remember two men in Buolbmát/Polmak who had this skill: Máret-Hánsa – Hans Hansen Varsi (1844–1936) in Sirma, and Jovnna-Jovnna – John Johnsen Svart (1844–1928) in Hillágurra. Anders Nils barely remembers when he as a small boy hurt himself with an axe and the blood started to gush – *varra golgagođii issorasat*. Jovnna-Jovnna was quickly summoned. He bent over the wound and mumbled something in Sami, and the bleeding stopped.

In Qvigstad’s records, we find this formula for stopping blood, told by Máret-Hánsa – Hans Hansen Varsi:

Vuoi don ruovderávki, mii albmá beaivebarggu duššadit! Mun gielddán du, varra, don galggat bissut du náhkát ja oaččát siste, nugo dan olbmo siellu mii lea helvehii mannan, bissu doppe, de biso don ge maiddái seamma láhkai du oaččát siste ja du náhkát vuolde! – Oh, you wretched iron that destroys man’s daily work. I command you to remain in your skin and your flesh. Just as the human’s soul that has gone to Hell remains there, so shall you remain in your flesh and under your skin! (Steen, 1966:20).

The Samis had several ways to stop bleeding. To stop bleeding from arteries, reindeer fat was placed as a binding on the wound. On cuts, they used reindeer marrow or pine resin – *beahcegáhčči*. Bear fat was also used on sores and wounds to stop bleeding. Tinder

67 Steen 1966:4.

Dábálaš vuohki lei geavahit čoarvvi (áinnas burročoarvvi) njammat liikki dassái go bohtanii. De váldui eret čoarvi ja liiki ráig-gastuvvui nu ahte sáhtii njammat olggos vara liikeráigge.

Go lei oaivebávččas, de sáhtii muhtuma oažžut guhppet dakko oaivvis gokko bávč-častii, dassá go varra čoagganii liikki vuol-lái. Dalle oaivebávččas dábálaččat nogai. Deanuleagis lei Niljas-Márgget (1876–1964) dovddus guhppejeaddji. Sus lei álo guhppenčoarvi mielde.

Varraluoitin

Varraluoitin lea don doloža dálkkodanvuohki, ja antihkas lei dovddus dálkkodanvuohkin čorget eret «nuoskkes» vara. Norggas dat namahuvvo saga-girjjálašvuodas ja boares dáža lágain.

Davvi Sámis dat namahuvvo dábálaš dálk-kodanvuohkin 1700-logu loahpas (Bugge Budde 1808). Muhto varra sámít leat geava-han varraluoitinvuogi gaskaáigge juo, ja varra vel ovdal.

Varraluoitima vuohki dáhpáhuvai dán láhkai: Niibbiin nájastuvvui varrasuotna, dábálaččat gieđas, nu ahte sáhtii golggahit vara lihttái. Varraluoitin geavahuvvui juohkelágan bák-časiid vuostá, omd. raddebákčasa, čielge-bákčasa ja bátnevearkka vuostá jna. Gád-du lei ahte dalle oaččui bákčasa eret rup-mašis.

Boares sámi ráva lea ahte galgá luoitit vara juolgevuodus jos ii leat šat borranmiella.

blir der, så blir også du på samme måte i ditt kjøtt og under din hud!⁶⁸

Samene hadde flere måter å stanse blød-ninger på. For å stanse blødning fra pulsårer, ble reinfett som binding lagt på såret. På huggsår brukte man reinmarg eller furukvae – *beahcegáhčči*. Bjørnefett ble også brukt på sår for å stanse blødning. Knusk ble brukt for å stanse neseblødning. Imidlertid skulle knusk ikke brennes på det sted som blødde, men under nesen, og i liggende stilling. Salt i urin fungerte også som blodstillende middel.

Kopping

Kopping – *guhppen* – som nordsamisk behandlingsmetode nevnes første gang i litteraturen på slutten av 1700-tallet. Samuel Bugge Budde som var prest i Ávjovárri-Guovdageaidnu 1786–1791, samlet opplysninger om samenes legeråd i indre Finnmark, som han publiserte i et teologisk tidsskrift i 1808. Han nevner bl.a. kopping og årelating, som hverken Leem eller Schefferus omtaler i sine verk. Til indre Finnmark er *guhppen* trolig innført av de første kvenene som fikk lov til å bosette seg der på 1720-tallet.⁶⁹ *Guhppet* – å koppe – er trolig lånord fra finsk *kupata*.

Den vanlige fremgangsmåten var at man brukte et horn (som oftest fra okse) til å suge i huden til den hevet seg. Hornet skulle deretter fjernes samtidig som et lite hull i huden ble laget for at blodet skulle kunne suges ut.

Kopping kunne anvendes ved smertetilstander og ved hevelser. Ved krampetilstander skulle det koppes i nakken samtidig som pannen skulle gnis. Alle typer blå flekker måtte koppes på selve flekken og suges ut med koppehorn – *guhppenčoarvi*. I Tanadalen var Niljas-Márgget – Margit

was used to stop nosebleeds. However, the tinder was not to be burned on the place that was bleeding, but under the nose, and while lying down. Salt in urine also works as a styptic.

Cupping

Cupping – *guhppen* – as a Northern Sami treatment method is mentioned for the first time in the literature in the late 1700s. Samuel Bugge Budde, who was a priest in Ávjovárri-Guovdageaidnu 1786–1791, collected information about the Samis' remedies in Inner Finnmark and published them in a theological journal in 1808. Amongst other things, he mentions cupping and blood-letting, which neither Leem nor Schefferus discuss in their works. *Guhppen* was probably introduced in Inner Finnmark by the first Kvens who were allowed to settle there in the 1720s (Solbakk, 2000:241ff). *Guhppet* – to cup – is probably a loanword from Finnish *kupata*.

The customary method was that a horn (usually from a bull) was used to suction the skin until it swelled. Thereafter, the horn would be removed simultaneously as a small hole was made in the skin from which the blood could be suctioned out.

Cupping could be used for pain conditions and for swellings. For spasms, they would cup on the neck while simultaneously rubbing the forehead. All kinds of bruises had to be cupped on the actual bruise and then suctioned out with the cupping horn – *guhppenčoarvi*. In Tanadalen, Niljas-Márgget – Margit Nilsdatter Varsi (1876–1964) was a famous *guhppejeaddji* – cupper – who always carried her *guhppenčoarvi* with her.

Today, cupping is a familiar method in Chinese medicine.

⁶⁸ Steen 1966:20.

⁶⁹ Solbakk 2000:241ff.

Veaháš ávdnasiid geavaheami birra vižžon ealliin

Ávdnsaat, mat leat vižžon ealliin, leat geavahuvvon dálkkodeapmái sámiid gaskkas don doloža rájes. Čálalaš gáldut namahit dakkár ávdnasiid go guovžža, bohcco, beatnaga, rievssaha/girona, garjjá, cubbo ja njurjo vara. Dan lassin lea muhtun ealliid mielki maid geavahuvvon.

Ođđa áiggis lea maiddái čičžemielki geavahuvvon, omd. bealljebákčasa ja čalbmebákčasa vuostá. Go čalbmi lei vihkáduvvon, dahje rihpa lei bilidan čalmmi, de galggai bažistit čičžemielkki njuolggá čiččis dan čalbma, ja diktit dan orrut čalmmis. Čičžemielki ájačázis lei maiddái buorre.

Jos lei ožžon obbondávdda, de lei buorre geavahit vuššon bohccogaccaid, áinnas seaguhuvvon ađđamiin. Guovžžabuoidi sálvan geavahuvvui ollu go lei dáktesearggahat ja leasmi. Šuvččageami vuostá lei bohccovuostá buorre. Dát lea miellagiddevaš ášši, danne go ođđaáigásaš dutkan lea čájehan ahte ruvvet muohttagiin šuvččageami mii lea leamaš hui dábalaš Davviriikkain, ii leat nu buorre. Buoret lea geavahit buoiddes vuoidasiid. Bohccovuostá lea hui buoidi ja dimis ja danne buorre dálkkár dálkkodeapmái (gč. NOU 1995:6).

Olbmo ja ealliid gužža lea geavahuvvon buoridit mángga lágan dávddaid. Jos čalmmit suddojedje dahje daidda šattai smáiti, de lei buorre geavahit bohcco gučča. Sáhppi lei buorre čoavjebákčasa ja dáđvevigi vuostá. Olbmo gužža geavahuvvui maiddái buoridit gosahaga ja čottabákčasa. Jos lei bealljebávččas, de galggai leikestit veaháš iežas gučča. Jos lei fuones gullu, de galggai buonjostit čáhppes ullodukku iežas guččas ja dan deaddilit bealljái. Guovdageainnus lea leamaš vierrun geavahit olbmo gučča/gočča

Nilsdatter Varsi (1876–1964) en kjent *guhppejeaddji* – kopperske – som alltid bar på seg sin *guhppenčoarvi*.

Koppsuging er i dag en kjent metode i kinesisk medisin.

Årelating

Årelating er et urgammelt legeråd som i antikken er kjent som behandlingsmetode for å fjerne kroppens «urene» blod. I norsk tradisjon nevnes metoden en rekke ganger i sagalitteraturen og i de gamle norske lovene.⁷⁰

Hos nordsamene var årelating alminnelig utbredt på slutten av 1700-tallet (Budde Bugge 1808), men trolig har samene brukt metoden allerede i middelalderen, kanskje enda tidligere.

Selve inngrepet skjedde på følgende måte: Med en kniv laget man et snitt slik at vene- eller åreblodet kunne renne ned i en bolle eller et kar. Årene måtte alltid åpnes på langs. Vanligvis brukte man samleårene (venene) på armen, men også en rekke andre årer på forskjellige steder på kroppen kunne brukes.⁷¹

Årelating var aktuelt blant annet ved smertetilstander i bryst, rygg, hofte, tenner m.m. Hensikten var å få det vonde ut av kroppen.

Et gammelt samisk råd er at en skal årelate på fotryggen hvis matlysten mangler.

Litt om bruk av animalske produkter

Bruk av animalske produkter har vært utbredt blant samene. I kildene nevnes slike væskeprodukter som blod og melk av både bjørn, rein, bever, hund, rype, ravn, frosk, sel med flere.

70 Holck 1996:84.

71 Holck 1996:86.

Blood-letting

Blood-letting is an ancient remedy known in antiquity as a treatment method for removing the body's "impure" blood. In Norwegian tradition, the method is mentioned a number of times in the saga literature and in the old Norwegian laws (Holck, 1996:84).

Blood-letting amongst the Northern Samis was generally widespread by the end of the 1700s (Budde Bugge, 1808), but the Samis likely already used the method in the Middle Ages, perhaps even earlier.

The actual procedure was as follows: Using a knife, a cut was made such that venous and arterial blood could run down into a bowl or vessel. The arteries always had to be opened lengthwise. They usually used the veins in the arm, but a number of other veins in different parts of the body could also be used (Holck, 1996:86).

Blood-letting was used on pains in the chest, back, hips and teeth, amongst other places. The purpose was to remove the pain from body.

A piece of old Sami advice was to let blood from the *dorsum pedis* artery on the upper side of the foot if you did not have an appetite.

A little about the use of animal products

The use of animal products has been widespread amongst the Samis. The sources mention such fluid products as blood and milk of bear, reindeer, beaver, dog, grouse, raven, frog, seal and others.

In modern times, women's breast milk – *čičžemielki* – is also used for earaches and eye diseases, amongst other things. For earaches, the milk is supposed to be milked directly into the ear. To remove foreign bodies, the milk is supposed to be squirted into the eye. *Čičžemielki* in water could also

alkoholmirkkohusa vuostá. Albmát/dievddut galge oažžut nieidalaš gučča/gočča. Jos nuorra nieida lei alkohol-mirkkohuvvon, de galggai son oáččut nuorra albmá gučča/gočča. (Steen 1961).

Mádjitbákša lea geavahuvvon deahkkegeasáhaga vuostá. (Gč. NOU 1995:6).

Šattuid geavaheapmi

Šattuid geavaheapmi dálkkasin lea leamaš hui dábalaš Sámis, ja maiddái dážaid gaskkas Davvi-Norggas. (Gč. Alm & Iversen 1998).

Olbmoborranrássi/boska/fádnu lea leamaš ja lea ain hui deatalaš sámi dálldoalus, sihke borramuššan ja dálkkasin. Sihke Schefferus ja Knud Leem ja eará čállit namahit šattuid deatalašvuoda dálkkasin.

Olbmoborranrássi/boska/fádnu lei buorre diekkár váttuid buoridit go gosahaga ja nurvo. Ruohtas goikaduvvui ja geavahuvvui nurvo ja čoavjebákčasa vuostá. Šaddu geavahuvvui maiddái buoridit eará váttuid. Das lea ollu C-vitamiidna ja dolin dat geavahuvvui erenoamážit skurbbeha vuostá. Sihke dážat ja sámít atne das ávkki. Mearrasámit lávejedje šattu buonjostit vuolevuojas ovdal go borre dan.

Maiddái bajonat leat atnán das ávkki, omd. mollejedje veaháš das, ja moaluid vušše bohccomielkkis nu ahte šattai suohkadin mii goikaduvvui bohcco čalbasiin. Šattai muhtunlágan vuostán man borre dálvit.

Njálggaháiruhtas/gálbberuohtas gávdno sihke mearragáttis ja Davvi-Norgga ja Sámi badjosiin ja váriin. Njálggaháiruhtas nama-huvvo čálalaš gálduin 1500-logu loahpas. Go Dánmárko/Norgga gonagas Christian IV jođii davvi ja nuorta Sámis 1599:s, de su

I nyere tid er også kvinnemelk – *čičžemielki* – brukt, bl.a. til øreverk og øyelidelser. For øreverk skulle kvinnemelk melkes direkte i øret. For å fjerne fremmedlegemer skulle kvinnemelk sprutes inn på øyet. *Čičžemielki* i vann kunne også brukes til å skylle øyet når det var kommet rusk – *rihpa* – i det. Men det måtte være helst kildevann – *ájačáhci*. Forstoppelse ble f.eks. kurert ved hjelp av fett fra kokte reinklauver – *bohccogaccat*, gjerne sammen med margebein fra rein – *ađa* (entall). Bjørnefett som salve var mye brukt mot gikt og isjas. Ved frostskaader ble reinost anvendt.⁷² Dette er interessant fordi moderne vitenskap har vist at den metode med bruk av snø for å gni bort frostskaader som var utbredt i Norden, ikke er bra. Man skal istedet bruke oppmykende fete salver og varsom oppvarming. Reinosten er fet og myk, og hensiktsmessig i behandlingen.⁷³

Urin fra dyr og mennesker – *gužža, gožža* – er blitt brukt på forskjellige sykdommer. Eksempelvis er urin fra reinsdyr blitt brukt mot snøblindhet – *suddon* – og stær – *smáiti*. Galle fra dyr – *sáhppi* – ble brukt mot bl.a. magesmerter – *čoavjebávččas* (entall) – og miltsykdommer – *dáđvevihki, dávdevihki* (entall). Urin av mennesker ble brukt mot hoste og halsonde. For øreverk skulle man slå egen urin i øret. For tunghørte skulle en svart dott ull – *ulloduggu* – fuktes med egen urin og stikkes i øret. I Kautokeino har det vært tradisjon å anvende menneskeurin mot alkoholforgiftning. For menn måtte det være av en ung pike som fremdeles var jomfru. Var det en ung kvinne som var blitt alkoholforgiftet, måtte hun få urin av en ung gutt eller mann.⁷⁴

Beverkjertler – *bákša* (entall) – ble blant annet brukt mot krampe. Ifølge den moderne vitenskapen inneholder *bákša* en vokslignende substans: castorin, bensoesyre

⁷² Leem s. 403.

⁷³ Se NOU 1995:6, s. 108.

⁷⁴ Steen 1961:46.

be used to wash the eye when specks of dust – *rihpa* – got in it. But it preferably had to be spring water – *ájačáhci*.

Constipation, for example, was cured with the help of fat from cooked reindeer hooves – *bohccogaccat*, usually together with marrow from a reindeer – *ađa* (singular). Bear fat was used extensively as an ointment to treat arthritis, rheumatism and sciatica. For frost injuries, reindeer cheese was used. This is interesting, because modern science has shown that the method that was widespread in Scandinavia using snow to rub away frost injuries is not good. Instead, softening, greasy ointments and gentle warming should be used. Reindeer cheese is fat and soft, and useful in the treatment (see Norwegian Public Reports 1995:6, p. 108).

Both animal and human urine – *gužža, gožža* – has been used in the treatment of various ailments. For example, reindeer urine has been used to treat snow blindness – *suddon* – and glaucoma – *smáiti*. Animal bile – *sáhppi* – was used to treat stomach pains – *čoavjebávččas* (singular) – and diseases of the spleen – *dáđvevihki, dávdevihki* (singular), amongst other ailments. Human urine was used to treat coughing and sore throats. For earaches, you would put your own urine in the ear. If you were hard of hearing, you would take a tuft of black wool – *ulloduggu* – moistened with your own urine and put it in your ear. In Kautokeino, it has been the tradition to use human urine to treat alcohol poisoning. For men, it had to be from a young girl who was still a virgin. If a young woman had alcohol poisoning, she had to have the urine from a young boy or man (Steen, 1961:46).

Beaver glands – *bákša* (singular) – were used to treat cramps/convulsions and other ailments. According to modern science, *bákša* contains a wax-like substance – castorin, benzoic acid, salicin and salicylic

Skurbetrássi, olmoborranrássi ja eará šattut leat leamaš deatalaš dálkkasšattut sámiid gaskkas. Dálkkasšattut maid ámtamánni Lilienskiöld lea sárgon su. 1700..

Skjørbuksurt, kvann o.a. planter var viktige legeråd innen samisk folkemedisin. Medisinplanter tegnet av amtmann Lilienskiöld ca. 1700. I øverste rekke fra venstre: Julerosse, soleie og rosenrot. Nederste rekke fra venstre: Skjørbuksurt og kvann.

Scurvy weed, angelica, and other plants were important remedies within Sami folk medicine. Medicinal plants drawn by County Governor Lilienskiöld around 1700. Top row from left: Christmas rose, buttercup and roseroot. Bottom row from left: scurvy weed and angelica.

beavegirječálli čállá ahte nuortasápmelaččat geavahedje njálggaháiruhttasá sihke borramuššan ja dálkkasin.

Baðverássi/vuolporássi lea geavahuvvon skuvdun. Dan lasttaid leat davvisámit geava-han loasttarin dahje plásttarin, bidjan njuol-ga hávi ala.

Biehtárrássi/biehtárguhkká lea hui boares dálkkasrássi, man maiddái sámít leat geavahan. Sis Sámis dat lea vuššon čázis ja dan čáhci lea juhkkuojvvon raddebákčasa vuostá. Várjjagis dat lea vuššon čázis masa lea leikestuvvon lákca ja geavahuvvon háv-vesálvan.

Siedga lea duolddahuvvon čázis ja dan čáhci lea geavahuvvon rabas háviide. Dan bárku lea maiddái geavahuvvon nurvo vuostá. Dat sisttisoallá salisulsuvvri mii maiddái lea diekkár dálkasiin go Globoid ja Novid (gč. Alm & Iversen 1998).

Gaskasa dahje reatkká muorjjit leat vuššon ja geavahuvvon nurvo ja obbondávddaid vuostá.

Soahkelasttat duolddahuvvojedje čázis ja dan čáhci geavahuvvui dálkkodit gužžaráhkkovigiid. Soahkebeassi sikkabealli lea geavahuvvon plásttarin, biddjon njuolggá hávi ala. Soahkegunat leat geavahuvvon sanjážiid vuostá. Deanus liegga gunat leat adnon rehttehašaid ja vuoissahašaid vuostá.

Golgi gáhčči lea geavahuvvon bátnesoktan. Dan vuide bániid vuostá vai vilggodit.

Hui deatlaš Sámi muorji lea luomi, mas lea C-vitamiidna. Luomi lea geavahuvvon dálkkodit mánggalágan váttuid ja bákčasiid, dolin erenoamážit dálkkodit skurbbeha dahje skurbbetdávdda. Erenoamážit rittuguovllus buhce dán dávddas, hárve siseatnamis.

samt salicin og salisylsyre. Castorin er brukt i folkemedisin mot kramper, og salisylsyre finnes i dagens magnesyltabletter.⁷⁵

Bruk av planter

Planteprodukter har vært utbredt i samisk folkemedisin. Når det gjelder bruken av planter til ulike formål, er det mange likhetspunkter mellom samisk og nordnorsk tradisjon. Forklaringen er enkel. De to folkene har stort sett det samme naturgrunnlaget for sin virksomhet.⁷⁶

Kvann – *olmborranrássi*, *boska*, *fádnu* – har vært veldig viktig i det samiske husholdet, både som mat og medisin. Både Schefferus' informanter, Knud Leem og senere forfattere har interessante skildringer av plantens medisinske betydning.

Kvann ble brukt innvortes, særlig mot fordøyelsessykdommer, hoste, snue m.m. Roten ble tørket og anvendt mot snue og magesykdommer. Planten ble imidlertid også tillagt mange andre medisinske egenskaper. Den er rik på C-vitamin og ble dermed også brukt som ett av de mange midlene mot skjorbuk – *skurbbet*. Blant nordmenn ble marginen i kvannstilkene gjerne spist uten noen videre tilberedning.⁷⁷ Sjøsamene gjorde retten ekstra lekker ved å dyppe stilkene i tran. Helt opp til våre dager har blant annet reindriftssamene plukket blomsterskjermene før de hadde åpnet seg, hakket dem opp og kokte dem i reinsdyrmelk til en grøtaktig masse. Denne hadde de i reinsdyrmager som ble hengt til tørk, slik at det ble en slags ost som holdt seg utover vinteren.

Rosenrot – *njálggaháiruhtas*, *gálbbe-ruhtas* – finnes både langs sjøen og ganske høyt til fjells i Nord-Norge og i Sápmi. I Nord-Norge kalles den også *kalveblomst*, som ligger til grunn for det samiske navnet

75 Se NOU 1995:6, s. 108.

76 Se Alm & Iversen 1998:15.

77 Alm 1998:20.

acid. Castorin is used in folk medicine to treat cramps/convulsions, and salicylic acid is found in today's magnesyl tablets (see Norwegian Public Reports 1995:6, p. 108).

Use of plants

The use of plant products has been widespread in Sami folk medicine. When it comes to the use of plants for different purposes, there are many similarities between Sami and North Norwegian traditions. The explanation is simple: the two peoples have largely the same natural basis for their activities (see Alm & Iversen, 1998:15).

Angelica – *olmborranrássi*, *boska*, *fádnu* – has been a very important plant in the Sami household, used as both food and medicine. Schefferus' sources, Knud Leem and modern authors have interesting descriptions of the medicinal value of plants.

Angelica was used internally, especially to treat digestive ailments, coughing, sniffles, etc. The root was dried and used to treat sniffles and stomach and abdominal ailments. But the plant was also ascribed many other medicinal properties. It is rich in Vitamin C and was thus used as one of the many remedies to treat scurvy – *skurbbet*. Amongst Norwegians, it was common to eat the marrow of the angelica stalks without any further preparation (Alm, 1998:20). The Sea Samis made the dish extra delectable by dipping the stalks in cod liver oil. All the way up to our time, reindeer-herding Samis picked the umbels before they had opened, chopped them up and cooked them in reindeer milk until they formed a pasty mass. They kept it in reindeer stomachs that were hung to dry, where it became a kind of cheese, lasting throughout the winter.

Roseroot – *njálggaháiruhtas*, *gálbbe-ruhtas* – is found both along the sea and quite high in the mountains in North Norway

Dan sivvan sáhtta leat go luomi lea valjis sisguovlluin. Sámit leat maiddái geava- han ollu čáhpesmurjjiid, main lea C-vita- miidna.

Juomus lea maiddái hivvodat C-vitamiidna ja danin geavahuvvon vitamiidnan. Dolin lei dábálaš čohkket juomuid fárpaliid mielde dálvái.

Gáivuonas gávdno bákti man namma lea Vuoiddasbákti. Ole Elvenes, Birtaváris eret, lea čilgen ahte bávtis lea ávnnas man fasko bulvvarin. Go dan bidje čáhcái, de dego duoldagođii, ja dán juhkosa geavahedje guovllu olbmot dálkkodit čovjebákčasiid. (Steen 1961).

Eará ávdnasat ja dálkkodanvuogit

Eallisilba ja messetgavja leat geavahuvvon dikšut gosahaga ja vuoissahaga. Eallisilbba sáhtte maid geavahit jos giehta dahje juolgi lei doddjon. Dalle jugistii veahás eallisilbba. Silba dalle mahkáš gávnna geainnu doddjon- sadjái ja savvudahtii dávtti. Dat boahtá ovdan ee. čálalaš gálduin 1700-logus.

Nissonolbmot sáhtte maid jugistit veahás eallisilbba, jos eai háliidan eambbo mánáid. Dat nappo geavahuvvui prevenšuvdnan.

Ullu lea ollu geavahuvvon bákčasiid vuostá. Jos lei bealljebávččas, de geavahuvvui lábbá- ullu. Dan galggai njuoskadit guolevuojas ja deaddiluvvot bealljái. Mánnán buhcen ollu bealljebákčasis, man áhkkon lávii dálkko- dit. Son čuohpastii ullu lábbá olgeš bealji vuolde, njuoskadii dan ja deaddilii dan mu bealljái. Maiddái mu nuoramus oabbá giksašuvai bealljedávddas. Dalle áhkku čuohpastii ullodukku gurut beallje vuolde. Guovdageainnus lea leamaš vierrun čatnat čáhpes basakeahtes ulloláiggi dahje ullu gieđa birra varamirkkohusa vuostá.

gálbberuohtas. Rosenrot nevnes i skriftlige kilder tilbake til slutten av 1500-tallet. På sitt finnmarkstokt i 1599 noterte kong Christian IVs dagbokskriver at kolasamene brukte rosenrot som medisin mot skjørbuk. *Roten lukter som roser, og når man har den i øl, gir det en liflig smak.*⁷⁸

Marikåpe – *badverássi, vuolporássi* – ble benyttet som omslag. I hvert fall brukte nordsamene bladene som plaster, direkte på sår og hevelser.

Ryllik – *biehtárrássi, biehtárguhkká* – er en gammel legeplante som også samene har utnyttet. I indre Finnmark er den blitt kokt i vann og drukket mot brystsykdom. I Varanger er den også blitt kokt sammen med fløte og brukt som sårsalve.

Bark av vier – *siedga* – ble kokt i vann og brukt på åpne sår og utslett. Vierbarken er også brukt mot forkjølelse – *nuorvvu*. Den inneholder salisylsyre, som er det samme feberdempende og smertestillende stoffet som inngår i velkjente preparater som Globoid, Novid osv.⁷⁹

Avkok av einebær ble også brukt mot for- kjølelse og fordøyelsesykdommer. Einebær inneholder blant annet oljer som regnes for å være slimløsende og urindrivende.

Avkok av bjørkeløv – *soahkelasta* – var mye benyttet mot urinveissykdommer, og også mot gikt. Som plaster ble blant annet det innerste laget av bjørkenever – *soahke- beassi* – brukt direkte på sår. Aske av bjørk ble brukt mot kløe. I Tana ble varm aske også brukt mot sting. Den ble fylt i en tøy- pose og lagt på det stedet hvor stinget satt. Avkok av kvae – *golgi gáhčči* – ble brukt som tannkrem. Den ble gnidd mot tennene for å gjøre dem hvite.⁸⁰

Den planten i Sápmi som folk forbinder med C-vitamin, er utvilsomt molte – *luomi*. Molter har vært kjent som et viktig middel

and in Sápmi. In North Norway, it is also called *kalveblomst* (literally: calf flower), which forms the basis of the Sami term *gálbberuohtas*. Roseroot is mentioned in written sources early as early as 1500s. On his Finnmark sortie in 1599, King Christian IV's diary scribe noted that the Kola Samis used roseroot as medicine to treat scurvy. *The root smells like roses, and when you put it in beer, it gives it a delightful taste* (Blix Hagen & Sparboe, 2004:50).

Lady's mantle – *badverássi, vuolporássi* – was used as a compress. At least the Northern Samis used the leaves as sticking plasters, directly on sores, wounds and swellings.

Yarrow – *biehtárrássi, biehtárguhkká* – is an old medicinal plant which the Samis have also used. In Inner Finnmark, it has been cooked in water and drunk to treat chest diseases. In Varanger, it has also been cooked together with cream and used as a healing ointment.

Willow bark – *siedga* – was cooked in water and used on open sores, wounds and rashes. Willow bark is also used to treat colds – *nuorvvu*. It contains salicylic acid, which is the same fever suppressant and analgesic substance found in well-known preparations like Globoid, Novid, etc. (Alm and Iversen, 1998:16).

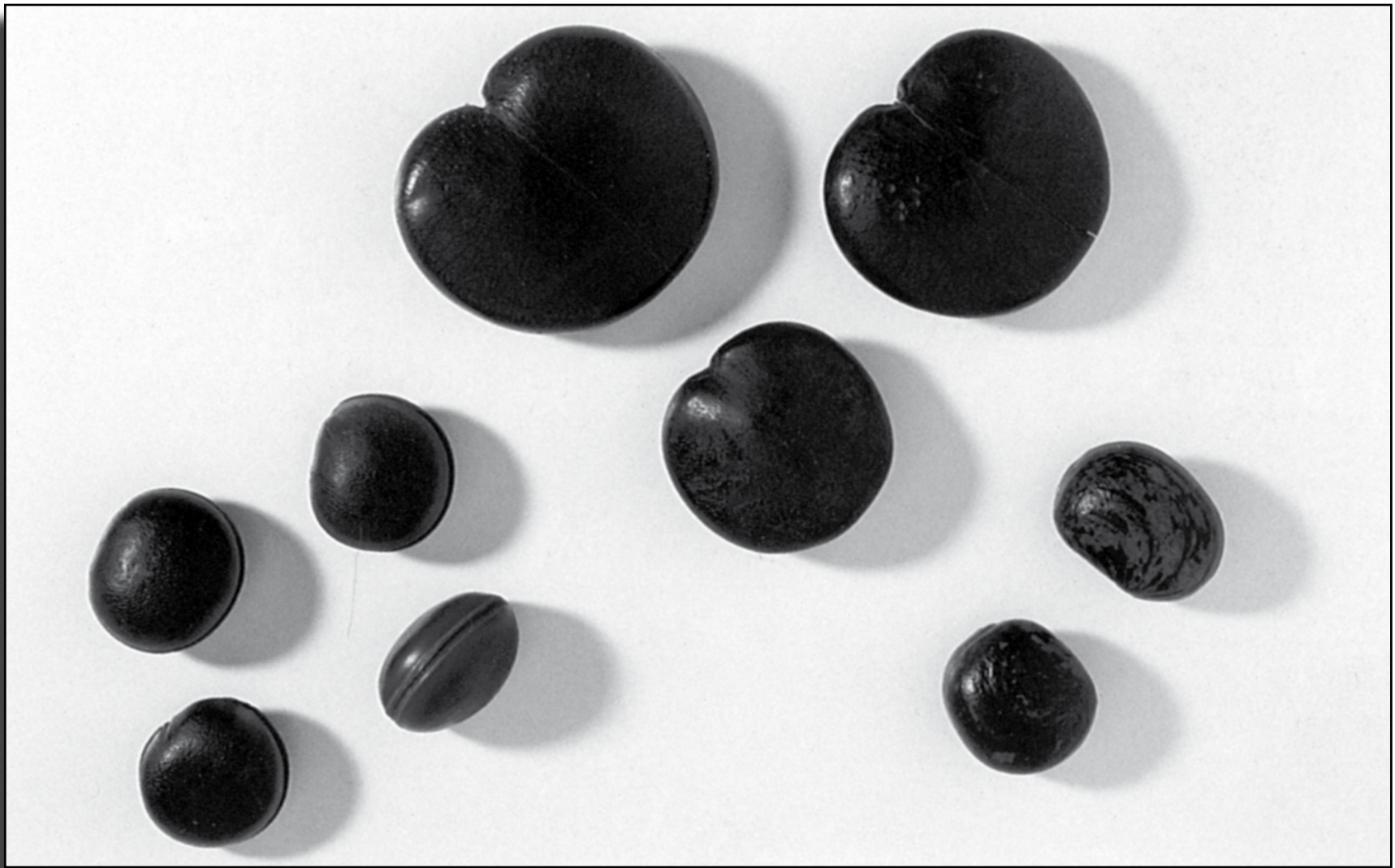
Juniper berry extract was also used to treat colds and digestive disorders. Juniper berries contain oils that are considered to have mucolytic and diuretic properties, amongst other things.

Birch leaf extract – *soahkelasta* – was used extensively to treat urinary tract disorders and to treat arthritis and rheumatism. The innermost layer of birch bark – *soahkebeassi* – was used as a sticking plaster and placed directly on sores and wounds. Birch ashes were used to treat itchi- ness. In Tana, warm ashes were also used to treat stitching pains. The ashes were filled in

78 Blix Hagen & Sparboe 2004:50.

79 Alm og Iversen 1998:16.

80 Muntlig inf. av Gunvor Guttorm og Laila Susanne Vars.

Gággageadgi galggai geahpedit rieádahttima.

Gággageadgit – løsningssteiner skulle lette fødselen. Den fødende holdt dem i hånden eller de ble lagt på magen.

Gággageadgit – birthing stones – were supposed to ease the delivery. The woman giving birth held them in her hand or they were laid on her stomach.

© TROMSØ MUSEUM.

mot mange slags plager, blant annet mot skjorbuk – *skurbbet*, *skurbbetdávda* – som i gamle dager var ganske vanlig i kyststrøkene. I innlandet var sykdommen en sjeldenhets. Årsaken kan være den rike tilgangen på molter der, hvor det er både mest bær og lettest å samle og oppbevare i mengder. Samene har også brukt mye kråkebær – *čáhppesmuorji*, *muorji* – som inneholder C-vitamin. *Čáhppesmuorji* ble gjerne frosset ned sammen med reinmelk og på den måten holdt den skjorbukken på avstand.

Engsyre – *juopmu* – inneholder også ganske store mengder C-vitamin og har derfor vært viktig for vitamintilførselen. I de samiske områder hørte *jupmu* til kostholdet

a cloth bag and laid on the pain site. Wood resin extract – *golgi gáhčči* – was used as toothpaste. It was rubbed against the teeth to make them white.

The plant in Sápmi that people most commonly associate with Vitamin C is, without question, the cloudberry – *luomi*. Cloudberry has been known as an important remedy to treat many types of ailments, including scurvy – *skurbbet*, *skurbbetdávda* – which in the old days was quite common in the coastal regions. In the inland areas, however, the disease was a rarity. The reason could be the rich access to cloudberry there, where there are the most berries and it is easiest to gather and

Leat leamaš maiddáí vuogit mo jávkadit spárttuid, dakkár spárttuid mat lávejit ihtit ja jávkat. Dábáleamos vuohki lea leamaš geavahit árppu. Sis Finnmárkkus leat maiddáí geavahan vuoktačalmmi. Eallilan nisu mitalii Adolf Steenii čakčat 1963 man láhkai son beasai spárttuin eret. Lei seammaahkásaš nisu gii dagai dan. Ná dat dáhpáhuvai:

B.H. lea čeahppi jávkadit spárttuid. Dádjat son válddii buot spárttuid eret mat mus ledje. Son jearai mii spárttuid lei boarraseamos. De son gaikkihii vuoktačalmmi mu oaivvis, ja dán vuoktačalbmái son čuolbmadii nu mánga čuolmma go mus ledje spárttut. Son lohkalii juoidá, maid mun in ádden. Veahás maŋŋelaš ledje buot spárttut jávkan.

Gággageađgi

Riegádahtti nissonolmmoš geavahii dávjá vásedin dahje erenoamáš geađggi geahpe-dit riegádahttima. Dat gohčoduvvui *gággageađgin*, man gávdne fiervvás. Eará nama-hus lei *guovdageađgi*. Dat lea muhtun-lágan heartašaddu, mii šaddá Gaska- ja Máttá-Amerihkás ja boahatá Golfrávnnji mielde Davvi-Norgga rittuide. Šaddu lea measta jorbbaš dahje váimmu hápmásaš, ja dan diamehter lea 4–8 cm. Go šluvvggii gággageađgi, de orui gullomin mii nu mii lihkadii siste. Gáddu lei ahte dan siste lei ealli silba.

Riegádahttedettiin nissonolmmoš čárvvui geađggi čorpmas dahje čanai dan spirralii gitta dahje dettii čuovvji vuostá. Sáhtii maiddáí vuoššat gággageađgi čázis ja addit čázi juhkat riegádahtti nissonii.

Jos riegádahttin lei lossat ja ádjánii, de gádde ahte nubbi náittošguimmiin lei rassan earáiguin. Dalle sealgeeadni (čalbmeeadni)

hos folk flest. I gamle dager var det vanlig å samle engsyre i tønnevis til vinterforråd. I Kåfjord finnes en stein som kalles *Vuoid-dasbákti*. Ifølge Ole Elvenes, Birtavárri, finnes det et slags stoff i fast form på steinen. Det kan skrapes til pulver på et papir. Når man har det i vann, bruser det. I gamle dager ble det brukt av lokalbefolkningen som medisin mot magesmerter.⁸¹

Andre produkter og metoder

Metaller som kvikksølv og messingstøv ble også brukt mot lidelser som hoste, stingsmerter og benbrudd. Det fremgår av bl.a skifteprotokoller at sjøsamer på 1700-tallet brukte kvikksølv og sølv til å lege beinbrudd. Hvis noen brakk foten eller trodde at beinet var brukket, kunne vedkommende spise noe av avskrapet sølv eller kvikksølv. Metallet ville da finne veien til bruddstedet og lodde beinet sammen igjen.⁸²

Kvinner kunne også bruke kvikksølv som prevensjonsmiddel. De kunne spise kvikksølv hvis de ikke ville ha flere barn. Ull er mye brukt mot forskjellig verk. For øreverker brukte man lammeull. Den skulle fuktet med tran og stikkes i øret. Som barn var jeg mye plaget av øreverker, som bestemora mi hadde gode legeråd for. Hun hentet ull under lammets høyre øre, fuktet den og puttet den i øret mitt. Også yngste søstra mi hadde ofte øreverker. Da skulle ull hentes under lammets venstre øre. I Kautokeino har man hatt den tradisjon å binde svart, uvasket ullgarn eller ull om armen mot blodforgiftning.

Fjerning av vorter finnes det også legeråd for. Det gjelder ikke de medfødte, men de alminnelige vorter som kommer og går. I samisk folketro har det dannet seg en mengde forestillinger om hvordan man

⁸¹ Steen 1961:39.

⁸² Leem s. 405f; se Solbakk 2000:418.

store them in quantities. The Samis have also used large quantities of crowberries – *čáhppesmuorji*, *muorji* – which contain Vitamin C. *Čáhppesmuorji* were usually frozen together with reindeer milk and in that way, kept the scurvy at bay.

Garden sorrel – *juopmu* – is also rich in Vitamin C and has therefore been important for the supply of vitamins. In the Sami regions, *jupmu* was part of most people's diets. In the old days, it was common to gather garden sorrel by the barrels for winter provisions.

In Kåfjord, there is a stone they call *Vuoid-dasbákti*. According to Ole Elvenes, Birtavárri, there is a kind of solid substance on the stone. This can be scraped to a powder on a piece of paper. When you put it in water, it fizzes. In the old days, it was used by the local population as medicine to treat abdominal pains (Steen, 1961:39).

Other products and methods

Metals like mercury and copper dust were also used to treat ailments such as coughing, stitching pains and broken bones. According to court records and other writings, the Sea Samis used mercury and silver in the 1700s to heal broken bones. If someone broke their foot or believed that the bone was broken, he/she could eat some scraped silver or mercury. The metal would then find its way to the break and braze the bone together again (Solbakk, 2000:418).

Women could also use mercury as a contraceptive. They could eat mercury if they did not want more children.

Wool is used extensively to treat different pains. For earaches, they would use lamb's wool. They would moisten it with cod liver oil and put it in the ear. As a child, I was greatly afflicted with earaches, for which my grandmother had good remedies. She would

Deatnulaš Ester Utsi, gii lea dovdus guvhillár lea dá guvhilláruššamin albmá gii lea lisa.

Ester Utsi, kjent healer, behandler en mann med fysiske plager.

Ester Utski, famous healer, treating a man with physical ailments.

© Mihkku Solbakk.

kunne bli kvitt dem. Den mest kjente metoden er bruk av tråd. I indre Finnmark har man også brukt hårstrå. En eldre kvinne i Kautokeino fortalte Adolf Steen høsten 1963 hvordan hun fikk fjernet sine vorter. Det var en jevnaldrende kvinne som hadde besørget det. Slik gikk det for seg:

B. H. er flink til å ta bort vorter. De forsvinner nesten med det samme. Hun har nylig tatt bort alle mine vorter. Hun spurte bare hvilken vorte som var eldst. Det måtte hun vite. Så tok hun et hår av hodet mitt, og på dette håret knyttet hun så mange knuter som jeg hadde vorter. Hun leste noe, men jeg kunne ikke skjelve ordene. Om litt var alle mine vorter borte.⁸³

Bruk av gággageađgi – løsningsstein

Fra flere steder i Nord-Norge og Sápmi foreligger råd om bruk av såkalte løsningssteiner – *gággageađgi*, *guovdageađgi* – for å lette fødselen.

Det finnes tre typer løsningssteiner. Alle er frø fra slyngende erteplanter som vokser i Mellom- og Sør-Amerika. Frøene driver nord- og østover med Golfstrømmen, og havner i fjæra på kysten av Nord-Norge. De er 4–8 cm i diameter. Disse løsningssteinene kunne den fødende holde i hånden eller de ble lagt på magen.⁸⁴

For å lette fødselen kunne man også koke reinlav, slå det varme vannet i en bønne eller en stamp, og la den fødende sitte over dampen. Dette rådet ble også brukt for å lindre menstruasjonssmerter. Barselkvinner drakk også tran for å gjøre fødselen lettere, skriver Isaac Olsen og Knud Leem.

Følgende overtro er nedtegnet om barselsen: Når fosteret begynte å røre på seg, begynte de underjordiske å holde øye med kvinnen. Derfor burde hun aldri gå alene

⁸³ Steen 1965:6.

⁸⁴ Mørkved 1998:45.

take wool from under the lamb's right eye, moisten it and put it in my ear. My youngest sister also had frequent earaches. Then the wool was supposed to be taken from under the lamb's left ear. In Kautokeino, it has been the tradition to tie black, unwashed woollen yarn or wool around the arm to treat blood poisoning.

There are also remedies for removing warts, not the congenital kind, but the common kind that come and go. In Sami popular belief, a number of notions have formed about how one can get rid of them. The most familiar method is the use of thread. In Inner Finnmark, they have also used strands of hair. An elderly woman in Kautokeino told Adolf Steen in the autumn of 1963 how she had her warts removed. A woman of her same age took care of it. This is how it happened:

B. H. is good at removing warts. They disappear almost immediately. She has recently removed all of my warts. She asked only about which wart was the oldest. She needed to know this. Then she took a hair from my head and tied as many knots in it as I had warts. She read something, but I could not distinguish the words. In a little while, all my warts were gone (Steen, 1965:6).

Use of gággageađgi – birthing stones

From several places in North Norway and Sápmi, we find advice about the use of so-called birthing stones – *gággageađgi*, *guovdageađgi* – to ease childbirth.

There are three types of birthing stones, all of which are seeds from winding pea plants that grow in Central and South America. The seeds drift northwards and eastwards with the Gulf Stream and end up on the beaches along the coast of North Norway. They are 4-8 cm in diameter. The

dáhtui dan diehtit, erenoamážit albmás. Jos riegadahtti nisu ii lean náitalan, de galggai mitalit gii lea máná áhčči. Dalle nisu guoktána farggabut.

Ledje ollu gáttut čadnon máannaožžumii. Áhpehis nissonolmmoš ii galgan guđđojuvvot okto. Son maid ii galgan vádjolit okto meahcis, ii ge seavdnjadin veallánit eatnan ala nohkkat. Son maid ii galgan okto oadđit ruovttus, erenoamážit go ávttat álge. Dalle son sáhtii *ráimmahaddat*. Hálddit oainnat atne čalmmis áhpehis nissonolbmo ja sáhtte čuohppat nissonolbmo vuolledábiid ja váldit ogi.

Lei maid gáddu ahte guovža lei váralaš áhpehis nissonolbmui, man ogi dat geahččalii váldit. Jos gávnahalai guvžii, de galggai dallán loktet helmmiid. Dalle ballái guovža ja ruohtastii báhtui.

Sápmelaččaid gaskkas lei dávddaid árbevirolaš buorideapmi dahje guvhláruššan álfárot vajálduvvomin. Dilli lei nu šaddan ahte muhtumat dušše máhtte buoridit dábáleamos bákčasiid, muhto muđuid sis lei uhcán máhttu bákčasiid sivaid birra. Mañemus jagiid leat leamaš fágalaš čoahkkimat ja seminárat dán fáttá birra, mii maiddái gohčoduvvo *álbmotmedisiidnan*. Dál leat buorideaddjit mángga sámi báikkálaš servodagas, ja muhtun guovlluin dearvvasvuođa eiseválddit geahččalit ovttas bargat singuin geavahit sin máhtu dikšut gibuid ja bákčasiid maid sii hálddašit.

i skogen, og i mørket aldri legge seg til å sove på marken. Da kunne de underjordiske skjære kvinnens underliv opp og ta fosteret – *ohki*.⁸⁵

Fra samisk folkemedisin har man følgende råd når etterbyrden – *mañibut* – lot vente på seg: Man skulle knuse bjørkeknopper og blande det med kokende surmelksblanding og gi dette til barselkvinnen.

De gamle samiske medisinske kunnskapene er aldri helt forsvunnet. De har levd i dølgsmål og har endret seg eller blitt omdefinert. I dag er det helbredere i flere samiske lokalsamfunn, og flere steder ser man nå eksempler på positivt samarbeid mellom helsearbeidere og helbredere. Gjennom sin kunnskap og autoritet kan helbrederen ha en formidlingsfunksjon som kan supplere profesjonelle helsepersonells anvisninger.

woman giving birth was supposed to hold these birthing stones in her hand, or they could be laid on her stomach (Mørkved, 1998:45).

To ease the birth, you could also cook reindeer lichen, pour the hot water into a bucket or a tub and let the woman giving birth sit over the steam. This advice was also used to ease menstrual pains. Isaac Olsen and Knud Leem write that post-natal women also drank cod liver oil to ease the birthing process.

The following superstition is recorded about the childbed: When the foetus began moving, the underground gnomes and goblins started keeping an eye on the woman. She was therefore never supposed to walk alone in the woods, and never lie down to sleep on the ground in the dark because the gnomes and goblins could cut open her abdomen and steal the foetus – *ohki* (Solbakk, 2000:190).

From Sami folk medicine, we have the following advice for when the afterbirth – *mañibut* – was overdue: You were supposed to crush birch buds and mix them with a boiling mixture of cultured milk and give this to the post-natal woman.

The old Sami medical knowledge never completely disappeared, but rather, it has lived in secrecy and has changed or been redefined. There are healers in several Sami communities today, and in several places, we are now seeing examples of positive collaboration amongst public health workers and healers. Through his/her knowledge and authority, the healer can have a communication function that can supplement professional health personnel's instructions.

Translated by Linda S. Bennett.

85 Solbakk 2000:190.

Gáldut ja girjjálašvuohta • Kilder og litteratur • Sources and literature

- ALM T.: Skjørbuksplanter – eller jakten på C-vitamin. *Ottar 2*, 1998.
- ALM T. OG IVERSEN M.: Samisk etnobotanikk. *Ottar 2*, 1998.
- AMUNDSEN L. (UTG.): *Johan Ernst Gunnerus og Carl von Linné. Brevveksling 1761–1772*. 1976.
- BUGGE S. BUDDÉ: *Blandede Efterretninger...* 1808.
- BÄCKMAN L.: *Sájva. Föreställningar om hjälp- och skyddsväsen i heliga fjäll bland samerna*. Stockholm 1975.
- BØ O.: *Folkemedisin og lærd medisin*. Oslo 1972.
- FELLMAN J.: *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken, I-IV*, Helsingfors 1906.
- FRIIS J. A.: *Lappisk Mythologi Eventyr og Folkesagn*. Kristiania 1871.
- *Ordbog over det lappiske Sprog med latinsk og norsk Forklaring*. Christiania 1885-1887.
- GASKI H.: *Med ord skal tyvene fordrives. Om samenes episk poetisk diktning*. Davvi Media 1987.
- *Skriftbilder. Samisk litteraturhistorie*. Davvi Girji OS, 1998.
- GASKI H., SOLBAKK J.T. JA SOLBAKK AA. (RED.): *Min njálmmálaš árbevierru. Máidnasat, myhtat ja muitalusat*. Davvi Girji OS, 2004.
- GULLANDER B.: Linné i Lappland. *En antologi*. Forum 1977.
- GUNNERUS J.E.: *Flora norvegica. Pars prior*. 1766.
- GUNNERUS J.E.: *Flora norvegica. Pars posterior*. 1776.
- HAGEN R. BLIX: *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*. Oslo 2003.
- *Samer er trollmenn i norsk historie. Trolldomsforfølgelsene av samer. ČálliidLágádus* 2005.
- GILJE N. OG RASMUSSEN T.: *Tankeliv i den lutherske stat. Norsk idehistorie*. Bind II, 2002.
- HAGEN R. BLIX OG SPARBOE P.E. (RED.): *Kongens reise til det ytterste nord. Dagbøker fra Christian IVs tokt til Finnmark og Kola i 1599*. Ravnetrykk 2004.
- HAMMOND H.: *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarkens og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727 osv*. Kiøbenhavn 1787. Det må bemerkes at hans verk kan også oppfattes som forsvarsverk for Thomas von Westens misjonsarbeid. von Westen var Hammonds mormors første ektemann, altså hans stebestefar.
- HANSEN L.I. OG OLSEN B.: *Samenes historie fram til 1750*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2004
- HOLCK P.: *Norsk folkemedisin. Kloke koner, urtekurer og magi*. Oslo 1996.
- ITKONEN T. I.: *Suomen Lappalaiset vuoteen 1945 I - II*. Porvoo – Helsinki 1948.
- JERNSLETTEN N.: Religionen før kristendommen. *Hverdag 21/22*. Oslo 1979.
- JESSEN-S E. J.: Afhandling om de Norske Finners og Lappers Hedenske Religion. Appendix i: *Leem 1767*. Nytrykk 1975. (Jessens avhandling er vesentlig avskrift av Hans Skankes materiale).
- KILDAL J.: Afguderiets Dempelse, og den Sande Lærdoms Fremgang (1730 og senere). *Red. M Krekling. Nordlands og Troms finner i eldre tid. NNS 5*, 1945.
- KRISTIANSEN R.E.: Hans Skanke. *Norsk Biografisk Leksikon, Bd. 8* Kunnskapsforlaget 2004.
- *Davviguovlluid eamiálbmogiid oskut ja sámí dološ osku. ČálliidLágádus* 2004.
- LEEM K.: *Beskrivelse over Finnmarkens Lapper, deres Tungemaal, Levemaade og forrige Afgudsdyrkelse*. Kiøbenhavn 1767. Nytrykk 1975.
- *Lexicon lapponicum bipartitum. Nidrosiæ (Trondheim) 1768-81*.
- LILIENSKIOLD HANS H.: *Speculum boreale*, ved O. Solberg, Oslo 1942-43 og 1945.
- LILIENSKIOLD HANS H.: *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*. Redigert og bearbejdet av R. Hagen og P.E. Sparboe. Ravnetrykk, Tromsø 1998.
- LINDAHL & ÖHRLING: *Lexicon Lapponicum*. Holmiae 1780.
- LINNÉ CARL VON: *Iter Lapponicum*. 1732, 2. oppl. 1913.
- LINNÉ CARL VON: *Flora Lapponica*. 1737.
- LOENNECHEN T.: Legemidler, naturlegemidler og naturmidler – hva er forskjeller? *Ottar 3*, 2003.
- MANKER E.: *Die lappische Zaubertrommel I-II*. Nordiske Museet: Acta Lapponica I, VI, Stockholm 1938,1950.
- MØRKVED B.: *Fra kvinne til kvinne. Ottar 2*, 1998.
- NESHEIM A.: Om Noaiden, samenes sjaman. *Norveg, 15*, Universitetsforlaget 1972.
- NIELSEN K.: *Lappisk (samisk) ordbok*. Bd. 1–V. Oslo 1932-62.
- *Lappiske tekster (på samisk)*. 1926.
- NIEMI E.: *Vadsøs historie. Bind I. Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*. Vadsø kommune 1983.
- NOU 1995:6: Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge.
- OLSEN ISAAC (ETTER 1715): Om Lappernes Vildfarelser og Overtro. *Red. J. Qvigstad, Kildeskrifter til den lappiske mytologi 2,1910*.

- (etter 1715). Finnernis Afgudssteder. *Red. M. Brock Utne og O. Solberg. Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter* (NS 1) 1934.
- OTTAR 2:1998. Medisinplanter.
- OTTAR 3:2003. Gammel tradisjon – ny medisin.
- OTTERBECH, J.: *Finnenes behandling av syke*. 1920.
- POLLAN B. (RED): *Samiske beretninger*, Aschehoug 1997.
- *Noaidier. Historier om samiske sjamaner*. Den norske bokklubben 2002.
- Samisk religion i Norge. *Norges religionshistorie*. 2005.
- QVIGSTAD J.: Lappiske plantenavne. *Nyt magasin for naturvidenskaberne* 39. 1901.
- *Kildeskrifter til den lappiske mytologi* 2. Trondheim 1910.
- *Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen*. Oslo 1926.
- *Lappische Heilkunde*. 1932.
- RANDULF J.: *Nærømanuskriptet, 1723*. Utg. Knud J. Qvigstad, Tronhjem 1903.
- REUTERSKIÖLD E.: *Källskrifter till lapparnas mytologi*. Stockholm 1910.
- Rydving H. & Kjellström R.: *Den samiska trumman*. Nordiska Museet 1988.
- *Samisk religionshistoria: några källkritiska problem*. Uppsala 1995.
- Traditionell nordsamisk religion omkring år 1700. *Mytisk Landskap*, av Arvid Sveen, Orkana 2003.
- SCHEFFERUS J.: *Lapponia, 1673*. Hans informanter: Samuel Rheen, Olaus Graan, Olaus P. Niurenus, Ericus Plantinus, Nicolai Lundius. Svensk utgave: Acta Lapponica VIII. Stockholm, 1956.
- SERGEJEVA J.: Noaidiene blant samene på Kola. *Ottar* 4, 1997.
- SKANKE H.: *Epitomes Historiæ Missionis Lapponicæ. Pars Prima etc.* Red. av O. Solberg, Oslo 1945.
- SOLBAKK AA.: *Sámi čállingiela historjá 1557–1978* (Samisk skriftspråks historie 1557–1978). Kárášjohka 1997.
- *Ávjovári-Kárášjoga historjá 1553–1900*. Kárášjohka 2000.
- STEEN A.: *Samenes kristning og finnemisjon til 1888*. Oslo 1954.
- *Snøugla i samisk tro og tradisjon*. Kristiansand S. 1959.
- *Samenes folkemedisin*. Universitetsforlaget 1961.
- *Vorter og gevekster I folkemedisin og overtro*. Kristiansand S. 1965.
- *Kirkegårdsjord i samisk og norsk forestilling*. Kristiansand S. 1966.
- *Å stemme blod*. Kristiansand S. 1966.
- TORNÆUS J.: Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd (1653). *Red. K.B. Wiklund. SvLm* 17.3, 1900. Tornæus er reknet som en av de aller viktigste kildene til Schefferus' «Lapponia» (1673). Han var sokneprest i Neder-Tårneå 1640-1681. Det meste han skrev, var om nordsamiske forhold.
- VORREN Ø. OG ERIKSEN H.KR.: *Samiske offerplasser i Varanger*. Nordkalottforlaget 1993.